

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

HUKUKÎ VE SİYASÎ BOYUTLARIYLA
BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer BAYKAL
1150Y78104

İstanbul, 2014

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

HUKUKÎ VE SİYASÎ BOYUTLARIYLA
BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer BAYKAL
1150Y78104

Danışman: Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK

İstanbul, 2014

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

**Yüksek lisans öğrencisi Ömer Baykal'ın "Hukuki ve Siyasî Boyutlarıyla
Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi" konulu tez çalışması
jürimiz tarafından Kamu Hukuku Yüksek Lisans Tezi olarak
(oybirliği / oyçokluğu) ile başarılı bulunmuştur.**

	Ad - Soyad	İmza
Tez Danışmanı :	.....	.....
Jüri Üyesi :	.....	.....
Jüri Üyesi :	.....	.....

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamiyle uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

ÖZET

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Türk parlamento tarihinin en önemli kesitini ihtiva etmektedir. Bir yanda fiilen sona ermiş bir imparatorluğu sırtında taşıırken diğer tarafta milli mücadeleyi yöneterek yeni bir devletin kurulmasına ön ayak olmuştur.

Bu çalışmada, temel düzeyde hangi tarihsel ve düşünsel tecrübelerin sonucu olarak meclisin kurulduğu açıklanacaktır.

Meclis hükümeti sistemi etrafında cereyan eden yasama, yürütme ve yargı yetkileri parlamentoyu gruplaşmalar itmiştir. Öncelikle, teşkilatsız daha sonra teşkilatlı halde devam eden muhalefet belli başlı konularda hassasiyetlerini ortaya koymuştur. Grupların öncelikledikleri kuvvetler üzerinden vuku bulan tartışmalar çalışmamızın pozitif hukuk düzlemindeki temel inceleme alanı olmuştur.

Gruplara ait Türk tarih yazımındaki klasik okumaların ötesinde pozitif hukuki düzenlemelerden yola çıkarak Birinci Meclisin içerisindeki iktidar ve muhalefet ilişkileri incelenecek, ayrışmanın düşüncel boyutu da ortaya konulacaktır. Birinci TBMM'ye dair yapılan akademik ve popüler düzlemdeki klasik okuma biçimleri de çalışma dahilinde kritiğe tabi tutulacaktır. Grupların ortaya koyduğu fikirlerle beraber önce çıkan isimler de müstakil olarak çalışmamıza konusu olmuştur.

Çalışmanın sınırları 1923 yılı ile sınırlı olmakla beraber süreklilik tezinin daha açık bir şekilde ortaya koyulması için Birinci Meclisin devrettiği muhalefet kültürü de incelememizin sınırları dahiline alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Modernleşmesi, meşrutiyet, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birinci Grup, İkinci Grup

ABSTRACT

The first grand national assembly of Turkey (TBMM) includes the most important part of Turkish parliament history. While carrying the burden of an actually expired empire it has initiated the establishment of a new state by leading national struggle.

In this study, which historical and intellectual experiences have resulted in the establishment of the assembly will be clarified at a basic level.

Legislation, execution, judgment relationships involved in parliamentary government compelled parliament to form interior subgroups. Opposition, first surviving without an organization and later going on in an organized manner has put forth its precisions for consideration.

Discussions taking place on powers prioritized by groups have become the basic investigation of our study on positive law platform. Going beyond classic studies of Turkish history that belongs to mentioned groups, the power and opposition relationships will be investigated and intellectual dimension of dissociation will be revealed by evolving out of positive legal regulations. The classic reading formats in popular and academic platforms belonging to the First Grand National Assembly of Turkey will also be subjected to critical under this study. Besides ideas revealed by groups, prominent names has also become subject to our study detachedly.

Although borders of our study has been limited by 1923, in order to reveal continuity thesis in a clearer manner, the opposition culture handed over by first parliament has been included to our study.

Key words: Ottoman modernization, constitutions, The First Grand National Assembly of Turkey, first group, second group

KISALTMALAR

a.g.e. :	adı geçen eser
a.g.m.:	adı geçen makale
AİTİA:	Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
ATAM:	Atatürk Araştırma Merkezi
AÜDTCF:	Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları
AÜSBF:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
CDTA:	Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
Der:	Derleyen
Ed:	Editör
haz.:	Hazırlayan
İÜHF :	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
MEB:	Milli Eğitim Bakanlığı
ODTÜ:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
SBE:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TBMM GZC:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi
TBMM ZC :	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCTA :	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
DİA :	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK:	Türk Tarih Kurumu
YKY:	Yapı Kredi Yayınları

İçindekiler

GİRİŞ	10
1. OSMANLI SİYASÎ MODERNLEŞMESİ.....	14
1.1.YENİ OSMANLI DÜŞÜNCESİ	14
1.1.1. Namık Kemal'in Sosyal Teorisi.....	15
1.1.2. Yeni Osmanlı Düşüncesinden İntikal Eden Miras	18
1.1.3. Osmanlılık ve Kanun-i Esasi	20
1.2. JÖN TÜRKLER.....	24
1.2.1 Jön Türkler'in Entelektüel Müktesebatı	25
1.2.2. II. Meşrutiyet'in Kamu Felsefesi: Solidarizm, Korporatizm ve Halkçılık	27
1.2.3. Devrimcilikle Muhafazakarlık Arasında Jöntürk İktidarı: İttihat ve Terakki	31
1.3. II. MEŞRUTİYET	34
1.3.1. Meşrutiyet İlanı	34
1.3.2. II. Meşrutiyet ve İktidar Mücadelesi	35
1.3.3. Kanun-i Esasi'nin Değişiklikleri ve Sistemin Dönüşmesi	37
1.3.4. Devrim ve Darbe tartışmaları arasında II. Meşrutiyet.....	40
1.3.5. İhtilalci Durumdan, Devrimci Sonuca.....	43
2. TÜRK SİYASAL MODERNLEŞMESİ VE TBMM'NİN	52
KURULUŞU.....	52
2.1 MODERN TÜRKİYE'NİN KURULUŞU	52
2.1.1. Savaşların Bilançosu	53
2.1.2. Birinci Dünya Savaşı	55
2.1.3 İmparatorluktan Cumhuriyet'e Geçiş: Kopuş mu Süreklilik mi?	56
2.2. TBMM İKTİDARI.....	61
2.2.1. Mütareke Dönemi: İktidar ve Meclis.....	61
2.2.2 İktidarın Anadolu'ya Taşınması ya da Kongreler İktidarı.....	64
2.2.3. TBMM'nin Açılması	69
2.2.4. Teşkilat-ı Esasiye Giden Süreç	70
2.2.5. Mustafa Kemal Paşa'nın Önergesi	71
2.2.6. Meclisin İlk Politik Yasası: Hıyanet-i Vataniye Kanunu	72
2.2.7 İktidarın Özerkleşmesi.....	73
2.2.8. İcra Vekillerinin Seçilmesi.....	74
2.2.9. Meclis'in Yasal Çerçevesi.....	75

2.2.10. Nisab-ı Müzakere Kanunu	76
2.2.12. Yeniden Vekillerin Seçimi	77
2.3. TEŞKİLAT-I ESASİYE	79
2.3.1. Temel İlkeler ve Tartışmalar	80
2.3.2. Mesleki Temsil	83
2.3.3. Küçültülmüş Meclis Önerisi	87
2.3.4. Meclisin Yetkileri	87
2.3.5. Hükümet	89
3. BİRİNCİ TBMM'DE İKTİDAR VE MUHALEFET	92
3.1. BİRİNCİ MECLİS'İN BÖLÜNMESİ: İKTİDAR VE MUHALEFET	92
3.1.1. Grubun Kurulması	92
3.2. BİRİNCİ MÜDAFAA-İ HUKUKTAN İKİNCİ MÜDAFAA-İ HUKUKA TARTIŞMALAR	96
3.2.1. Yasamanın Egemenliği	97
3.2.2. Mustafa Kemal ve Anayasal Tezler	98
3.3. KONVANSİYON MECLİSİ ve TBMM	103
3.3.1. Meclis Hükümeti ve İktidar Mücadelesi	105
3.4. YÜRÜTME	111
3.5. İCRA VEKİLİ HEYETİNİN SEÇİLMESİ VE GÖREVİ	112
3.6. YARGI	115
3.7. İKİ GRUBUN MUKAYESESİ VE ÇÖZÜMLENMESİ	119
3.7.1. İkinci Grubun Fikri Yapısı	122
3.7.2. Hüseyin Avni Ulaş	123
3.7.3. Ali Şükrü Bey	126
3.8. BOLŞEVİZM VE KEMALİZM	128
3.9. MECLİS VE "SOL"	129
3.9.1. Yeşil Ordu	130
3.9.2. Resmi Türkiye Komünist Fırkası	131
3.9.3. Gizli Türkiye Komünist Fırkası	133
3.9.4. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası	134
3.9.5. Sol Portreler	135
3.10. SOLUN BASTIRILMASI	136
3.11. İKİ GRUBUN AYRIŞMASINA DAİR SONUÇ DEĞERLENDİRİLMESİ	138
3.12. SALTANATIN KALDIRILMASI	145
3.13. SEÇİM KARARININ ALINMASI	147
SONUÇ	149

GİRİŞ

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kesiştiği tarihsel bir döneme tekabül etmektedir. Meclis, bir tarafta yıkılmakta olan imparatorluğun yükünü omuzlarında taşıırken diğer tarafta yeni kurulan rejimin ilk tuğlalarını örmektedir. Meclisi ayakta tutan temel husus, İtilaf devletlerine karşı yekvücut halinde verilen mücadeledir. Meclis, bağımsızlık hususunda tam bir oy birliği içerisindeydi. Buna karşın yeni bir rejimin tesisi hususunda yukarıda değinilen ittifakın oluşmadığı söylenebilir. Bağımsızlık hususunda gösterilen tesanüt politik alanda kolaylıkla bir ayrışmaya dönüşmektedir.

Bu çalışmanın amacı yukarıda bahsedilen iki hususun çözümlenmesi üzerine tesis edilmiştir; Mütareke dönemini takip eden süreçte yeni bir siyasal sistem kurulacak mıdır? Eğer kurulacak ise bunun mahiyeti ne olacaktır?

Bu sorulara verilecek cevaplar salt hukukî değil disiplinler arası bir perspektif dahilinde aranmıştır. Devlet aygıtının tesisi hususunda kamu hukukunun temel kıstasları kullanılmakla beraber siyaset bilimi ve siyasî tarihin normları da tarihsel çözümlemede çalışmamıza dayanak oluşturmuştur.

Klasik Türk tarih yazımında cumhuriyetin kuruluşu, en önemli milat olup, bütün tecrübeler 1923 ve sonrasına tevdi edilmiştir. Bu da doğal bir kopukluğu getirmiştir. Kopuş düşüncesi, resmi tarih tezlerinden popüler literatüre kadar geniş bir yelpazede kendisine yer bulmuştur. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni (TBMM) ele alan ekser çalışma da kendisini bu kabulden alıkoyamamıştır.

İncelemenin temel tezi Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin tarihsel bir form içerisinde süzülerek 1920'e geldiğidir. Bu düşünce doğal olarak kopuş söyleminin karşısında yer almaktadır. Modernleşme sürecimizin bir dip dalga olarak tüm ayrışmalara, farklılıklara karşın Osmanlıdan cumhuriyete evrimci bir gelişme rotası izleyerek geldiği tezi ortaya konulmuştur. Çalışmanın tarihsel perspektifte ele alınmasının asıl gayesi de bu husustur. "Devreden miras" nitelemesi ile cumhuriyetin kuruluşuna kadar hangi tecrübelerin parlamenter rejimin kuruluşuna kaynaklık eden birikimi ifade etmektedir.

İncelememizin ikinci kısmı olarak niteleyebileceğimiz TBMM'nin kuruluşu, 1920-1923 arasında birinci yasama yılı dahilinde meclis içerisinde yaşanmış olan mücadeleyi ele almaktadır. Mücadeleyi var kılan husus tesis edilecek rejimin varlığı ve mahiyeti üzerine kuruludur. Belli bir süre teşkilatsız daha sonra formel bir biçimde mücadele vermiş olan grupların düşünceleri çalışmamızın önemli bir kısmını teşkil etmektedir.

Öncelikle cevap aranan soru meclisin kurucu niteliği hususudur. Bu soruya verilecek yanıtlar doğal olarak yukarıda bahsetmiş olduğumuz tarihsel bir perspektifi elzem kılmaktadır.

Diğer bir husus grupları ayıran konu başlıklarının neler olduğudur. Mustafa Kemal'in ve muhalefet mebuslarının anayasal konulara bakış açıları grupların ayrışma sebebini açıklamada önemli bir işleve sahiptir. Grupları ayırmada ideolojik etmenlerin mahiyeti oldukça düşük dozda kalmıştır. Balkan Harbi ile başlayan muharebe sürecinin getirmiş olduğu yıpratıcı ortam meclisteki entelektüel seviyenin vasatın üzerine çıkmasını engellemiştir. Kişi hakları, yasama-yürütme ilişkisi, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı-birliği gibi konular muhalefet açısından önemsenmekle beraber bunun entelektüel bir temellendirme ile ortaya konulduğunu söylemek oldukça zordur. Buna karşı muhalefet, bu başlıkları, Mustafa Kemal'in şahsi karizmasının oluşturacağı otoriter yönelimler üzerinden tartışmaya açmıştır. Mustafa Kemal'in siyasal ve hukukî alanı tanzim etmedeki hegemonyası muhalefet mebuslarını dayanışma içerisine sokmuştur.

İncelememizde cevap aranan bir başka husus ayrışmanın nasıl okunması üzerineydi. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar ekseriyetle klasik bir düalizm üzerinde çözümlenmektedir; ilerici/batıcı/bağımsızlık yanlısı Birinci Grup ile gerici/saltanatçı Osmanlı İkinici Grubun mücadelesi. Akademik çalışmaların konunun mahiyeti üzerine ilgisiz kalması resmi tezlerin hegemonyasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Türk tarih yazımının resmi tezleri sadece İkinci Grubun nitelemesinde değil karşısını konumlandıkları Birinci Grubun mahiyetini de çarpıtmaktadırlar. Örnek verirsek, üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan *Türk İnkılap Tarihi* adlı eserde¹ Hamza Eroğlu, resmi tarihin klişesini ifade etmektedir: Birinci Grup, milletin iradesini ve egemenliğini savunurken, ikinci Grup hilafet, saltanat ve Osmanlı devletini savunmaktaydı. Enver Behnan Şapoyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi* adlı

---

¹ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s.283

eserinde² benzer bir söylemi dile getirmektedir: Mustafa Kemal ve Birinci Grup radikalleri, İkinci Grup muhafazakarları/ulema sınıfını temsil etmektedir. Halbuki insan kaynağı bakımından meclisi oluşturan mebuslar benzer tecrübelerden süzülüp TBMM'ye katılmışlardı. Grupların çözümlenmesindeki toptancı yargılar, hakikatin ortaya konulmasını güçleştirirken klişeleri tarihsel bir hakikat gibi yansıtmaktadırlar. Çalışmamızda görüleceği gibi örneğin sosyalist ideolojilere dair fikirlerde her iki gruptan mebuslar birleşerek bir üçüncü grubu oluşturabilmektedirler. Doğal olarak bir tasnif kolaylığı sağlayan grupların, tarihi çalışmalarda bölünmez, mutlak bir ideolojik grup şeklinde sunulması mutlak bir gerçekliği yansıtmamaktadır.

Yanlış çözümlene örnekleri sadece resmi tarih çalışmalarında değil konuyu ele alan tarihi eserlerde de vardır. Samet Ağaoğlu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ele aldığı *Kuvayı Milliye Ruhu* adlı eserinde³ saltanatın kaldırılması hususunda meclis içerisinde oybirliğinin olduğunu söylemekle beraber grupların tasnifine geldiğinde İkinci Grubu İmparatorluğu ayakta tutmaya çalışan dini mahiyete sahip grup olarak nitelemekten geri durmamaktadır.

Benzer bir durum sayıları az olan akademik çalışmalarda da karşımıza çıkmaktadır. İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı(1920-1923)* adlı eserinde grupsal ayrışmayı şu ifadeleriyle tanımlamaktadır:⁴ “Birinci Grup’un Yeni Türkiye’yi demokratik bir temele oturtmaya çalıştığı, ikinci Grup’un ise geleneksel Osmanlı düzenini yaşatmaya çalıştığı ve köktenci değişimlerden rahatsız olduğu söylenebilir.” Görüldüğü üzere sadece resmi yazımda değil akademik çalışmalarda da benzer tasvirlerle de karşılaşılmaktadır.

Konuyla ilgili yapılmış en tafsilatlı çalışma Ahmet Demirel’in doktora çalışmasına⁵ dayanan *Birinci Meclis'te Muhalefet*⁶ adlı eserdir. Konu resmi tarih tezlerinin düalizminden öte ele alınarak ayrıntısıyla tartışılmış ve birçok çalışmaya da kaynaklık etmiştir. Lakin Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hangi süreç içerisinde evrilerek geldiği ve cumhuriyetin kurulması ile nereye doğru gittiğinin belirtilmemesi

---

² Enver Behnan Şapoyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınları, 1958, s.

³ Samet Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu**, İstanbul: Baha Matbaası, 1973, s.59

⁴ İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı(1920-1923)**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.319

⁵ Ahmet Demirel, **Government and opposition in the first Turkish Grand National Assembly : the first and second groups**, Boğaziçi Üniversitesi, SBE,1993, Tez Danışmanı, Zafer Toprak

⁶ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011

çalışmanın anlamını nakıs bırakmıştır. Bu incelememiz ile yapılmaya çalışılan da bir nokta da bu eksikliğin giderilme gayretidir.

Çalışmamızın nihai noktası TBMM'nin birinci yasama döneminin son bulması ile tahdit edilmiştir. Bununla beraber Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oluşmuş olan demokratik çoğulcu ortamın nereye evrildiği sorusu da tahlil ettiğimiz konunun açıklanması bakımından önem teşkil etmektedir. “Demokratik meclis” gibi nitelemeye sahip bir yasama organının sahip olduğu muhalefet kültürünün kanalize olduğu kültürün tahlili de incelememizin sınırlarına dahil edilmiştir.

1. OSMANLI SİYASÎ MODERNLEŞMESİ

1.1.YENİ OSMANLI DÜŞÜNCESİ

Osmanlı modernleşmesi, yönetici bir elitin kendi iç çelişkilerini ve çatışmasını bir güç dengesine oturtarak zaman zaman duraksamalar zaman zaman gerilemeler dahilinde yürüttüğü iktidar mücadelesinin tarihi olmuştur. Buradaki en önemli kırılma Tanzimat'ın ilanı olurken yaşanan tüm gelgitlere rağmen modernliğin hukukî ve siyasî yapısı Osmanlı'dan günümüze devam etmektedir. Bu devamlılık aktörlerin, metinlerin ve söylemlerin değişmesine karşın kendi iç tutarlılığı açısından bir dip akıntı olarak süregelmiştir.

Aktörlerin ve düşüncelerin kutuplaşmasına karşın siyasal miras bırakma kabiliyeti bakımından en iyi örnek “Yeni Osmanlılar⁷” hareketidir. Yeni Osmanlılar, Tanzimat modernleşmesinin bir eleştirisi olarak modernleşmeci elit içerisindeki muhalefet kanadını oluşturmaktadır. Bu hareket de diğer modernleşmeci elitler gibi iç tutarlıktan ve bütünlükten yoksundur. Doğal olarak iktidar teorisi bakımından homojenlikten uzaktır ve formüle edilmiş fikirleri de pek azdır.⁸

Bu noktada karşımıza Yeni Osmanlı düşüncesinin sentez bir ismi olarak Namık Kemal çıkmaktadır. Mesleki olduğu kadar düşünsel olarak da Yeni Osmanlı'nın tüm çoğulculuğunu kendisinde tecessüm ettirmiş olan Namık Kemal sadece bir grubun değil bir düşünsel tarihin ilginç ve önemli bir odağını teşkil etmekteydi. Şerif Mardin'in ifadesiyle, Yeni Osmanlılar hareketine dahil olanların üzerinde bir yere ve üne sahipti. Bu ün, modern Türkiye'de hala devam etmektedir.⁹

Kemal'in, çağdaşlarına nazaran kullanmış olduğu sade dili ve sahip olduğu belağatı onu geniş kitlelere ulaştırmayı sağlamıştı. Şiirlerinin vazgeçilmez konusunun “vatan” ve

---

⁷ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008

⁸ Cemil Koçak, **Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, Ed: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.72

⁹ Mardin, s.315

“hürriyet” olması onu her dönem için önemli kılmaktaydı. Bu iki unsur onun teorik bakımından çağdaşları arasında farklı bir noktaya götürürken kendisinden sonra bırakacağı mirasın da ehemmiyetini arttırmaktaydı.

Türk düşünce hayatında Ziya Gökalp ile birlikte ayrıcalıklı bir yere sahip olan Namık Kemal, ne yazık ki yaşadığı dönemin etkisi, kısmen iç tutarsızlığı kısmen de etkilendiği kişiler sebebiyle doğru anlaşılammıştır. Bununla beraber tersten bir okumayla aynı zamanda herkesçe savunulabilir bir düşünür olarak Türk düşünce hayatında ilginç bir yer de işgal etmektedir.

1.1.1. Namık Kemal’in Sosyal Teorisi

Osmanlı-Türk siyasî modernleşmesini birkaç döneme ayıracaksak ilk bölümün sonunu İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1895 yılında kurulması olarak gösterebiliriz. Bu süreç içerisinde Osmanlı modernleşmesi birkaç yönden önemli bir birikim elde etti. Tanzimat’ın aşırı batılılaşmasına karşı mücadele veren Yeni Osmanlılar ve onların ileri gelenlerinden olan Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın da dahil olduğu bir komisyon hazırladıkları Anayasa taslağını padişaha kabul ettirip ilan ettirmişlerdi. Lakin salt entelektüel bir talep olması ve toplumsal dayanaklarının olmaması anayasanın ömrünü uzatmaya yetmeyecekti.¹⁰ Buna rağmen II. Abdülhamid’in tüm karşı çıkışlarına rağmen siyasî modernleşme onun da katkısıyla II. Meşrutiyet’in ilanına kadar canlı bir şekilde sürdü. Hukuk ve özgürlük düşüncesi, anayasacılık ve parlamenter monarşi talepleri olarak karşımıza çıkacaktır. Böylece Yeni Osmanlıların muasırlaşma adına yürüttükleri mücadele “idealist aydın” prototipi üzerinden kısmi şekil değiştirmelerle Jön Türklere devrolunacaktı.

Şerif Mardin’in yerinde bir tespitiyle¹¹ entelektüel çevrelerde uzunca bir süre Yeni Osmanlılar’ın tam batılılaşma taraftarı olduğu iddia edilmekteydi. Bu tez İhsan Sungu’nun Tanzimat’ın yüzüncü yılı için 1940 yılında kaleme aldığı “*Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*”¹² makalesiyle geçersiz kılınmaktaydı. Halbuki, İslam hukuku ve ilahî adalet Namık Kemal’in sosyal teorisinin temelini teşkil etmekteydi. Buna karşın Namık Kemal’in yapmaya çalıştığı şey geleneksel/Osmanlı düşüncesi içerisinde Batı

¹⁰ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s.29

¹¹ Mardin, a.g.e., s.320

¹² İhsan Sungu, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, Tanzimat I: 100’ncü Yıldönümü Münasebetiyle*, Haz. Türk Tarih Kurumu, Maarif Matbaası, 1940, s.777-857

felsefesine yer açmak, yaşanılabilir tüm çelişkilere karşın batı düşüncesi ile gelenekseli telif etmektir. Fakat bu telif Ziya Gökalp ya da Yusuf Akçura'nın yaptığı gibi batılı bir sonuca çıkan, batılı teorilere yer açmak için gelenekselin araçsallaştırıldığı bir metot değildir. Yeni Osmanlı hareketi için din asgari düzeyde toplum için bir pekiştiricidir. Yapmaya çalıştıkları, modern zamanlarda oluşan politik problemlere İslam'ın içerisinde modern teorik çıkarsamalar yaparak bir nevi karşılık arama çabasıydı.

Modern dönemde kamu hukuku ya da siyaset biliminin iktidar alanına ait çekirdek kavramı devlettir. Modern devleti geleneksel yapılardan ayıran temel husus belli bir alan içerisinde tek, meşru ve bölünmemiş bir yapıya sahip olmasıdır.¹³ Örgütsel yaklaşım içerisinde, devlet bir hükümet aygıtı olarak tanımlanır. Bir başka ifadeyle devleti, toplumsal varlığı temsil eden, giderleri toplum tarafından karşılanan nihayetinde kamusal hizmetle topluma geri dönen en üstün hukuki organizasyon olarak tanımlayabiliriz.¹⁴

Bu noktada, Namık Kemal, devleti, toplumun siyasal olarak cisimleşmiş hali olarak görmekteydi. Bunu yaparken seküler bir açıklama olarak sözleşmecî düşünceye dayandırmaktadır. Lakin bir adım ötede, devletin yönetme kabiliyeti olarak gördüğü hükümeti seküler değil dini bir açıklamayla temellendirmektedir. Çelişik bir duruma düşmemek adına birinci güç ile (toplumun siyasallaşmış hali olan devletle) ikinci gücü (hükümeti) özdeşleştirmektedir. Böylece toplumu, devleti ve hükümeti üst üste çakıştırmaktadır. Aksi bir durumda Mardin'in ifadesiyle seküler nitelikli tabii hukuku şeriatın önüne geçirmiş olacaktır.¹⁵ Kemal'in tüm ilişkilendirmelerine rağmen hukukî/siyasî açmazı teorisinin erken evresinde su yüzüne çıkmaktadır. Çünkü İslam teorisine göre sözleşmenin ilk evresi insanlar arasında değil yaratıcı ile insan arasında olmuştur.

Yeni Osmanlılar için tartışılan en önemli kavramlardan birisi de kuvvetler ayrılığıdır. Namık Kemal bu görüşünü ekseriyetle Montesquieu'dan almıştır. Kuvvetler ayrılığı, mutlak monarşilerin baskıcı yönetimlerine karşı, temel hak ve özgürlükleri korumaya yarayan hükümet biçimidir.¹⁶ Bu ayrım 17. ve 18. yüzyıl liberal düşüncesinin kamu hukukuna yansımış şeklidir. Rousseau'nun egemenlik anlayışında egemenlik doğası

¹³ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara: İmge, 2006, s.99

¹⁴ Andrew Heywood, *Siyaset*, Ankara: Liberte Yayınları, 2006, s.124

¹⁵ Mardin, *a.g.e.*, s.324

¹⁶ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları, 1991, s.388

gereği devredilemez, bölünemez ve yok edilemez bir yetkiydi. Bir başka özellik, egemenliğin, özü itibariyle sınırsız olması yani her şeyi yapma yetkisinin bulunmasıdır.¹⁷ Doğal olarak Rousseau erkler ayrımına karşı çıkar. Daha doğrusu yasama, yürütme ve yargı erklerinin egemenin parçası değil egemenin özü olduğunu doğal olarak bir parçalanmaya/ayrılmaya imkan vermeyeceğini savunur.¹⁸

Doğal olarak egemenin elinde yasama erkinden başka bir güç yoktur ve yasalarla iş görür. Somut kararlar, uygulamalar ise yasaların hayata geçmiş halidir. Bir başla değişle üstün, tek ve egemen kuvvet yasamada cisimleşir. Lakin yasa koyma işi halkın kolektif olarak yapacağı bir iş değildir. Topluma uygun yasaları bulma ve belirleme işi olağanüstü yeteneklere ve üstün bilgiye sahip kimsenin görevi olacaktır.¹⁹ Peki çoğunluk oyu ile alınan bu kararlara azınlık kalanlar boyun eğdiklerinde özgürlüklerini nasıl koruyacaklardır? Bu noktada devreye tekrardan genel irade girer; eğer genel iradeye ters düşen bir karar varsa bu kişinin yanıldığını göstermektedir. Özel irade-genel irade çelişkisinde kişi genel iradeye ters düşüyorsa bu doğal olarak özgürlüğünü de yitirdiğini gösterir. Çünkü toplumu özgür ve eşit hale getirecek olan yanılmaz genel iradedir.

Namık Kemal için genel iradenin varacağı noktanın istenilen düzeyde demokratik olmayışı onda Rousseau hakkında menfi düşünceler oluşturmuştu. Nitekim Kemal'e göre, devlet, fertlerin bir araya gelmesinden oluşmuştu. İbret gazetesinde belirttiği "*bir küllün bir cüz'ünde mevcut olmayan bir hassa yalnız mecmu'nda hasıl olabilsin.*"²⁰ Kemal'in teorik hale getirdiği küll-cüz ilişkisi Rousseau'nun toplum-birey ilişkisindeki makro-mikro benzetmesine tekabül etmektedir. Bireyden, topluma oradan da devlete hatta onunla özdeş hükümete varmaktadır. Lakin, devlet, özgürlükleri kısıtlayan aşkın/manevi bir şahsiyet olmadığı gibi devleti yöneten çoğunluk iradesinin-doğal olarak hükümetin de sınırları bulunmaktaydı. Bunun sınırı egemenliğin gerçek sahibi olan vatandaşın müstakil haklarının yüceliydi.

---

¹⁷ Ağaoğulları, **a.g.e.**, s.100

¹⁸ Rousseau, Toplum Sözleşmesi adlı eserinde durumu şöyle açıklar:

Egemenlik hangi nedenlerden ötürü başkasına bağlanamazsa, yine aynı nedenlerden ötürü bölünemez, çünkü istem ya geneldir, ya değildir; ya halkın tümünü istemidir ya da sadece bir bölüğünün. Birinci durumda, açığa vurulan bu istem egemenlik işidir yasayı oluşturur; ikincideyse sadece özel bir istem ya da bir yönetim işidir; çok çok bir kararnamedir. ... Örneğin, savaş açmak, barış yapmak gibi işlere egemenlik işlemi gözüyle bakılmıştır. Oysa bunlar egemenlik işlemi değildir, çünkü bu işlemlerin hiçbiri yasanın kendisi değil, uygulamasıdır...", Jean Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, Çev. Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.24-25

¹⁹ Ayferi Göze, **Siyasi Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Beta Yayınları, 2000, s.206

²⁰ Namık Kemal, **Hukuku-u Umumiye**, İbret, 8 Haziran(cemaziulahir) 1872, aktaran Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.333

Yeni Osmanlı düşüncesinde, tebadan mülke giden yolda “devletin” hala hükümete tekabül etmesi geleneksel ile modern olanın hassas dengesini göstermektedir. Modern hukuk sisteminde devlet, hükümet ve idare içi içe geçmesine karşın hepsi birbirinden ayrı olarak tasnif ve tarif edilmiştir. Gelenekselin içerisinde moderne yer açmaya çalıştıklarını belirttiğimiz öncü modernler için ise bu ayırım hayli bulanıklığı korumaktadır. Fransa Kralı XIV. Louis’in ünlü “devlet benim” demesi gibi Osmanlı’da devlet padişahın mülkiyeti altındadır. Modernleşmesi ile birlikte sultanın kişisel hizmetkarı olan kalemiyeye birtakım yetkilerini devretmesi otoritenin padişahın şahsında çıkıp Bab-ı Ali’nin hükmi şahsiyetine kaydığını göstermektedir. Bunun karşısında duranlar ise *sui generis* bir oluşum olarak Yeni Osmanlılar ve özelde de Namık Kemal’dir.

1.1.2. Yeni Osmanlı Düşüncesinden İntikal Eden Miras

Fuat Paşa’nın ünlü “*Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hasıl etme ihtimali yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmağa muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir.*”²¹ ifadesi son kelimesi hariç Yeni Osmanlı hareketi için anlamlıdır. Sefaretlerin daha genel ifadeyle düvel-i muazzamanın ya da ecnebi müdahalesinin varlığı Yeni Osmanlıları, Tanzimat ricali karşısında harekete geçiren temel konulardan birisidir. Kemal ve arkadaşlarını önemli hale getiren kendinden sonraki bütün değişim hareketlerinin mebde-i yapan Fuat paşanın ifadesindeki “*aşağıdan gelen kuvveti*” “yukarıya taşımak için yandan vurulan muştulardır. Kullandıkları araç gazete olurken bu katkıyı bilme, anlama ve anlatma istekleriyle gerçekleştirmişlerdir. Malum Batıda felsefi gelenek kitlesel olarak kitapla gelişirken Osmanlı’da gazeteyle olmuştur. 1876 Sonrası kitaba da efkar-ı umuminin oluşması için ilave işlev yüklenecektir. Bu noktada, Yeni Osmanlılar, yazdıkları gazete yazılarıyla halkı politik alanın içerisine sokarak kamusal bir iktidar mücadelesini amaçlamışlardır. Bu mücadele, meşrutiyet-hürriyet davası olurken devrimci yönler törpülenmiştir.

Yeni Osmanlı hareketi, yukarıda da belirttiğimiz üzere tüm çelişkilerine ve zorlamalarına karşın gelenek içerisinde modern düzene yer açma çabasında olmuşlardır. Hukukî ve siyasî yapıyı kökten değiştirecek bir ütopyanın peşinde olmamışlardır.

---

²¹ Mümtaz’er Türküne, **Türk Modernleşmesi**, Ankara: Lotus Yayınları, 2003, s.99

Muhafazakarlığın, devrim karşıtlığını içlerinde barındıran yaklaşımı Yeni Osmanlıların temel niteliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ali Suavi'nin ölümle sonuçlanan kalkışması hariç şiddet yoluna tevessül etmemişlerdir.

Namık Kemal, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını takip eden yıllarda halkın uysallığını “*Haliç’de çürüyen binlerce Yeniçeri cesedi görmüş*” olmasından ileri geldiğini belirtmektedir.²² Bu ve benzeri örnekler eleştirilerin padişahın şahsından çok Bab-ı Ali bürokratlarına yönelmesine sebep olmaktadır. Bu durumda pratik siyasi endişeler kadar itaatsizlik tezinin gelişmemesi ve dini/geleneksel anlayış içerisinde mevcut olan yöneticiye itaatin payı büyük önem taşımaktadır.

Benzer bir durum sistemin esinlenişinin kaynağı noktasında karşımıza çıkmaktadır. Temsili idare biçimi bakımından Fransa ile İngiltere’yi kıyaslayan Kemal, Türk parlamenter sisteminin Fransız etkisine karşın gerçekte İngiliz sisteminin yumuşak geçişlerini Osmanlı’lar için daha uygun olduğu kanaatinde:

“[Osmanlılar] Fransa’ninkinden daha özgürlükçü bir anayasa ile yönetilebilirler. Zira Fransızlar ateş meşrep olduklarından daima değişime meyillidirler. Hareketlerinin esası da akıldır... Osmanlı halkı ise zaten metanet ve sükunetle davrandığından eylemlerde aşırılığa varma tehlikesi yoktu... Altı yüz senede birkaç yüz kere ihtilal ettik, hepsinde idareciler değişti yönetim biçimi baki kaldı.”²³

İtaatsizlik tezinin gelişmemesinde Yeni Osmanlılar özelinde devlet memuriyetinde bulunmaları önemli bir yer tutmaktadır. Ali Suavi'nin istisnai çıkışları medrese kökenli olması noktasında durumu daha iyi açıklamaktadır. Bir başka husus vatanseverlik duygusunun gelişmiş olmasıdır. Namık Kemal, Osmanlıdan günümüze vatan şairi olarak ün kazanmıştır. Onun vatanseverlik söylemi etkisini I. Meclise kadar hissettirirken²⁴ vatanın ve devletin bekası birincil önemini koruyacaktır.

Bu noktada üçlü bir ayırım dahilinde bir çözümleme yapabiliriz. Kalemiye, ilmiye ve seyfiye mensuplarının modernleşme hareketi bağlamında oynadıkları rol tarihsel bir bloğu temsil etmektedir. “Devlet nasıl kurtulur?” sorusuna verilen cevaplar üç grup açısından ortak noktaları barındırsa da kalemiye mensuplarının padişaha ve devletin hükmi şahsiyetine gösterdikleri hürmet tüm memnuniyetsizliklere, kişisel girişimlere

²² Namık Kemal, **Hubbul Vatan**, Hürriyet, 28 Haziran(Cemaziyelahir) 1868

²³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’ni Doğusu**, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2011, s.200

²⁴ Selim Deringil, **Simgeden Millete**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.275

karşın “*hal etmeye*” varmamıştır. Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde ise tüm grupların rahatsızlıklarına karşın hal keyfiyetinin askerler tarafından kararlaştırılmış olması tarihsel bir bloğu başlatmaktadır.²⁵ Modernleşme hareketlerinin dönüştürücüsü burjuvazi olurken Osmanlı modernleşmesinde bu sınıfın gayrimüslimlere tekabül ediyor olması modernliğin taşıyıcısı olarak elde sadece askerleri bırakmaktadır. Asker bloğunun zihinsel dönüşümden çok eylemci/aktivist yönü ise ne yazık ki tarihsel bir vesayet rejimini kurmuştur.

Yeni Osmanlı düşünürleri için Cengiz Aktar’ın kullandığı “*ekonomi ile ilişkisiz politize aydınlar*”²⁶ ifadesi yukarıda bahsetmiş olduğumuz vesayet rejiminde neden askerlerin öne çıktığını da açıklar niteliktedir. Şehirli, memur, edebiyat ile ilgilenen Yeni Osmanlılar, gazetecilik üzerinden aksi bir durumda etki edemeyecekleri geniş kitlelere ulaşmaktadırlar. Ulemanın medresesine, askerlerin ordusuna karşın eldeki tek silah gazetelerinden neşrettikleri yazıları olmuştur.

Sonuç itibariyle karşımıza “ahenk” kavramı etrafında örülmüş bir fikir bütünü çıkmaktadır.²⁷ Tüm Osmanlı-Türk modernleşmesine sirayet edecek olan “muhafaza ederek dönüşme” fikrinin mebdei Namık Kemal ve Yeni Osmanlılardır. Muhafazakar düşüncenin bir yansıması olan bu anlayışın Yeni Osmanlılardan sonraki kurumsal temsilcisi Jön Türkler olacaktır.

1.1.3. Osmanlılık ve Kanun-i Esasi

Yeni Osmanlı düşünürlerine ve kendilerinden sonra gelecek siyasî/entelektüel akımların çekirdeğini meşrutiyet düşüncesi teşkil etmiştir. Meşrutiyet düşüncesi, Arapça şart kökünden türemiş olup meclisli saltanat (*hükümet-i meşruta*) ifadesi olarak kullanılmaya başlanmış daha sonra anayasal monarşi olarak kullanılmıştır.²⁸

Hükümet-i meşruta’da hükümet reisliği, kanunlar ve meclis fikirlerinin görüşleri dairesinde hareket etmek mecburiyetindedir. Yasama faaliyetleri meclis ve hükümdarın

---

²⁵ Şerif Mardin, **Siyasal ve Sosyal Bilimler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.142

²⁶ Cengiz Aktar, **Türkiye’nin Batılılaştırılması**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1985, s.31

²⁷ Enes Kabakçı, Özgür Adadağ, **İshtan Devrimine: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı-Türk Siyasî Düşüncesinde Değişim Algısı**, Divan, 2009, S.29, s.15

²⁸ Şükrü Hanioğlu, **Meşrutiyet**, DİA, C:29, s.388

kolektif faaliyetidir.²⁹ Hükümet-i meşruta ise hanedan reisinin keyfi yönetimi dahilinde olup hiçbir kanuni kayıtla sınırlı değildir.³⁰

İslam coğrafyasındaki ilk anayasa hareketi 1861 yılındaki Tunus anayasasıdır.³¹ Bunu 1866 yılında Mısır'da Hidiv İsmail Paşa'nın fermanıyla tesis edilen Meclis-i Şuraî'nuvab takip etmiştir.³² Bunları takip eden meşrutî düzenleme kısmi kesintilere rağmen varlığını 20 y.y. kadar sürdürecektir olan Kanuni Esasi'dir. Kanun-i Esasiyi var kılan düşünce ise devletin ve milletin bütünlüğünü sağlayan üst, bütünleştirici bir unsur olmasıdır.³³

Yeni Osmanlı düşüncesinin göze çarpan en önemli özelliği “eklektik” oluşudur. Yeni Osmanlılar bir çok fikir akımını içinde barındırır; Osmanlılık, İslamcılık, meşrutiyetçilik ve hatta muhafazakarlık. Ne var ki halefi düzeyindeki Jön Türkler bu eklektik yapıyı parçalara ayırarak birbirlerini dışlayan düşmanlar haline getirmişlerdir.³⁴ Bu eklektizm içerisinde tüm ideolojileri kapsayan ve anayasal düzenin çekirdeği haline gelen düşünce Osmanlılıktır. Osmanlılık düşüncesi, Tanzimat'ın getirdiği otoriter merkezî yapıya karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlılığı, Müslüman Türk aydınının 1839 sonrası geliştirdiği tepki olarak da tanımlayabiliriz.

Namık Kemal'e göre 1856 Islahat Fermanı yabancı güçlerin baskısıyla gayrimüslim tebaaya ayrıcalık tanınmıştı. Tanzimat ve Islahat hareketleri ile müsavattan çok gayrimüslimlere tanınan imtiyazlar hukuku oluşmuştu.³⁵ Kemal, 1867-68 yılları arasında Hürriyet gazetesinde yazdığı yazılarda bunun önüne geçmenin “*Osmanlı ümmetinin hukuki müsavatının*” sağlanması ile başarılabilirliğinden bahsetmektedir. Osmanlı ümmeti ise din ve milliyet bakımından farklı toplumsal bütünlükler kapsamaktaydı. Geleneksel millet sistemi ile piramidin dağılması hukuki olarak gayrimüslim unsurları yatay bir pozisyona sokmuştu. Böylece dikey (üstün) bir toplumsal kategoriden yatay(eşitlik) üzerine kurulu bir yapıya geçilmekteydi. Lakin hukuki metinlerin oluşturulması esnasındaki eşitsiz uluslararası konjonktür müsavat

²⁹ İsmail Kara, **İslamcılığın Siyasî Görüşleri**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2001, s.98

³⁰ Kara, s.100

³¹ Konuyla ilgili bkz. Ayhan Ceylan, Tunuslu **İslâhatçılar ve yeni Osmanlı Hareketinde Anayasacılık**, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:14, s.1-2

³² Hanioglu, **a.g.m.**, s.389

³³ Kara, s.181

³⁴ Nilüfer Göle, **Mühendisler ve İdeoloji**, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s.72

³⁵ Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı Reforma Çağında Osmanlılık, Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce**, Ed; Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.104

ilişkinini Müslümanların aleyhine çevirmişti. Bu problemi çözmek de hiç de kolay olmayacaktır.

Ortak vatan idealini tutacak unsur ne olabilirdi. Osmanlıcılık, İslamcılık ve milliyetçi ideolojiler etrafında süregelen tartışmalarda her bir ideoloji artı ve eksileriyle hassas bir dengeyi teşkil etmekteydi. Özellikle Müslüman olmayan unsurlar için Osmanlıcılık fazla bir önem taşımayıp, kendi kimliklerinin gelişmesini engelleyen kurgusal bir hüviyet olarak algılanmaktaydı.³⁶ Müslüman unsurlar için ise belli bir süre anlamlı görünen Osmanlıcılık milliyetçilikle tanışmalarıyla birlikte üst kimlik olmaktan çıkmıştı.

Bu noktada bu ideolojiler birbirleri yerine ikame edilebilirler miydi? Osmanlıcılığı reddedip yerine İslamcılığı koymak Türköne'nin ifadesiyle "1870'lerin Osmanlı toplumunda bir aydının cesaret edeceği bir şey değildi."³⁷ Sonuçta Osmanlıcılık bir imparatorluk ideolojisiydi. Bunun yanında İttihad-ı İslam fikri Osmanlı aydınlarının hayallerini okşarken, bu fikrin cazibesinden kurtulmak da kolay durmamaktaydı.

Çözüm eklektizme meyyal Osmanlı düşünürünün bu iki ideolojiyi birlikte sürdürme çabası olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸

Namık Kemal, İbret'te çıkan "*İmtizacı Akvam*"³⁹ adlı yazısında farklı millet ve mezheplerin ortak bir vatan anlayışına engel olmayacağını vurgulamaktadır. Kemal, sınırları belli, merkezi bir hukuk sistemi ile sınırlanmış teritoryal bir devleti anlatırken ulus-devletin erken dönemde ipuçlarını vermektedir. Buna karşın konu Araplara geldiğinde hilafetin merkezinin burası(İstanbul) olduğunu vurgulamakta ittihat meselesi, vatan (patrie) düşüncesinden "Uhuvvet-i İslamiye'ye" ve "Tebaiyet-i Hilafete" kaymaktadır.

Nihai anlamda vatandaşları arada tutma konusunda gösterilecek siyasî ve doğal olarak hukukî tercih Türklerin tutumuna kalmıştı. Çok uluslu yapıyı muhafaza etmek adına kendi milliyetçi duygularını öteleyen hakim Türk unsur çözüm olarak ilk anayasayı Kanun-i Esasi'yi hazırlamıştır. Böylece Osmanlıcılık siyaseti imparatorluğun resmi ideolojisi olarak Kanuni Esasi'yle beraber varlık bulmuştur.⁴⁰ II. Abdülhamit

³⁶ Şükrü Hanioğlu, **Osmanlıcılık**, TCTA, İstanbul: İletişim Yayınları,1985, C:5, s.1390

³⁷ Türköne, **İslamcılık...**, s.238

³⁸ Türköne, **İslamcılık...** s.238

³⁹ **İbret**,2 Recep(Temmuz) 1872

⁴⁰ Hanioğlu, **a.g.m.**, s.1391

zamanında İslamcılık siyaseti gündemi işgal etse de Osmanlıcılık “resmi” olarak varlığını muhafaza etmiştir.

Aydınların ve devlet adamlarının tüm konstitüsyon isteklerine karşın Meşrutiyet tecrübesi çok kısa sürmüştü, 14 Şubat 1908 günü II. Abdülhamit yaşanan siyasal çalkantılar karşısında Meclis-i umumiye “tatil” etmişti. Anayasanın 7. ve 35. maddelerinin padişaha tanıdığı yetki tatil yetkisiydi. Böylece hukuki olarak ortada var olan anayasa fiilen hükümsüz duruma düşmekteydi.⁴¹ Bu tarihten 1908 yılına kadar otuz sene Abdülhamit’in mutlakîyetçi yönetimine sahne olurken Jöntürk’lerin siyasî mücadeleleri hariç iktidar alanı geleneksel çizginin dışına çıkamayacaktı.

---

⁴¹ Bülent Tanör, **Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: YKY, 2004,s.161

1.2. JÖN TÜRKLER

Osmanlı'dan Cumhuriyete tevarüs eden Yeni Osmanlılarla başlayıp Jön Türklerle devam eden zihniyet dünyası, modernleşmenin¹ keskin dualizmini içsel bir çelişkiyle bertaraf etme gayretindedir. Aranılan cevap “*değişirken nasıl aynı kalınacağı*” sorusuydu. Batı modernitesinin, geleneksel ile kurduğu keskin dile ve ötekileştirmeye karşın Türk modernleşmesi eski ile olan rabitasını koparmamıştır. Tam aksine, yeniler, eskiye olan inançlarını saklamazlarken modern dünya karşısında içine düştükleri sıkıntıyı yeniliğin içerisinde cevaplamaktadırlar.² Osmanlı-Türk modernleşmesinin en önemli perspektifi de bu noktadır.

Bu çerçevede siyasî muhafazakarlığın köklerini bulmamız noktasında bizlere ipucu vermektedir. Ünlü Jöntürk Ahmet Rıza³ bir başka tanınmış aydın Mizancı Murat⁴'ın kendilerini tanımlamak için kullandığı “*Avrupa fırkaları itibariyle muhafazakar ve serbesti taraftarı*”⁵ oldukları tarzındaki yorumuna “*Bize erbab-ı garaz, ihtilalci fesadçı diyor. Halbuki mütelebemiz meşru'dur. Mesleğimiz adet ve kavanin-i Osmaniye dahilinde hareket etmektir... Şimdiye kadar kanundan başka amir tanımadık*”⁶ şeklinde destek vermiştir. Böylece aynı zaman diliminde revaç bulmuş düşünsel akımlara karşın

---

¹ Modernizm ve modernleşme ayrımına gittiğimizde bu tasnifin modernliği açıklamada daha anlamlı bir hal aldığı görülmektedir. Modernizm, bir zihinsel durumu tanımlarken modernleşme daha çok yaşanan süreci açıklamaktadır. Modernleşme, elitlerin tanımladığı ve kurguladığı sürecin adıdır. Bu süreci tanımlarken kullanılan en işlevsel kelime çifti eskilik/gelenekselliklerdir. Böylece ideal-tiplik çerçevesinde geleneksel olanla modern ve doğal olarak yeni olan keskin çizgiler dahilinde birbirinden ayrılmaktadır. Konuyla ilgili olarak bkz; Matei Calinescu, **Modernliğin Beş Yüzü**, çev. Nermin Tenekeci, İstanbul: Küre Yayınları, 2010, Eleştiriler için bkz. Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, çev. Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007,

² Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I**, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s.33

³ Ahmet Rıza, 1857 yılında İstanbul'da doğdu. Babası yüksek devlet memuruydu. Ahmet Rıza, Sultani'den sonra Tercüme odasına girdi. Fransa'da tarım tahsili gördü. Babasının ölümünden sonra Türkiye'ye dönüp bir süre memuriyette çalışsa da 1889'da Paris'e yerleşti.³ İstanbul'da etkilenmeye başladığı pozitivist akımın yaşayan mütefekkirlerinden Pierre Lafitte'nin derslerine devam etti. Meşveret dergisini hem Türkçe hem Fransızca olarak çıkardı. Elitist fikirleri benimsedi. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Mebusan üyeliği yapmış 1910'da Merkez Komitesinden çıkarılmıştır. Rıza, bu tarihten sonra ise ilk dönemki önemini yitirmiştir. Konuyla ilgili bkz. İsmail Ünver, **Ahmet Rıza, DİA**, C:2 s,125-127

⁴ Mizancı Murat, 1853 yılında Dağıstan'da doğmuştur. Mülkiye'de tarih öğretmenliği yapmıştır. Mizancı unvanı haftalık olarak çıkarmış olduğu Mizan gazetesinden gelmektedir. Murat'a asıl prestij sağlayan ise Tarih-i Umumi'sinin taşıdığı yeni görüşlerdir. 1896 yılında İngiliz yönetimi Mısır'dan çıkarttı. Murat Mısır'ı terk etti ve Paris'e gitti. İttihatçılar başkanlığa Ahmet Rıza yerine Mizancı Murat'ı geçirdiler. Konuyla ilgili bkz. Abdullah Uçman, **Mizancı Murat**, DİA, C:20 s.214-216

⁵ **Mizan**, 8 Zilhicce (Aralık) 1313

⁶ Aktaran, Uçman, **a.g.m.,s.216 Meşveret**, 12 Ocak 1313

Comte'un “düzen içerisinde ilerleme” fikri batıdan aldıkları ilerleme ile geçmişten aldıkları düşünsel mirası özgün bir senteze sokmaya çalışmaktadır.⁷

Jöntürk düşüncesi için yapılan genel yorum devrimci eğilimlerin baskın olduğu yönündedir. Fransız devriminin sloganı olan “hürriyet, kardeşlik, eşitlik” ilkelerine “adalet”in de eklenmesiyle Avrupa'nın ihtilal fikrinin ülke sınırlarına yayıldığı iddia edilmektedir. Batılı aydınlarca -özellikle sosyalist fikirli aydınlarda- II. Meşrutiyet, “şarkın ihtilal-i kebiri” olarak anılmıştır. Lakin tüm bunlar salt retorik boyutunda kalmıştır.

Jön Türk düşüncesi modernleşme tarihimiz⁸ açısından Yeni Osmanlılar ile cumhuriyetçi Kemalistler arasındaki iletişimi sağlamaktadırlar. Bu iletişim iki ayak üzerine kuruludur: birincisi, insan kaynağı, ikincisi ise entelektüel müktesebat bakımındandır. Sosyolojik olarak Jön Türkler'in gelmiş oldukları sosyo-politik kaynak ve yetişme şartları bizler açısından onların zihin dünyalarını anlama noktasında anahtar teşkil etmektedir. Bu noktada Osmanlı-Türk düşünce hayatında karşılaştığımız önemli bir problem Jön Türk'ler için de mevcuttur. Jön Türk olarak nitelendirilen muhalif grup, bütünsel bir ideolojik algıdan oldukça uzaktır. Buna karşın tertip edilen iki kongre ve sonuçları itibariyle yaşanan bölünme bizlere önemli ip uçlar vermektedir. Bu kongreden çıkan sonuçları salt tarihsel bir olgu olarak değil zihin dünyasına ışık tutan önemli bir kaynak olarak da okunabilmektedir.⁹

1.2.1 Jön Türkler'in Entelektüel Müktesebatı

Yeni Osmanlı düşüncesi, doğu-batı ayrımında batının galebe çalmasını kabul etmemekteydi. Görünüş itibariyle batıda ortaya çıkmış olan gelişmelerin esas olarak doğuda, İslam dünyasında mevcut bulunduğu kanısındaydılar. Tüm arayışları, bu mütakabiliyetin, gömülü olarak var olanın ortaya konulmasıydı.

Jön Türk düşüncesinin de temel perspektif Yeni Osmanlı düşüncesindeki gibi meşruti monarşiydi. Devletin bekası açısından askıya alınmış siyaset ve hukukî düzen yeniden tesis edilmeliydi. Jön Türkler, siyaseten varlık sebeplerini bunun üzerine kurgulamışlar bunu da İslami düzene uygun olduğu vaz etmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilk

⁷ Kabakcı ve Adadağ, **a.g.m.**, s.27

⁸ İlyas Söğütü, **Jön Türk Düşüncesinde Modernlik ve Modernleşme**, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2010, S.54, s. 219-242.

⁹ Kabakcı ve Adadağ, **a.g.m.**, s.18

döneminde ulemâ da, yeniden varlık bulacak rejimin İslâm şeriatına uygunluğu üzerine sayısız yazılar kaleme alarak destek vermiştir. Sonradan şeyhülişlâm olacak olan Mûsâ Kâzım Efendi İslâm'da Usûl-i Meşveret ve Hürriyet adlı risâlesiyle (İstanbul 1324 r.) ilk desteği vermiş, ardından ulemâ şeriatın meşrutiyetin esası olduğunu vurgulamış (Serbestî, 17 Nisan 1909) ve İran'daki kullanıma benzer “meşrûtiyyet-i meşrûa” tamlamasına sıkça atıfta bulunmuştur.¹⁰ Bununla beraber içten içe Jön Türk düşüncesi mevcut yapı ve düşünce sistemlerinin batı karşısında oldukça kırılğan bir yapıya sahip olduğunu kabul etmiş görünmektedir. Batıya giden aydınlar üzülen de olsa batının üstünlüğünü itiraf eder hale gelmişlerdi. “*Ehl-i İslamın kefereye taklidi yakışmaz denür ise*” ile başlayan cümleler zaruret derecesinde Batıya yönelmenin gerekeceğinden dem vuran sözlerle bitmekteydi.¹¹

Jön Türk düşüncesinde, ulum, fûnun ve terakki batıya öykünmeyi sağlayan, Avrupa'nın üstünlüğünü resmeden, özetleyen anahtar kelimeler haline gelmişti. Doğal olarak pozitivism ve sosyal Darwinizm, modernleşmenin özüne de uygun olarak batılılaşma sürecine damgasını vuran en önemli düşünce bütününi teşkil etmekteydi.

Jön Türk düşüncesinde, pozitivism, *terakki* düşüncesiyle, imparatorluğun resmi ideolojisi olan Osmanlılık ise *ittihat* kelimesi ile kendisine karşılık bulmaktaydı. İmparatorluğun ayakta tutulması, ancak, birleşerek (unions) ve gelişerek (progress) mümkündü. Jön Türkler'in pozitivismde ilgi duymalarında geçmişten aldıkları mirasın önemli bir payı vardı. Yeni Osmanlılar'da ve klasik Osmanlı düşüncesinde sahip olunan geleneksel “nizam” fikri batıdan öğrenilen “ilerleme” ile beraber kullanılmaya oldukça elverişliydi. Jön Türk'lere verilen en büyük katkı II. Meşrutiyet'in evrimci ve sosyal Darwinist aydınlarının “*tekamülcü*” fikirler olmuştur. Osmanlı aydınları evrimle ilgili olarak değişim anlamında ekseriyetle “*tekamül*” kavramını kullanmışlardır. Bunun yanında “terakki ve istihale” kavramı da metinlerde yer bulmuştur.¹²

II. Meşrutiyet aydınları, evrim teorisini ve doğal ayıklanmayı savunurken diğer taraftan birlik, beraberlik ve tesanütçülüğü de elden bırakmamışlardır. Halkçılığın getirdiği dayanışma ve müsavat ilişkisine karşın evrimcilik ve doğal ayıklanma düşüncesi elitizmi barındırmaktadır. Meşrutiyet döneminin aydınları bu iki düşüncenin çelişkileri

---

¹⁰ Hanioglu, a.g.m. s.392

¹¹ M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, Cilt 1:1889-1902, İstanbul: İletişim, 1985, s.14

¹² Konuyla ilgili bkz. Enes Kabakcı, **Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi**, TALİD, 2011, S.11, s.41-60

arasında gidip gelmişlerdir. Örneğin; Hakkı Behiç, toplumsal kaidelerin üstün ve daha kuvvetli olmak iradesinden doğduğunu belirtir. Avrupalıların sahip oldukları hümanizm felsefelerine karşın tam tersi istikamette davranmaları bu düsturdan gelmektedir. Aynı yazar, medeni toplumun olgunluk kazanması adaletli olması, halkına zulüm etmemesi ve komşularının topraklarına tecavüz etmemesinden bahsetmektedir.¹³ Bu çelişik ruh hali evrimci Osmanlı aydınının hepsinde görülmektedir. İkinci olarak bahsettiği ise solidarizmdir. Birbirinden çok ayrı, çelişik bu iki düşünce dünyası aynı anda Osmanlı aydınlarında bulunabilmektedir.

II. Meşrutiyet düşüncesinde, çelişkilerin telif edilmesi, sentezlenmesi başlı başına bir sosyal teoriyi oluşturmuştur. Ekseriyetle batıdan devşirilen düşünceler yerli motifler ile süslenerek hayata geçirilmekteydi. Fransız Devrimi'nin *hürriyet, müsavat, uhuvvet* sloganına Kur'an'da yer alan Allah'ın *adl* sıfatı eklenerek iktidara meşrutiyet sağlanmaktaydı. Çünkü Müslüman düşünürlere göre iktidarı despotizmden koruyacak olan adil yönetici ve adaletli yönetimdi.¹⁴

Batıcı/pozitivist ütopya göre tek tek toplumların birbirlerinden farklı siyasal ve toplumsal yapıları olsa da en nihayetinde ortak/evrensel bir tâbiyete sahiptirler. Yapılması gereken, her tekil toplumun evrensel/pozitif topluma dönüştürülmesidir. Nihai olarak, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar Osmanlı aydınları arasındaki bu pozitivist düşünce bir "toplum mühendisliğini" doğurmuştur.¹⁵

1.2.2. II. Meşrutiyet'in Kamu Felsefesi: Solidarizm, Korporatizm ve Halkçılık

Solidarizm veyahut tesanütçülük II. Meşrutiyet'ten tek-parti cumhuriyet Türkiye'sini kapsayacak bir teoridir. Tesanütçülük, "istinat" yani dayanak olma

---

¹³ Atilla Doğan, **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.291

¹⁴ François Georgeon, **Bir de Adalet; Jön Türkler ve Fransız Devrimi**, Ankara: Muhafazakar Düşünce, S.11, s.180

¹⁵ Doğan Özlem, **Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset, Modernleşme ve Batıcılık**, Ed: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, C:3, s.453

kökünden gelmektedir. Solidarizm, bireylerin birbirlerine karşı dayanak olmasını, yardım etmesini ve bu dayanışmanın oluşturduğu sosyal bağları ifade etmektedir.¹⁶

Solidarizm, 19.yy kapitalist ve sosyalist fikirlerinin toplumsal sorunu tespit ettiğini lakin bunlara dair tutarlı bir çözüm getiremediğini ileri sürmektedir.¹⁷ Liberaller, “bırakınız yapsınlar” düsturuyla özgürlüğü öncelerken adaleti yadsımışlar, Sosyalistler ise “adil bir düzenin” kurmak adına otoriter yöntemlere başvurmuşlardır.¹⁸

Solidarizm, bu iki düşüncenin sakıncalarını gidererek adalet-özgürlük dengesini kurmaya çalışmıştır. Solidarizm-kapitalizm ilişkisinden bakıldığında özel mülkiyet ve teşebbüs serbestisi solidarizmin kapitalizm ile olan yakın ilişkisini göstermektedir. Devlet müdahaleciliği ve sosyal devlet anlayışı ise solidarizmi sosyalizme yaklaştırmaktadır¹⁹. Solidarizm, sınıf çatışmasının reddi ile toplum içerisinde eriyen bireycilik düşüncesi ile bu iki ideolojiye olan mesafesini göstermektedir.

Solidarizmin, Türkiye’deki öncü düşünürlerinden Ziya Gökalp, tesanütçülüğe, Türk hukukunun tabiatından doğmuş milli bir meslek olarak bakmaktadır.²⁰ Gökalp’e göre, Osmanlı toprak hukuku bunun somut göstergesidir. “Tasarruf”, ferdi mülkiyeti, “rakabe” ise toplumsal mülkiyeti ifade etmektedir.

Gökalp’in liberalizmle sosyalizmi uzlaştırıcı görüşleri sosyal devlete dair görüşleri de ihtiva etmektedir. Devlet toplumsal hayata aktif olarak katılabilecek, toplumsal mülkiyetten sağlanan “artık değerler” sosyal hizmetlere aktarılacaktır.²¹

Tesanütçük, toplumu, birbirine karşı bağımlı, birbirini tamamlayan parçalardan oluşan, organik ve kendi içinde uyumlu bir bütün olarak addeder.

Taha Parla, Gökalp tesanütçülüğünü korporatizmin faşizm ile birlikte bir alt kolu olarak görmektedir. Yani korporatizm solidarist korporatizm ve faşist korporatizm olarak ikiye ayrılmaktadır. Fakat korporatist yapı sosyalizm ile liberalizmin orta/üçüncü yolu

---

¹⁶ Bahadır Eser, Hasan Yüksel, **Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyetinde Siyasal Üzerine Bir inceleme**, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, C: 8, Sayı 16, 2012, s. 187

¹⁷ Zafer Toprak, **Osmanlı Devleti’nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm**, TCTA, İstanbul: İletişim Yayınları,1985, s.377

¹⁸ Demirhan Erdem, **Korporatizm ve Tek-Parti Yönetimi 1930-1945**, Ankara Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007, s.68

¹⁹ Zafer Toprak, **II.Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık**, Toplum ve Bilim,S.1,s.92.

²⁰ Ziya Gökalp, **Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı, Yeni Mecmua**, 2 Nisan(Rebiülahir) 1918

²¹ Zafer Toprak, **Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu**, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İstanbul, 1977, s.102

değildir.²² Korporatizm, birinci yolun yani kapitalizmin bir alt dalıdır. İlk çelişik gibi duran bu ifadeyi Parla açıklığa kavuşturmak adına kapitalizm ile liberalizm arasındaki farka değinmektedir.²³

“Korporatist kuram ve pratiklerin doğuşunu ya da ağırlık kazanmasını, kapitalizmin bunalımlarının” bir sonucu olarak görüyorum ve bu bakımdan özellikle iki bunalım türünün önemli olduğunu düşünüyorum; birikim bunalımı ve bölüşüm bunalımı. Bunlardan birincisi, özellikle gecikmiş kapitalizmde izlenebilir. Burada korporatizm formülü, bir devlet kapitalizminin neo-merkantalist politikalarının koruması altında, emek gücünün sıkı bir şekilde denetlenmesini sağlayarak, özel sermaye birikiminin hızlanmasına yardımcı olmaktadır. Bölüşüm bunalımını ise, gelişmiş sanayi kapitalizminde izlemek mümkündür.”

Parla, kapitalizm ile liberalizm arasındaki mesafeyi sosyal teori bakımından birey anlayışından koymaktadır. Ayrıca, liberalizm ekonomik anlamda devlet desteği ile ayakta durmaktan çok rekabet koşulları içerisinde var olmaktadır. Böylece, Gökalp, liberalizmin atomistik bireyciliğinden ve ekonomik örgütlenme özelliklerinden yeterince arındırılmış olması koşuluyla, batı kapitalizmini benimsemektedir.

Jön Türk düşüncesinde solidarist korporatizmin varacağı nihai nokta halkçılık olmuştur. Halkçılık ideolojisinin gelişmesinde batıdan alınan organizmacı düşünceler kadar uluslararası ideolojik etmenler önemli bir pay sahibidir.

Halkçılık, esas itibarıyla 19.yy sonlarında Rus Çarlığında gelişen “narodnik” düşüncesinin bir yansımasıdır.²⁴ Rusya’nın kırsal kesimlerinin kapitalizm ile tanışması sonucu kapitalizme direnen ve bunu eleştiren kesimin adı olmuştur halkçılık. Küçük üretici kesimi “narodnik” hareketin kitle desteğini sağlarken “aydınlar” halka giderek onları aydınlatmaktadırlar. Bu kitleler ekseriyetle “köylü” kesimini temsil etmekteydi. Narodnik hareket ile Marksist hareketi ayıran nokta devrimci niteliklerini dayandırdıkları kitleler olmuştur. Marksistlere göre halkçı düşünce devrimci işçileri (proleteryaı) yadsırmaktaydı. Lenin’e göre küçük burjuva akımı burjuva zihniyetine yine burjuva toplumunun araçları ile cevap vermekteydi.²⁵

---

²² Taha Parla, **Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İstanbul, İletişim, 2001, s.90

²³ Parla, s.91

²⁴ İlhan Tekeli, Gencay Şaylan, **Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi**, Toplum ve Bilim, İstanbul: Birikim, 1976, s.56

²⁵ Tekeli, s.57

Burjuvazinin içinden konuşması, kapitalizme görece eleştirileri ve sosyalizme olan uzaklıkları bakımından Rus narodnik hareketi ile Jön Türk halkçılığı oldukça yakın görünmektedir. Ayrıca Tatar kökenli İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçuralı ve Hüseyinzade Ali Turan gibi gençliklerinde Rus felsefesinden etkilenmiş aydınlar halkçılık düşüncesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu rol ulus-devletin ideolojisi olan milliyetçiliğe açılan kapıdır.

Diğer yanda, narodnik düşüncenin halk-aydınlar düzlemi benzer şekilde Ziya Gökalp'in halk-güzideler arasında karşılık bulmaktadır. Gökalp'e göre "hukukça birbirine eşit olmayı kabul eden bütün sınıflar *"halka"* girer. Eğer *"güzideler"* arasında hukuken eşitliği reddedenler varsa onlar halka dahil değildir. Aydınlar *"halktan milli kültür terbiyesini almak için halka doğru gitmeli"* ve halka gittiğinde de *"halka medeniyet götürmeli"*.²⁶ Aydın-halk ilişkisi sınıfsal bir ilişkiden çok Durkheim'cı *"dayanışma"* ilişkisidir. Toplumdaki bütün mesleki zümreler iş bölümü üzerine kurulmaktadır.

Özetle, Marksist sınıf esasının reddedildiği, liberal bireyciliğin kolektivite içerisinde eritildiği dayanışmacı-mesleki zümresel bir kamu teorisi kurulmaktadır. Aydın sınıfı iktidarı ele geçirebilmek adına yaptığı soyutlamalar uygun toplumsal bir karşılık bulmaya çalışmaktadır. Böylece karşımıza dayanışmacılıkla yoğrulmuş bir milliyetçilik çıkmaktadır. Bu görüşlere karşın, İstanbul, Selanik ve İzmir gibi büyük şehirlerde subay ve üniversite çevrelerinde yer bulmuş milliyetçilik gerçek kurumsal kimliğini bulması için cumhuriyetin kurulmasını bekleyecekti. Sonuç itibariyle halk kesimi için birincil ve üst kimlik hala İslamiyet'ti. Türk halkı kimliğini Türklük üzerinden değil dini üzerinden tanımlıyordu.²⁷ Cumhuriyetin jakobenizmi din olgusunu köktenci bir şekilde halkın ve iktidarın üzerinden atmadıkça milliyetçiliğin boşalan alanı doldurma imkanı bulunmamaktaydı. Laiklik ve milliyetçilik tarihsel köküne de uygun bir şekilde ancak tek-parti döneminde varlık bulurken korporatizm ve halkçılık söylemi tekrardan kendisine gündem oluşturacaktı.

---

²⁶ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 1970, s.46

²⁷ Mehmet Özden, **İttihat ve Terakki'den CHP'ye Türkiye'de Halkçılığın Jakoben Yönleri**, Türkiye Günlüğü, 2008, S.94. s. 46

1.2.3. Devrimcilikle Muhafazakarlık Arasında Jöntürk İktidarı:

İttihat ve Terakki

Jön Türk hareketi ne kişisel olarak ne de örgütsel bazda bütünlük taşımamaktaydı. Ayrışmanın ilk görünürlüğü 1902 yılında toplanan “I. Jön Türk Kongresi/Osmanlı Liberaller kongresiydi”.

Ahmet Bedevi Kuran’a göre kongrede iki temel tez görünürlük kazanmıştır²⁸ Bunlar:

a- *Yalnız propaganda ve yayınla inkılap yapılamaz. Dolayısıyla askeri kuvvetlerin de ihtilal hareketına katılmaları sağlamaya çalışmalı.*

b- *Yabancı hükümetlerin müdahalesini davet yoluyla memlekette ıslahat icrasına girişilmeli.*

İlk teklif kongreye askerlerin temsilcisi olarak katıldığını iddia eden İsmail Kemal Bey tarafından sunulmuştu. İkinci teklif Ermeniler’den gelirken Türk tarafından Prens Sabahattin²⁹ bu tezin kuvvetli savunucularındandı. Prens Sabahattin düşüncelerini şu şekilde özetlemektedir:

Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak amacıyla toplanmış bulunuyoruz. Fakat, içeride ihtilal çıkarmayı başardığımız takdirde bu hareketi en iyi şekilde sonuçlanacağı kesin değildir. Kargaşalık sırasında herhangi yabancı bir hükümetin kendi çıkarı adına, işlerimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için çıkarı çıkarımıza uygun bir hükümetle daha önceden anlaşmış olmalıyız. Yani içeride bir hareket oluşturduğumuz zaman bundan yararlanmak emeline düşecek hükümetlerin müdahalesini bertaraf edecek hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal hareketına geçmeliyiz.³⁰

Birinci Jön Türk kongresi sırasında Prens Sabahattin taraftarlarının yabancı müdahale tezleri kadar ihtilal tasarıları da düşülmesi gereken bir nottur. Genel olarak merkezîyetçi

²⁸ Ahmet Bedevi Kuran; **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002, s.190

²⁹ Prens Sabahattin’in düşünce sisteminin temeli, La Play tarafından kurulmuş olan science sociale’dir. (*ilm-i içtima*) İngiltere örneğini takip eden Prens bir burjuva sınıfının gerekliliği üzerinde durmuştur. Bunu toplumsal bir değişim sonucu ortaya koyarken merkezîyetçiler devlet desteği ile burjuva inşasına girişmektedirler. Bu hedefler sayesinde Prens’in ütopyası devrimci niteliklere bürünürken merkezîyetçilerin ufku meşrutiyetin ilanı ile kısıtlı kalmaktadır. Konuyla ilgili bkz. Cenk Reyhan, **Türk Siyasal Düşüncesinde Yol Ayrımı; Aykırı Bir Aydın Prens Sabahattin ve Düşüncesi**, Türkiye Günlüğü, 1993, S.22, s.121-126

³⁰ Kuran, **a.g.e.**, s.191

grup üzerinden müdahalecilik(ihtilal) okumaları yapılsa da ilk tasarının hem teorik kurgusu hem teşebbüsü Prens Sabahattin tarafından yapılmıştır.³¹

İkinci Jön Türk Kongresi 1907 yılında Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin başkanlığında “Osmanlı Muhalifin Kongresi” başlığında toplandı. I. Kongre’nin başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olan “dış müdahale” konusunun ortaya atılmaması sonucu ilk kez birleşik bir cephe oluşmuştur. Kongre sonuçları su şekilde özetlenebilir;

- a- Sultan Hamid’i tahttan feragat icbar etmek.
- b- İdare-i hazıranın esasen tebdili.
- c- Meşveret ve meşrutiyetin tesisi.

II. Jön Türk Kongresi’nin katılanlarına bakıldığında Osmanlı Terakki Cemiyeti’nden Ermeni İhtilal Heyeti’ne Mısır İhtilal Cemiyeti İsrailiye’sinden Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyet’ine kadar oldukça geniş bir perspektiften katılım gözlemlenmekteydi. Böylece Sultan Abdülhamid’e karşı muhalifler birleşmişler ve ortak amaç etrafında toplanmış oluyorlardı. Fakat çok kısa süre sonra ortak bir çalışma yürütmeye gerek kalmadan İttihatçı askerlerin örgütlenmesiyle Meşrutiyet ilan edilecek ve iktidar açık ya da örtük olarak İttihatçıların eline geçecektir.

Daha öncede belirtmiş olduğumuz I. Jön Türk Kongresinde su yüzüne çıkmış olan iktidar mücadelesinin teorik ve tarihsel bölünmesini açığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu noktada, Şerif Mardin’in “Jön Türkler’in Siyasî Fikirleri” adlı eserinde sonuç bölümünde belirttiği şu ifadeler bizim için de ara bir sonuca hatta gelecek satırlar için bir bağlama oturur:³²

Halk, Jön Türkler’in beklediği şekilde ihtilali yapmadığı için için zamanla artık Jön Türklerin güvenmedikleri bir unsur olmuştu. Ahmet Rıza Bey’de bu güvensizlik baştan beri mevcuttu. Jön Türk askeri erkani aynı düşünceye varıncaya kadar aradan bir hayli zaman geçti. Fakat sonunda Ahmet Rıza Bey’in hürriyetle bir ilgisi olmayan “uzmanlık” teorileriyle Jön Türk askeri erkanının vatanperverliği ve aktivizmin birleşerek oldukça otoriter bir teori meydana getirdi.”

Kanun-i Esasi’nin yeniden ilan edilmesine baskın olan sebep ne Ahmet Rıza’nın fikirleri ne de Prens Sabahattin’in ütopyalarıdır. Halk da hiçbir zaman bir siyasal rejimi ortadan kaldıracak kadar politize olmamıştır. Doğal olarak geriye tek bir unsur

³¹ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara: İmge, 2011, s.112

³² Şerif Mardin, **Jön Türkler’in Siyasî Fikirleri 1895-1903**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s.302

kalmaktaydı; militer güçler. I. Jön Türk Kongresindeki kısmi ihtilafın II. Jön Türkler Kongresiyle izale edilmesi görüş ayrılıklarını teorik düzleme taşıyıp reel siyasetten uzaklaştırmaktaydı. İhtilaf, meşrutiyetin ilanında sonra partileşme süreciyle tekrardan canlansa da İttihat ve Terakki içerisindeki askeri kanat sürece hakim olacak ve bu durum “tarihsel bir blok”³³ olarak karşımıza çıkacaktı. Bu beklenen bir durumdu, Osmanlı modernleşmesinin aydınları hiçbir zaman bir devrim teorisi kurmamışlardı. Onların tek hedefi kurulu düzenin bozulmaması ya da tadil edilmesiydi. Buna karşın yanı başlarında Rusya’da ya da Avrupa’da aydınlar devrim stratejisi üretmekteydiler. Osmanlı’da ise II. Meşrutî düzenini getirenler siviller değil askerler, düzeni değiştiren olay ise bir devrim değil askeri darbeydi.

---

³³ Kavramı ilk olarak kullanan Antonio Gramsci’dir. Bkz. Antonio Gramsci, **Selection from the Prison Notebooks**, Londra: International Publishers, 1971, s.202-205 Türkiye siyasi düzenine uyarlayan ise Hasan Bülent Kahraman’dır. bkz. Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I, Kavramlar Kuramlar Kurumlar**, İstanbul: Agora Yayınları, 2008, s.119-147

1.3. II. MEŞRUTİYET

1.3.1. Meşrutiyet İlanı

Balkanlar, Jön Türk düşüncesine insan kaynağı bakımından oldukça münbit bir alan oluşturmaktaydı. Yer altı örgütlenmesinin buralarda teşkilatlanması, entelektüel merkezleri ihtiva etmesi ve balkan coğrafyasındaki ordularının İttihatçı örgütlenmeye gebe olması sonuç itibariyle de II. Meşrutiyet'in Balkan merkezli olarak doğurmuştu.

1908 Haziranında Rus Çarı ile İngiltere Kralı'nın Baltık Reval'de Makedonya hakkında almış oldukları kararın Selanik'e ulaşması İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eylem hazırlığına soktu.¹ Cemiyet üyesi subaylar askerleriyle beraber dağa çıkıp Kanun-i Esasi'ni geri gelmesini istediler. Padişah güvendiği askerlerini Anadolu'ya gönderse de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kışkırtmaları isyancı askerlerle mücadele etmeye ket vuruyordu. Nihayet Padişah 23 Temmuz 1908 gecesi otuz yıl aradan sonra Kanun-i Esasi'yi tekrardan yürürlüğe soktu.

Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girdiği ilk günlerde hem merkezde hem de taşrada sevinç gösterileri yaşanmıştır. Lakin bu coşkuya karşın somut girişimler olmamıştır. *Tanin* Gazetesinde çıkan bildiride İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisi padişahı ve hükümeti eleştirerek “hükümetin, cemiyetin mukaddes amacını bütünüyle kavrayamadığından” dem vurmaktadırlar.² Cemiyetin bu tavrı boşuna değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti parti olup darbe girişimi ile iktidarı ele alıncaya kadar iktidarın hep uzağında kalacaktır. Almış olduğu seçim zaferi bile onu hükümeti ele geçirmeye yetmeyecekti. İktidar mücadelesi oldukça farklı rakipleri barındırmaktaydı. 1909 Yılında II. Abdülhamit'in koltuğu bırakana kadar padişahın varlığı buna eş zamanlı olarak sadrazamla, kabineler ve partiler düzeyindeki muhalefet eşlik edecekti. Tüm bu mücadele cumhuriyete intikal eden iktidar mücadelesini iyiden iyiye somutlaştırmaktaydı.

---

¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.136

² Tefvik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.38

Bundan sonra bu iktidar mücadelesini ve sonuçlarını “devrim” boyutuyla inceleyeceğiz. Sonuç itibariyle Jön Türk düşüncesinin iktidar mücadelesi ve teorisi Osmanlı’dan cumhuriyete intikal eden büyük bir mirası barındırmaktaydı. Bu mirasın çözümlenmesi gelecek satırların anlaşılması için büyük önem taşımaktadır.

1.3.2. II. Meşrutiyet ve İktidar Mücadelesi

II. Meşrutiyet’in on yılı içerisinde dört genel seçim yapıldı.³ İlk genel seçim 1908 yılında gerçekleşti. I. Meşrutiyet döneminde seçim kanunu hazırlanmış lakin padişahın onayı olmadığından yürürlüğe konulamamıştı. II. Meşrutiyet’in ilk genel seçimleri bu kanunun (İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı) onaylanması ve nasıl uygulanacağını gösteren “Talimat” uyarınca yapıldı.⁴ Seçim sonuçlarına bakıldığında 275 mebusan 160 kadarı İttihat ve Terakki Cemiyeti kazansa da henüz bir parti statüsünde olamamasının sıkıntılarını yaşıyorlardı.

Meclisin 17 Aralık 1908 günü açılışı padişah ile mebuslar arasındaki soğukluğu ispatlar nitelikteydi. Padişah meclisin tatil edilmesini “*ricai-i devlet tarafından gösterilen lüzum üzerine Meclis-i Mebusan muvakkaten tatil olmuştu*” diyerek geçici kapanmanın sorumluluğunu başkalarına yıkmaktaydı. Padişah, konuşmasında “meşrutiyet” sözcüğünü kullanmaktan özenle kaçınırken, Kanun-i Esasinin hükümlerine “and içtiğini” belirtmemiştir.⁵ Meclis-i Mebusan “*Osmanlı milletinin azmi-umumisinin sarsılmaz katî kuvvetinden*” iğneliyici bir üslupla bahsetmesi ve Ayan’ın “*Hakimiyet-i milliyenin timsali olan meclisimiz*” diyerek milli iradeye gönderme yapması padişaha karşı gösterilen tepkinin niteliğini ortaya koyar cinstendi. Her ne kadar görünürde siyasal örgütlenmeler arasında bir iktidar mücadelesi yaşansa da birincil hedef II. Abdülhamid’in yerinden edilmesiydi. Bunun içinse 31 Mart vakası ve 1909 değişiklikleri beklenecekti.⁶

31 Mart hadisesi, iktidarın, İttihat ve Terakki Cemiyeti lehine muhkemleşmesi bakımından önemli bir kırılmayı neticelendirmiştir.

II. Meşrutiyetin çoğulcu iktidar mücadelesi bu hadise sonucunda tekeli bir niteliğe bürünmüş, birçok dernek ve oluşum nizamnamelerinde “*siyaset dışı*” olduklarını

³ Diğerleri, 1912,1914 ve 1919 tarihlerinde yapılmıştır.

⁴ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: YKY, 2004, s.183

⁵ Tanör, s.184

⁶ Akşin, **a.g.e.**, s.201

vurgulamak zorunda bırakılmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti olayın ilk evresinde yaşananlar sebebiyle bocalasa da sonuç itibariyle iktidara yöne verecek bir süreci başlatmıştır. Bu ilk kalkışma, resmi söylem içerisinde “karşı devrim” olarak tanımlanmıştır.⁷ Karşı devrimi oluşturan grupları, Çavdar şu şekil sıralamaktadır: merkezîyetçi-otoriter tutuma karşı Prens Sebahaddin etrafında toplanan Ahrar Fırkası mensupları, batılılaşma karşıtı şeriatçılar, ayrılıkçı tezleri savunan azınlıklar, başta İngiltere olmak üzere büyük devletler. Karşı devrim okuması, 31 Mart ayaklanmasını İttihat ve Terakki karşısında kurulmuş büyük bir cephe şeklinde vermektedir.

Tüm bu sorunlara karşı İttihat ve Terakki'nin elinde siyasi bir programının olmayışı iktidara giden yolda toplumsal ve siyasal destekten ziyade asker eliyle mücadelenin sürdürülmesi elzem kılmaktaydı.⁸ Siyasî yoksunluk halinin tezahürü olarak 31 Mart hadisesi ile en büyük tehlike sayılan II. Abdülhamit'in tahtan indirilirken idari, ekonomik ve toplumsal sorunlar ne yazık ki bir kenara bırakılmıştır.

Taşkışla'da Avcı Tabur'larının ayaklanmasında ayaklanmayı bastırmak için Hareket Ordusu'nun kullanılması ve ordu içerisindeki iki ismin varlığı, mücadelenin toplumsal ve siyasal karakterli değil askeri güçlerin hegemonyası üzerinden yürüyen militarist bir modernleşme⁹ olduğunu ispatlamaktadır. O, iki kişiden biri meşrutiyetin kudretli askeri Mahmut Şevket Paşa diğeri ise cumhuriyet rejiminin kurucusu Mustafa Kemal'dir.¹⁰

Yaşanılanlar sonucunda II. Abdülhamit, tahttan indirilirken, yerine Mehmet Reşat geçirilmişti. Bundan sonra ülke Mahmut Şevket Paşa ve İttihatçıların askeri rejiminde yaşamak zorunda kalacaktı. Mahmut Şevket Paşa, Birinci(İstanbul) İkinci Ordu(Edirne) ve Üçüncü(Manastır) Orduların Müfettişliğine getirilmesinden sonra Sadrazamların ötesinde bir otoriteye sahip oldu. Sıkıyönetim ilan etti ve bunu 2 sene sürdürdü. Bu sadece Mahmut Şevket Paşa'nın otoritesi değil ordunun iktidarların üzerinde oluşturduğu vesayet rejiminin de başlangıcıydı. Bu gücü sonrasında, Paşa, kendi

---

⁷ Bkz. Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.65, Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İstanbul: İletişim,1991.s.42

⁸ Kemal Karpat, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Temmuz 1909 Ayrım Noktası Ve Cumhuriyet'e Mirası**, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2008, S.46, s.27

⁹ Bu kavramsallaştırma için bkz. Murat Belge, **Militarist Modernleşme**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012

¹⁰ Hareket ordusundaki diğeri üç isim de Mustafa Kemal ile silah ve siyaset arkadaşlığı yapan kişilerdi: Rauf (Orbay), Refet (Bele) ve İsmet (İnönü) Beyler.

çağdaşları tarafından diktatör hatta devrinin “bir çeşit Oliver Cromwell’i olarak tarif edilmişti.¹¹

Böylece II. Meşrutiyet dönemi, asker kökenli Sadrazamların egemenliği altına girerken modern cumhuriyet iktidar geleneği bakımından çok önemli bir geleneği devralıyordu.

1.3.3. Kanun-i Esasi’nin Değişiklikleri ve Sistemin Dönüşmesi

1876 Anayasası’nın askıya alınması sebebiyle ilanından tekrar yürürlüğe konulduğu güne kadar herhangi bir değişiklik yapılması imkan dahilinde değildi. İlk anayasa tadili meclisin toplanması sonrası gündeme geldi. Kanun-i Esasi’nin ilk halini Padişahın “lütfu” olarak gören meclis anayasal değişiklikler yapmayı gündemine almıştı. Buna karşı kendisini “asli kurucu iktidar” olarak görmeyen meclis, değişiklikler üzerinden sistem değişikliğe gitmeyi planlıyordu. Millet egemenliğine uygun düşen bir anayasa gerekçelerinde de kendisine yer veriyordu:

Kanunu Esasi verilmez, alınır.[...]Mert odur ki hukukunu bilmeli.[...]Bizim hukukumuz bizimdir.[...] Kanuni Esasi de bu hukukun Hükümetçe tanınmasından, tahtı taahhüt ve zamana (kefalet) alınmasının vesikasından başka şey değildir.¹²

31 Mart hadisesi sonrası padişah değişikliğine gidilmiş ve akabinde ciddi bir anayasal tadilat gerçekleştirilmiştir. Değişikliklerin tümü İttihat ve Terakki mensuplarınca önerilmiş kendileri hariç mebusların vermiş olduğu değişiklikler meclis çoğunluğuna sahip olmanın getirdiği imkanla reddedilmiştir.¹³

8 Ağustos 1909 tarihli yasa ile 1876 metninin 21 maddesi değiştirilecek, bir madde kaldırılacak ve üç yeni madde ilave edilecektir. Bülen Tanör’ün ifadesiyle ortaya çıkan durum değişiklikleri “1909 Anayasası” şeklinde tanımlayacak kadar önemlidir.¹⁴

İttihat ve Terakki mensuplarını Anayasa değişikliğine götüren saik, padişahın sistem içerisindeki güçlü konumuydu. Anayasa değişikliği sonrasında sistem “misak anayasaya” bürünürken padişaha düşen bu değişiklikleri onaylamaktan ibaretti.

Yapılan değişiklikleri “temel haklar” ve “iktidar alanı” şeklinde ikiye ayırarak sistemin dönüşümünü daha kolay irdeleyebiliriz.

¹¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2011, s. 297

¹² **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre:1,İçtima Senesi:1, C:3, s.200

¹³Tarık Zafer Tunaya, **Anayasalar**, TCTA, İstanbul: İletişim, 1985, C:1, s.37

¹⁴ Tanör, **a.g.e.**, s.192

Modernleşme maceramızın köşe taşları esas olarak anayasal metinler ve bunlara ait değişiklikler olmuştur. Anayasal metinlerin ihtiva ettiği modern dile ve bu düzenlemeler sonucunda ortaya çıkan seküler süreçlere rağmen metinlerin giriş kısımları ekseriyetle teokratik esaslara gönderme yapmaktadır. Bunun en iyi örneğini ise Tanzimat Fermanı teşkil etmektedir. 1909 Değişikliklerinde de teokratik yapıyı pekiştirecek hükümler konulmuştur; padişah şeriata bağlılık yemini (md.3) etmekte ve şeriatın koruma görevi yüklenmektedir(md.7).

Buna karşın monarşinin irsi yapısı korunsa da sistemin parlamenter rejime doğru kayması ve monarşik düzenin daraltılması söz konusudur.

Her şeyden önce padişah olan kişiye göreve gelir gelmez Meclis-i umumi önünde vatana ve millete “sadakat yemini” etme zorunluluğu getirilmiştir.(md.3).

Padişahın hükümet üyelerini istediği gibi belirlemesi yerine parlamenter rejimlerde görülen siyaseten sorumlu kişinin atanması (sadrızamın) ve bakanlar kurulu üyelerinin (vükela) sadrazamın belirleyeceği kişiler arasından seçilmesi usulüne geçilmiştir. Bu sistemin değişimi bakımından en önemli hususu teşkil etmektedir. Padişahın yasa önerme yetkisi Meclis-i Umumi üyeleriyle aynı düzeye getirilmiştir. Padişah yasa teklifi yetkisini ancak birlikte kullanabilecektir. Lakin parlamenter rejimlerdeki devlet başkanının yasama ile olan ilişkisini düşündüğümüzde yasama karşısında duruşu gibi hiç de sembolik gözükmemektedir.(md.7)

Padişahın, meclisin feshi yetkisi sınırlandırılmıştır.(md.7) Bu husus 35. maddedeki koşulların gerçekleşmesine bağlanmıştır. 35. Madde ve etrafında dönen değişiklikler II. Meşrutiyetin en çetrefilli, iktidar mücadelesinin temeli oluşturan hususlarıdır. Bu konuya ayrıca ilerleyen satırlarda değinilecektir.

Belli konularda padişahın iznini alan eski metinlerde “muhtaç-ı istizan” lafzı “muhtacı tasdike” dönüştürülmüştür. Böylece belli konularda karar almak için hükümetin padişahın iznine gereksinimi olmadığı, ancak padişah yürütmenin simgesel başı olduğundan, hükümet iradesinin padişahça biçimsel olarak onaylanacağı ifade edilmiş olmaktadır.(md.28)¹⁵

Parlamenter rejimlerin en klasik görünümü olan bakanlar kurulunun kolektif ve bireysel sorumluluğu ile padişahın karşı-imza kuralı getiriliyor. Bu düzenlemeler ile yürütme

---

¹⁵ Cem Eroğul, **1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri, 100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Ed: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.94

noktasında padişah siyasal sorumluluğu olmayan sembolik bir makama konumlandırılmıştır.(m.30)

Hükümetin elini güçlendiren yasa gücündeki kararnamelerin yasama yılının takiben Meclis-i Mebusan'a sunulması kararlaştırılmıştır.(md.38)

Gensoru düzenlemesi getirilerek vükelanın ve sadrazamın siyasal sorumluluğu düzenlenmiştir.(m.38)

Yasa düzenlemesi için padişahın ve Şurayı Devletin yetkileri kısıtlanmıştır. Yasa önerme yetkisi Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyelerinin her birine tanınmıştır. Her iki meclis ittifak ederse, teklif yasalasmak üzere padişahın onayına sunulacaktır (md.53). Ayrıca Padişahın mutlak veto yetkisi kısıtlanarak geciktirici veto yetkisine büründürülmüştür (md.54).¹⁶

Meclis başkanının seçilmesi de padişahın tekelinden alınarak bizatihi Meclisin kendi yetkisine verilmiştir (md.77)

Temel haklar ve özgürlüklerle ilgili olarak bakıldığında dört temel noktanın düzenlendiği görülmektedir. Keyfi sürgün yetkisi kaldırılmış (md.113),sansür yasaklanmış (md.12) haberleşme dokunulmazlığı getirilmiş (md.119) ve toplanma ve örgütlenme hakları tanınmıştır (md.120).¹⁷

Anayasa değişikliklerinin en önemlisi madde 35 üzerinde yapılandır. II.Meşrutiyet'in en ateşli mücadelesi bu maddenin odağında cereyan etmiştir. İlk düzenlemede hükümet ile Mebusan Meclisi arasında anlaşmazlık çıktığında padişah tercihte bulunarak ya meclisi ya hükümeti düşürecekti. Bu maddeye dayanarak meclis 30 yıl kapalı kalmıştı. Yeni düzenleme ile anlaşmazlık halinde hükümet çekilecek ve yeni bir hükümet kurulacaktır. Yeni hükümet de aynı konuda Mebusan Meclisi ile anlaşmazlık yaşarsa Meclis padişahça feshedilecektir. Mebusan Meclisinin feshi için Ayan Meclisinin onayı gereklidir. Yeni toplanan meclis aynı görüşte direnirse meclisin görüşü uygulanacaktır. Bu da bir başka yeniliktir.

Fakat bu madde 1909 sonrası yeni tadillerle karşı karşıya kalmıştır. İttihat ve Terakki, meclis aritmetiğinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında birleşerek güç kazanan gruba karşı tamamen bir iktidar mücadelesinin önlemi olarak 1911 yılında yeni bir değişikliğe

---

¹⁶ Eroğul, a.g.e., s.97

¹⁷ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2010, s.20

gitmiştir. Tunaya'nın ifadesiyle 1909 tadilleri önerilirken parlamentarizmin yasama-yürütme dengesine dayandığı bilinmemekteydi.¹⁸ İttihatçılar, meclisin yürütme karşısındaki gücünü azaltma yöntemine gittiler. Ama asıl sıkıntı yasama-yürütme dengesinden ziyade iktidar-muhalefet ilişkisinin niteliğindeydi. Yönetici-yönetilenler ilişkisindeki tek yönlülük siyasî partilerin eşitler arası rekabetine dönüştüğünde yasama çoğunluğu ya da yürütmenin vermiş olduğu güç yasal düzenlemelerin niteliğini konjonktürel olarak lehe çevirmede beis görmemektedir. Bu istek 1876 Kanun-i Esasi sisteminde başa dönülmesi gibi bir sonucu doğurmaktaydı. Buna karşı meclis aritmetiğinde gerekli sayıya ulaşılmama oylamalar üzerinden istenilen sonucu vermemiştir.

Cemiyet, 1908'den beri hükümeti, sarayı ve bürokrasiyi denetlemede meclise güvenmişti. Meclis üzerindeki hakimiyetinin muhalif mebuslar tarafından kaydırıldığını gören İttihatçılar şiddete dayalı yapılan 1912 seçimlerini (*sopalı seçim*)¹⁹ açık ara kazanmışlardır.

Meclisin ömrü İttihatçıların çoğunluğuna karşın 2.5 ay sürecek ve feshedilecektir. Bu fesih olayına giden yol İttihatçıların orduyu politize etmesine karşı ordu içerisinden gelen kendilerini *Halaskar Zabitan* olarak adlandıran kurtarıcı subayların ortaya çıkmasıyla başlamıştır.

Halaskar Zabitan grubunun, İttihatçıları ve Sait Paşayı iktidardan uzaklaştırmalarına karşın, Babıali baskını sonucu Mahmut Şevket Paşa ve İttihatçılar yerlerini tekrardan alacaklardır. Bu fiili müdahale iktidarın ele geçirilmesi adına kötü bir alışkanlığı başlatmaktaydı, bu hiç şüphesiz darbecilikti. Lewis'in tabiriyle Zabitan grubu cemiyetin geçmişinden gelen "hayaletiydi".²⁰ Bu hayalet iktidar mücadelesini hiç bırakmayacak ve büyük bir "geleneğe" olarak kendinden sonraki iktidar taraflarına devredilecektir.

1.3.4. Devrim ve Darbe tartışmaları arasında II. Meşrutiyet

Tarihsel ve teorik olarak ortada duran büyük bir problematik mevcuttur. Bu problematik, II. Meşrutiyetin devrim mi olduğu yoksa darbe (ihtilal) mi olduğudur. Bu sorunun büyüklüğü bu güne kadar tatmin edici düzeyde cevaplanamadığından da

---

¹⁸ Tunaya, **a.g.m.**, s.38

¹⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s.153

²⁰ Lewis, **a.g.e.**, 302

anlaşılmaktadır. Günümüze kadar verilmiş olan tek yönlü cevaplar konuyu açıklamaktan çok uzağa giderek fasit bir daireyi oluşturmuşlardır.

Konumuzun sınırları devrim teorisini ihtiva etmemektedir²¹. Buna karşın temel düzeyde devrimden anlaşılması gereken ilkeleri II. Meşrutiyet bağlamında açıklamamız gerekmektedir.

Devrim, temel düzeyde “kurulu bir hükümetin anayasal olmayan devrilişi, temel bir sosyal değişim” olarak tanımlanır.²² Devrimler her şeyden önce toplumdaki ve onun siyasal düzeydeki hoşnutsuzluğunun ve bu hoşnutsuzluğun oluşturduğu meşruluk krizinin varlığıdır. Meşruluk düzeyi düşüp iktidarlar varlıklarını korumak istedikçe çatışma kaçınılmaz olacaktır. Devrim tartışmalar bu çatışmanın şiddeti, usulü, dayanakları ve sonuçlarının hangi düzeyde cereyan ettiği ile ilgilidir.

David Parker’a göre devrimci süreçler temel ayırıcı hususları mevcuttur; haksız vergi talepleri, yöneticilerin uzlaşmayı reddetmeleri, silahlı güçlerin karşı tarafa geçmesi, sınıfsal bölünme, ekonomik sıkıntı ve halk üzerindeki baskı.²³ Charles Tilly ise iki temel ayırıcıda konuyu açıklamaktadır; yönetimdeki esaslı bölünme ve iktidarın kapsamlı değişmesi.²⁴ Theda Skocpol ise devrim teorisini şu değerlere oturtmaktadır, rejimin yeteneksizleşmesi, köylüler başta olmak üzere sınıfların yaygın isyanı ve kitleleri harekete geçiren siyasal liderler.²⁵

Devrim teorisinden karşımıza çıkan en önemli kavramlardan birisi de burjuva devrimidir. Bu düşünce, büyük ölçüde çatışan iki temel düşünce okuluna mal edilebilir: liberalizm ve Marksizm. Her iki anlatı da büyük devrimler bir kolektivite vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Liberal devrimler için bu toplum, halk veya ulusken Marksist teori için sınıftır. Marksist teoride sınıfsız topluma giden yolun kapitalizmden geçmesi çatışan görünen iki düşünce okulunu belli bir mecrada örtüştürmektedir. Koselleck’in de belirttiği gibi, burjuva teriminin kullanışı, kökeni siyasal ve endüstriyel devrimlere giden bir modern toplumsal fenomenlere işaret etmektedir.²⁶ Sadece bir üretim tarzının

---

²¹ Konuyla ilgili olarak bkz. Theda Skocpol, **Devletler ve Toplumsal Devrimler, Fransa, Rusya ve Çin’in karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, İmge Yayınevi: İstanbul, çev. Erdem Türközü, 2004, Charles Tilly, **Avrupa’da Devrimler 1492-1992**, çev. Özden Arıkan, Literatür: İstanbul, 2005, David Parker, **Batı’da Devrimciler ve Devrimci Gelenek 1560-1991**, Dost: Ankara, 2003

²² **The New Lexicon Webster’s Encyclopedic Dictionary**, Lexicon Publications, New York, 1998

²³ Parker, s.22

²⁴ Tilly, **a.g.e.**, s.23

²⁵ Skocpol, **a.g.e.**, s.45

²⁶ Reinhart Koselleck, **Kavramlar Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatigi Üzerine Araştırmalar**, İletişim: İstanbul, 2009, s.208

örgütlenmesi ve örgütlenmeye göre ortaya çıkan ilişki ve süreçlerin belirlenmesinin öznesi olması anlamında değil, aynı zamanda bir proje olarak da düşünülebilecek entelektüel ve kültürel bir yenileşmenin gerçekleşmesi anlamında da burjuva devrimlerin kentli ve tüccar bir karşılığı vardır.²⁷ Burjuva devrimleri, değişimin ekonomik çözümlemesi noktasında politik-ekonomi anlamında bir değişimi ihtiva edip etmediğini tartışmaktadır. Devrim ile toplumların üretim biçimleri de el değiştirmektedir.

Bu noktada aşağıda II. Meşrutiyetin oluş ve sonuçlar itibariyle devrimci bir nitelikte olup olmadığı tartışılacaktır.

Modernleşme sürecimizin hem Osmanlı İmparatorluğu hem Cumhuriyet dönemi için anayasal metinlerin oluşturduğu köşe taşları üzerinden ilerlediğini ifade etmiştik. Burada üzerinde önemle durulması gereken husus bu değişimin sadece metinler üzerinden değil onların doğurduğu sonuçlar bakımından da okunması gerektiğidir. Modernleşmenin bir “süreç” olarak ele alınması gerektiği hususunu hatırladığımızda sonuçların kendinden sonraki tarihsel, siyasî ve hukukî olgunun da sebebi olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu doğal olarak hukukî metinler ile onu doğuran olayları ve sonuçları bir bütün olarak okumayı gerekmektedir. Osmanlı geleneğinde anayasal belgeler ekseriyetle klasik girişlere ve söylemlere sahiptir. Metinlerin salt bir lafzi okuması bizleri yanılgıya düşürebilir. Buna ilaveten hangi tarihsel koşullarda bu anayasal metinlerin ortaya çıktığının tetkiki gerekmektedir. Lafzi metot ile metin kendisine bakılıp sübjektif tarihi yorum ile kanun koyucunun niyeti çözümlenmeye çalışılsa da istenilen değerlerin ekseriyetle tarihsel sebeplerde saklıdır. Anayasal metinlerin modernleşme tarihimiz içindeki zincirleme etkisi hesaba katıldığında bir önceki metnin oluşturduğu hukukî ve siyasî sonuçlar kendinden sonraki anayasal müktesebatin da sebebi konumuna gelmektedir. Bunun için sübjektif tarih yorumundan bir adım ileriye geçip objektif tarihi yorumu kullanılmalıdır.²⁸

Nihai olarak, II. Meşrutiyeti, ilan edilişi, anayasal değişiklikleri ve iktidar mücadeleleri ile birlikte ele alarak değişimin darbe mi yoksa devrimsel mi olduğu sorusuna bütünlüklü bir cevap verebiliriz.

---

²⁷ Ahmet Çiğdem, **Toplum: Kavram ve Gerçeklik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.56

²⁸ Konuyla ilgili bkz. A. Şeref Gözübüyük, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramaları**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2004, s.75-76

1.3.5. İhtilalci Durumdan, Devrimci Sonuca

Gazeteci ve siyaset adamı Hüseyin Cahit Yalçın'ın II. Meşrutiyetin ilanı dolayısıyla kaleme aldığı gözlemleri meşrutiyetin ilk ilanı sonrası başkentteki durumu özetler niteliktedir:²⁹

24 Temmuz 1908. Gazetenin başında ufak bir devlet bildirisi. Anayasanın (Kanun-i Esasi) yeniden uygulanması konusunda, padişah buyruğu çıktığını bildiriyor... Gözlerime inanamıyordum. Meşrutiyet mi oldu? Millet Meclisi mi açılacaktı? Abdülhamit yönetimi son mu buluyordu?

Gazeteyi merakla, coşkuyla gözden geçirdim; hiçbir değişiklik yok. Bir gün önceki gazetelerin aynı kuru, boş, sahte, cansız bir edebiyat!

Meşrutiyet böyle mi oluyordu? Nasıl dünya yerinden sarsılmıyor nasıl toplar güürüldemiyor nasıl coşkun halk sesleriyle dolmuyor, ne bileyim nasıl evren doğal gidişini izleyebiliyordu?

Gerçekleşir gibi olsa da hiçbir şeyde bir değişiklik görülmiyordu. Aslında öyle söz vermişim kendi kendime: Bir gün toplar atılıp da Abdülhamit'in değiştiği duyurulunca, gece yarısı olsa bile denizaşırı yerde bulunsam bile, bir sandala atlayarak İstanbul'a gazeteye koşacaktım ve özgür yazıya başlayacaktım.

Ne II. Abdülhamit anayasanın yürürlüğe girmesiyle top atışı yaptırmıştı ne de Hüseyin Cahit Yalçın koşarak özgür yazısını yazmıştı. Abdülhamit'in top atışı yaptırmaması anlaşılır bir durumdur çünkü meşrutiyetin ilanı gönüllü olarak yapılmış bir düzen değişikliği değildir. Halkın sokaklara dökülmesi için ise iktidar alanını sorgulayan iktidarı değiştirebilme ümidi olan politize olmuş ve yapacaklarından başına bir şey gelmeyeceğinden emin bir kalabalığın olması gerekmektedir. Meşrutiyetin tepkisel hareketi Balkanlar'da bulunan militer güçlerin aksiyonuyla ortaya çıksa da ilanı İstanbul'da gerçekleşmiştir. Bu durum taşranın iktidar alanına etkisi gibi okunabilse de merkezdeki sessizlik değişimin varlığı açısından doğal karşılanabilecek düzeyde değildir. Yalçın'ın bir kalem erbabı olarak tasviri yer yer abartıya kaçsa da durum başkent için bir "devrim manzarasına" benzememektedir.³⁰

Kabul görmüş yaklaşımların aksine II. Meşrutiyet bir halk hareketinin, birikmiş toplumsal bir tepkinin sonucu gerçekleşmemiştir. Meşrutiyet'i ilan ettiren

²⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s.3

³⁰ Murat Belge, **Militarist Modernleşme**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.570

Makedonya'nın ilanını engellemek için kurtarıcı olarak görülen Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması isteğidir. Bu istek devrimci değişimlerin aksine siyasal ve hukuki konumu koruyan, *status quo*'cu, düzenin baştan aşağıya değiştirme niyeti olmayan bir düşüncedir. Şükrü Hanioglu bu durumu muhafazakar eylemcilik olarak tasvir etmektedir.³¹

Eylemcilik tartışmaları, Osmanlı muhalif kültüründe marjinal düzeyde bulunmakla beraber varlığını korumuştur. Eylemcilik taraftarı cemiyetler kurdukları *Darbe*, *İntikam* ve *Tokmak*, *İstikbal* gibi dergilerle anarşizme vararak kan dökecek bir siyaset tutmuşlardır. Lakin bunlar kabul görme bakımından oldukça zayıf muhalif hareketlerdir. Ahmet Rıza'nın başını çektiği pozitivist hareket ise ihtilalcilik karşıtı bir siyaset gütmüştür. Eylemcilik taraftarları Ahmet Rıza'nın pozitivist hareketine dahil olsalar da bu görüş içerisinde etkinlik kazanamamışlardır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1905 yılında yeni bir yapılanma içerisine girmiştir.³² Yeni ideoloji icraatçı bir örgüt olarak ihtilal düzenleme olarak belirlenmiştir. Hanioglu, bu geçici dönemi "İttihatçılık" olarak tanımlarken 1905 öncesi entelektüel tartışmalardan farklılaştırılması ve iki dönemin ayrı değerlendirilmesi üzerinde durur.³³

Yeni yapılanmanın hedefi, Osmanlı unsurları arasındaki ve uluslararası *status quo*'yu korumaktır. Bu düşünce tam olarak eylemcilik ideolojisinin karşısında duran korumacı bir reflektir. İttihat ve Terakki, devlet merkezli, onu yücelten, asker-sivil bürokrat kökenli bir örgütlenme haline gelmişti. Örgüt, Düyun-u Umumiye'ye, toprak kayıplarına ve Mürzteg³⁴ programına karşı hassasiyetleri artmış "bölünme korkularına karşı" "eylemcilik" refleksiyle karşılık veren bir program haline gelmişti. Anti-emperyalist söylemine karşı sosyalizan ideolojilere karşı arasına mesafe koymaktansa sakınmamıştır.

1905 Sonrası yapılanma kişi eksenli değil soyut değerler etrafında dönen bir zaman dilimini ifade etmektedir. Ahmet Rıza, Mizancı Murat ya da Prens Sabahaddin gibi liderlerin değil kişiler üstü bir kurumsal bir kimliğin oluşturulmuştu.

---

³¹ M. Şükrü Hanioglu, **Bir Asır Sonra İnkılabı Azim**, Türkiye Günlüğü, 2008, S.94, s.9

³² Adını da 1908 İhtilaline kadar Osmanlı Terakki ve İttihat cemiyeti olarak değiştirmiştir.

³³ M. Şükrü Hanioglu, **İttihatçılık, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Dönemler ve Karakteristikler**, Ed: Ömer Laçiner, İletişim: İstanbul, C.9, s.249

³⁴ Konuyla ilgili bkz. Ali Dikici, **Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı**, Karadeniz Araştırmaları, 2010, C: 6, S.24 s.75-108.

İttihatçı düşüncenin 1905 sonrası en dikkat çeken tarafı koruduğu seçkinciliğidir. “Miskin miskin oturan”, rejimin baskılarını sineye çeken” halka dayalı bir ihtilal yapılamayacağından bel bağlanan kitleler genç subaylar olmuştur. II. Meşrutiyeti ilan ettiren halk ayaklanmaları değil militer güçlerin isyancı tavrıdır. Bu durum meşrutiyetin doğuşunu devrim ile değil ihtilal ile açıklamaya zorlamaktadır.

II. Meşrutiyet’in devrimci niteliğini ispatlamak için ortaya atılmış bir başka tez 1906 ve sonrasında Anadolu’nun muhtelif yerlerinde ortaya çıkmış vergi ayaklanmalarıdır. Bu tezin literatürde en kuvvetli savunucusu Aykut Kansu’dur. 1908 Devrimi³⁵ adlı eserinde, Kansu, Kastamonu, Trabzon ve Erzurum gibi yerlerde ortaya çıkan vergi ayaklanmalarını 1908 meşrutiyetinin gerekçesi olarak göstermiştir. Halbuki II. Meşrutiyet’i doğuran hareketler vergi ayaklanmalarından çok sonra , Balkanlarda ve asker kökenlilerin ortaya çıkardığı militer bir oluşumdur. Sina Akşin’in yerinde tespitiyle 1908 girişimi gerçek mahiyetine kavuşuyor:³⁶

1908’i bir halk hareketi gösterme çabasından olacak mektepli subaylar üzerinde hiç durmuyor ve yine bu amaçla olacak, 1906-7 vergi ayaklanmalarına çok geniş bir yer veriyor. Öyle ki, biraz dikkatsiz bir okuyucu 1908 Devriminin o vergi ayaklanmalarının bir sonucu olduğu kanısına varabilir.

Toplumsal destek bakımından oldukça zayıf olan II. Meşrutiyet bu eksikliğini askerler eliyle izale etmeyi başarırken kurulacak olan düzen hakkında da ipucu vermekteydi. Bu noktada 1908’in nihai hedefi neydi? İstenilen sonuçların sınırı üzerindeki mukayeseler konunun anlaşılması bakımından açıklayıcı olacaktır.

Feroz Ahmad bizatihi 1908’in bir devrim olmadığını sonuçları bakımından bir süreç olarak devrimci niteliklere büründüğünden bahsetmektedir.³⁷

Jön Türk çoğunluğunu, toplumsal bir değişiklik yapmak istemeyen tutucu bir kitle meydana getirmekteydi. 1908 darbesi devrimci bir hareket olarak nitelenemez; çünkü amaç, otuz iki yıl önce kabul edilmiş olan bir anayasayı geri getirmek ve bu yoldan devleti kurtarmaktı. Hareketin devrimci yönü, daha sonraları uygulanan siyasetin

³⁵ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul: İletişim Yayınları,1995

³⁶ Sina Akşin, **İkinci Meşrutiyet Üzerine bir inceleme: Aykut Kansu, The Revolution of 1908 in Turkey**(Leiden:Brill,1997),ODTÜ Gelişim Dergisi, 2000, C:27, s.1-2 Bunun tam karşısında II.Meşrutiyet’i bir devrim olarak gören düşünceler için bkz, Cem Uzun, **Kemalizm Sol Değildir**, İstanbul: İde Yayıncılık, 2004

³⁷ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1918)**, çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004, s.33

başarısızlığı sonucu girilen ıslahat ve ıslahatın yol açtığı toplumsal değişiklikte ortaya çıkmıştır.

Böylece Jön Türkler'in devrimci ufuklarının sınırları ortaya çıkıyordu; Kanun-i Esasinin ilanı.

İttihatçılar, Fransız devrimcilerinin radikal kanadı olan jakobenlere benzetilerek, Türk Jakobenleri olarak anılmaktadır³⁸. Peki İttihatçıların Meşrutiyet'i ilan ederek gerçekten Fransız devriminin ve jakobenlerinin yapmış oldukları toplumsal ve siyasal yapıyı kökten değiştirici etkileri mevcut muydu? Osman Okyar bu konuda sanıldığı gibi bir benzerlik olmadığı kanısındadır:³⁹

Fransız Devrimcileri, siyasi ve sosyal sahalarda, Fransız toplumunu baştan aşağı değiştirmek şeklinde çok radikal bir hedefe yöneldiler. Mutlakiyetçi monarşiyi kaldırarak, yerine cumhuriyeti koydular, aristokrasinin ve kilisenin tüm yetki ve imtiyazlarını yok ederek, fertlerin eşitliğine ve laikliğe dayanan bir siyasal ve sosyal yapı getirmek istediler(...) İttihatçılar ise, hedef itibarıyla, bu ölçüde radikal tasavvurlardan uzak idiler. Osmanlı Devleti'ne meşrutiyeti getirirken, devletin temel vasıflarını değiştirmeksizin, Batı'daki siyasi ve iktisadi sistemi, imparatorluğun bünyesine yerleştirmek isterken, İttihatçılar, ihtilal değil de reform olarak tanımlanması gereken bir süreci başlatmak istediler. Böylece devlet ve toplumdaki modernleşmeyi hızlandıracaklarını, aynı zamanda, Rumeli meselesini hallederek, devleti parçalanmaktan kurtaracaklarını düşündüler. Bu gayeleri ile İttihatçılar, ihtilalci değil, mutedil/ılımlı inkılapçı idiler.

İttihatçıların düşünce dünyası daha çok idealist bir bakış açısını yansıtır. Bu düşünce ekseriyetle anayasanın yürürlüğe konması ve onun belli düzeyde tadiliyle sınırlıdır. Petrosyan'ın ifadesiyle Jöntürk'lerin ezici çoğunluğu, politik görüş ve tavırlarında, meşrutiyet düşüncesinden ileri gidemiyordu.⁴⁰

İttihat ve Terakki'nin teorisyenlerinden Ahmet Rıza'nın 1908'in hemen ertesinde ifade ettiği şu sözler konuyu netleştirir cinstendir:

---

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.132

³⁹ Osman Okyar, **Fransız Devrimcileri ve İttihatçılar**, De La Revolution Française Ala Turk Turquie Da Atatürk: La Modernisation politique et sociale, les lettres, les sciences et les arts., Paris, 1990, s.184-185, aktaran, Cenk Reyhan, **Jön Türk Hareketi: Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme**, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2008, S.45, s.116

⁴⁰ Yuriy Aşatoviç **Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1974, s.281

Barişçıl devrimimiz başarıyla taçlandı. Osmanlı halkı anayasal haklarını tekrar kazandı... Bu anayasayı korumak için artık devrime ihtiyacımız yok, aksine, ihtiyacımız olan soğukkanlılık, sakinlik ve her şeyden önemlisi taleplerimizde ılımlı olmaktır⁴¹ ... Geleneklere ve ülkenin var olan kanunlarına dayanan, imparatorluğun toprak bütünlüğünü ve vatandaşların huzurunu garanti altına alacak genel reformlar dışında selamet görmüyoruz.⁴²

Ordu-siyaset ilişkisinin sağlıklı anlaşılması için yukarıda bahsetmiş olduğumuz “sosyolojik” yapının askerlik mesleği bağlamında yeniden düşünülmesi gerekmektedir.

II. Abdülhamit dönemi asker arasındaki alaylı-mektepli çatışmasının en yüksek seviyeye ulaştığı zamandır. Bir yanda açılan modern okullar ve burada yetişen mektepli subay sınıfı diğer tarafta padişaha duydukları sadakatin de etkisiyle geleneksel ilişkilerini kullanarak yükselen alaylılar. Mektepli subaylar da kendi içerisinde ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı -bunlar çoğunlukta olanlar- İttihat ve Terakki çizgisindeki milliyetçi ve radikal reformistler diğerleri ise daha ılımlı liberallerdi. Bu ikinciler ise genellikle Ahrar Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı askerlerdi. Bu gruplardan imparatorluğun ve kurulacak olan cumhuriyetin kaderine damgasını vuran mektepli subaylar ve onların içerisinde de İttihatçılardır.

Milliyetçi düşünce etrafında şekillenen İttihatçılığın askerlik mesleğiyle bütünleşmesinden sonra militarizmin resmi bir hüviyet kazanmıştır. İttihatçıların kendilerine atfettikleri kurtarıcılık misyonu da militarizmi kaçınılmaz bir ideoloji olarak iktidar mücadelesinin alanına sokmaktadır. İlk ittihatchıların yarısından çoğu meslek olarak asker kökenliydi ve problemlerin çözümüne “asker” perspektifinden bakmaktaydılar. Bu perspektif modern devletin “ordu-millet” anlayışına dayalı olarak kurulması gerektiğine inanmaktaydı.⁴³ Ordu-millet düşüncesinin dayandığı en önemli felsefe varlık mücadelesinin veyahut iktidar alanının mutlak bir mücadele içerisinde geçmesi gerektiğiydi. Güçlü olan, bu gücü ile rakiplerinin varlığını ortadan kaldıranlar iktidar alanında tek hakim olabilirdi. Bu düşünce kısmen Hobbes çizgisinden kısmen de Gustav Le Bon’dan gelmekteydi.

---

⁴¹ Ahmet Rıza, **Meşveret**, 1 Ağustos (şaban) 1908, aktaran, Özgür Adadağ, **Jön Türklerde Devrim Algısı, Barişçıl Devrim**, Toplumsal Tarih, 2008, s.180, s.49

⁴² Ahmet Rıza, **Meşveret**, 15 Nisan (Rebiülahir) 1898, aktaran, Adadağ, s.49

⁴³ Eric Jan Zürcher, **Yıkımın ve Yenilenmenin Mimarları: Kemalist Jenerasyona ve Jön Türklere Dair bir grup Biyografisi, Mete Tuncay’a Armağan**, Ed: Tanıl Bora, Murat Koraltürk, Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.565

II. Meşrutiyetin ilanı öncesi yaşananları hesaba kattığımızda 1908 “devrimi” ekseriyetle ordu kaynaklıydı. Veyahut tersten ifade edilecekse toplum ile olan rabitası güçlü değildi. Böylece 1908 “devrim mi darbe mi?” sorusu da cevabını bulmuş oluyordu. Lakin Osmanlı-Türk modernleşmesi açısından problematik olan sadece II. Meşrutiyet’e adını koymak değil bundan sonra siyaseten nasıl bir yol izleneceğiydi. Bilindiği üzere II. Jön Türk Kongresi sonrası askeri kanat ortaya çıkmış, ağırlığını koymuş ve baskın bir hale gelmiştir. Askeri kanadın ağırlığını koyması fikir hareketlerini zayıflatırken pratik çözümler yapmaya yönelmiştir. Siyaset yapma becerileri bakımından zayıf olan liberal kanat hariç Jön Türk düşüncesi kendisinden önceki Yeni Osmanlıların fikri anlamda çok uzağında kalmışlardır. Şerif Mardin’in ifadesiyle Jön Türklerin padişaha karşı tavır alışlarının Montesquieu, Rousseau, ya da Auguste Comte okumakla ilgisi yoktu.⁴⁴ Düşünce dünyası sınırlı kişilerin devrim yapma stratejilerinin olmaması da bu noktada doğal karşılanmalıdır. Halbuki II. Meşrutiyet ile ilişkilendirilen 1905 devrimi sırasında Rusya’da aydınlar yoğun bir şekilde devrim stratejisi üretmekteydiler.

Fikri zayıflık devreye pratik siyaset üretmesi bakımından askerlerin yardımını devreye sokmaktadır. Bir bütün olarak değil *genç subaylar* olarak da adlandırılan daha çok mektepli subaylardan oluşan askerler, aydınların bıraktığı ya da bırakmak zorunda kaldığı yerde devreye girerek salt bir pratiği değil tarihsel bir bloğu da inşa ediyorlardı.

Aydın hareketi olarak muhafazakar bir modernleşmeyi öngören İttihatçılık “siyaseti” militer elitlerin radikal müdahalesi ile değiştirme olarak algılamışlardır.⁴⁵ Gelenekçiliğin tıkanıdığı noktada devreye giren askerler profesyonel bir meslek olarak siyasetçiliği mütemadi olarak devam ettiremediklerinden en kısa sürede aydınlara görevi tevdi etmişlerdir. Aksi durumda siyasetin ordu içerisinde derinleşmesi durumu içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Bunun en iyi iki örneği 31 Mart hadisesindeki alaylı/mektepli çatışması ile Balkan Harbindeki İttihatçı subay/Ahrarcı subay ayrışmasıydı.⁴⁶

Profesyonel meslek olarak siyasetin askerler tarafından bürokratlara ve aydınlara tevdi edilmesi sanıldığı kadar da açık değildi. Bundan sonraki süreç iktidarın örtük denetlenmesi ve bunun mütemadi hale getirilmesi sonucu oluşturulan vesayet rejimiydi. “Müesses nizamın” erken dönemdeki ilk aksiyonu örtük iktidarı devam ettirebilmek

⁴⁴ Şerif Mardin, **Türkiye, İslam ve Sekülerizm**, İstanbul:İletişim Yayınları, 2011, s.27

⁴⁵ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II (1920-1960)**, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010, s.129

⁴⁶ Murat Belge, **Militarist Modernleşme**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.584

adına geleneksel yöneticiler ile olan uzlaşlıydı. İhtilalcilerin uzlaşmacılığı, eski düzenin tavizci tavrıyla da örtüşmekteydi.⁴⁷ Bunun kaçınılmaz sonucu her iki tarafın ne tamamen galip gelmesi, ne de topyekun yenilgiye uğramasıydı. İktidar mücadelesinin bu düzlemde ele alınması muhafazakar bir tavır olarak algılanabilirken II. Meşrutiyet'in devrim ile olan rabıtasızlığını bir daha gözler önüne sermekteydi.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin II. Meşrutiyet'ten sonra dahi uzunca bir süre açık bir parti haline gelmeyip yer altı örgütlenmesini devam ettirmesi, siyasî olarak mücadeleyi kaybettikleri anda militarizmi devreye sokmaları açık, rekabetçi ve çoğul bir düzlemde iktidar mücadelesi verememelerinin kanıtıydı.

Devrim tartışmaları açısından, II. Meşrutiyet'i ilanı ve sonrasındaki en dikkati çeken durum II. Abdülhamit'in hala iktidarda oluşu ve muhaliflerle uzlaştığı sürece meşrutiyetini sürdürebileceği algısıydı. Bu algının oluşmasında yukarıda bahsetmiş olduğumuz iki tarafından tavizci tutumu önemli rol oynamaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti içinse açıktan iktidar olmak yerine gizli örgütlenmeyi devam ettirme ve Abdülhamit dönemi paşalarının kurmuş olduğu kabineler üzerinden iktidar alanını kontrol etme eğilimi yaygın bir hale bürünmekteydi. Bülent Tanör'ün de belirttiği üzere, İttihatçıların, iktidar için değil meşrutiyeti ilan etmek için kurulmuş olması bu durumu makul düzeyde açıklamaktadır"⁴⁸ Ayrıca, iktidar isteksizliği, bazı ittihatçılar için "erdem" haline gelirken, bunu iktidar hırslarının olmadığı yönündeki muhafazakar bir tutumla açıklamaktaydılar.⁴⁹

Bu durum 31 Mart hadisesine kadar sürmüş ve ayaklanmaların bastırılmasından hemen sonra 22 Nisan 1909'da Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan "Meclis-i Umum-î Millet" adı altında toplanarak II. Abdülhamit'i "hal ederek" yerine Mehmet Reşat'ı geçirmişti. Değişiklik II. Meşrutiyet'in o ana kadarki ilk ve tek köktenci hareketini gerçekleştirmekteydi. Mutlak monarşik yapı, ilk defa milletin temsilcileri aracılığıyla sert bir değişime uğrarken Mehmet Reşat'ın siyasî anlamdaki zayıf iradesi müesses nizamın tesisinde sadrazamları ve diğer devlet ricalini etkin kılmaktaydı. Padişah sülalesinin siyasal olarak en tepede durması siyasî yapının hala tarihsel köklerini

⁴⁷ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, İstanbul: Alkım, 2005, s.182

⁴⁸ Bülent Tanör, **Osmanlı -Türk Anayasal Gelişme Tezleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.177

⁴⁹ Recai G. Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977, s.250-251

muhafaza ettiğini göstermektedir. Bu noktada 1909 değişikliklerini bir sonuç olarak ele aldığımızda II. Meşrutiyet'in gerçek anlamdaki devrimci yüzü ortaya çıkmaktaydı.⁵⁰

1909 Değişiklikleri bakımından en önemli husus siyasî alanı etkileyen hükümetin kuruluşu belirleyen parlamenter unsura ait değişikliklerdir. Kanun-i Esasinin, 1909 değişiklikleri ile, devletin esas fonksiyonları birbirinden ayrılarak görev ve yetki paylaşımı gerçekleştirilmiştir. Görev ayrımı yapılırken, ilgili organların birbirleri ile münasebetleri bakımından parlamenter rejimin ruhuna uygun olacak şekilde işbirliği öngörülmüştür.

1909 Değişikliklerine göre, yürütme fonksiyonunun yetkisini kullanacak organlar devlet reisi ve bakanlardır. Bakanların atanma şekli, görev yetki ve sorumlulukları günümüz parlamenter rejimlerine uygundur. Devlet reisi icra-yı hükümet edebilme niteliğinden yoksun bir duruma sokulmuştur. İcraî yetkiler sadrazam tarafından seçilen vekiller tarafından yürütülür ve tüm sorumluluk bireysel ve kolektif olarak bunların üzerindedir.

Buna karşın, devlet başkanı yasama işlerinden tamamen uzaklaşmış değildir. Belli ölçüde yasama faaliyetlerine katılabilmektedir. Bu durum tesis edilmiş düzenin parlamenter rejim ile olan evrensel bağlantısını zedelemektedir.

Cenk Reyhan, Türk devrim sürecini incelediği makalesinde 1909 değişikliklerini tetkik ettikten sonra anayasal olarak değişikliklerin sistemin parlamenter niteliği ile uyumu konusunun devrim sürecinin dışında kaldığı görüşündedir.⁵¹ Bize göre bir sonuç olarak, 1909 değişiklikleri ve bu değişiklik içerisinde parlamenter rejimin varlığı ve padişahın bu sistem içerisindeki konumu II. Meşrutiyet'in en can alıcı noktasındadır. Tespit noktamızı bir adım daha ileriye götürürsek, parlamenter rejimde, devlet başkanının seçim ile gelip gelmeme sorunu (zorunluluğu) Osmanlı anayasal düzeni açısından parlamenter rejimin varlığını açıklığa kavuşturacaktır. Bu konuda verilecek hüküm II. Meşrutiyet'in "devrimsel" olarak varabileceği sınırları da gösterecektir.

Yasama ve yürütmenin ilişkilerini hem tarihsel hem teorik olarak yukarıdaki satırlarda inceledik. Kuvvetler ayrılığına dayalı parlamenter rejimin unsurlarının Osmanlı kamu hukukuna hayatına girdiği açıktır. 1876 Anayasası, 1909 değişiklikleri ile benzediği

---

⁵⁰ Önder Uçar, **The Historiography of Young Turk Revolution, The Problem of Bourgeois Revolutions**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, SBE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2010, s.81

⁵¹ Reyhan, **a.g.m.**, s.127

iddia edilen 1831 Belçika Anayasası'na benzerken⁵² cumhuriyet dönemi anayasalarının parlamenter kimliği somut düzeyde kendisini göstermeye başlamaktadır.

---

⁵² T. Bekir Balta, **Türkiye'de Yasama-Yürütme Münasebeti**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1960, s.15

2. TÜRK SİYASAL MODERNLEŞMESİ VE TBMM'NİN

KURULUŞU

2.1 MODERN TÜRKİYE'NİN KURULUŞU

II. Meşrutiyet'in en önemli sonucu, parti ayrışmalarının ötesinde geniş kapsamlı bir ideolojik farklılaşmanın ortaya çıkmasıdır. Bu dönemde, meşrutiyet ile modern hükümet biçimi olarak parlamenter sistemin genel geçer özelliklerinin Osmanlı kamu hukukuna tatbik edilmesinden sonra düşünce hayatında da üç tarz-ı siyaset kavramı¹Osmanlı-Türk iktidar alanının temel ayrışmasını oluşturmuştur.

Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda 1908 olayını inkılaptan çok bir ihtilal olarak tarif edenler buna, padişahın tahtan indirmesini ve anayasanın yürürlüğe sokulmasını dayanak göstermektedirler². Bu düşünce askeri menşeli devlet adamları, gazeteciler ve hatta aydınlar içinde oldukça makul ve makbul bir düşünce olarak geniş bir yer tutmuştu.³ İhtilal perspektifi, aşağıda bahsetmiş olduğumuz birkaç isim haricinde kabul görmüştür. Bu isimler, Prens Sabahattin, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp. Bu üç isimi diğerlerinden ayıran en önemli özellik iktidara ait çözümlmelerini toplumsal değişime dayandırmalarıydı. Aksi durumda yapılan değişim hareketleri halk nezdinde karşılık bulmayarak aydın hareketi olarak tarihe gömülecekti.⁴

Prens Sabahattin'in düşünceleri hem Meşrutiyet öncesinde hem sonrasında gündeme gelmiştir. Sadece düşünce boyutunda değil parti düzleminde de varlık göstermiştir. Lakin, hem dünya konjonktürü hem de Türkiye açısından geniş kesimler tarafından tasvip edilip uygulanma imkanı bulamamıştır. Bunun beraber üç isimden ikisi, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura kendi zamanlarını aşarak sadece Osmanlı İmparatorluğuna değil cumhuriyet döneminin de belirleyicisi olmuşlardır. Akçura'nın Meşrutiyet öncesi

---

¹ Recep Duymaz, **Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2004

² Ernest E. Ramsaur, **Jöntürkler, 1908 İhtilalinin Doğuşu**, Ankara: Pınar Yayınları, çev. Muhsin Mengüşoğlu, 2011, s.135

³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yayınları: İstanbul,1978, s.404

⁴ Konuyla ilgili bkz. Suna Başak, **Kültür Olgusu Analizleri ve Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara: Odak Yayınları, 2004, François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökleri Yusuf Akçura**, İstanbul: Tarih Vakfı, 1999

ve sonrasında sunmuş olduğu reçete Gökalp'e de ilham olurken 1908'den 1918'e kadarki dönem, iki yüz yıllık modernleşme maceramızın sorunlarını kapsayan mikro bir mücadele dilimi olmuştur.

Belirtmiş olduğumuz mikro dilim iki noktada açıklanmayı beklemektedir. İlki bu süreç içerisindeki tarihsel olgulardır. Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki milli mücadele süreci önemli tarihi parametreleri barındırmaktadır. İkincisi, bu sürecin hangi tasnifler dahilinde ele alındığıdır. Yaşananlar öncesi ve sonrasıyla benzerlileri mi barındırmaktadır kırılmaları mı? İktidar kurgulayıcılarının ideolojik parametreleri mi değişimi sağlamaktadır yoksa toplumsal dönüşüm mü siyasal alanı belirlemektedir? Doğal olarak bu ilişkiler ağının entelektüel ve siyasî olarak *tabula rasa* mı olup olmadığı birincil tartışma konumuzdur.

Bu konuda buraya kadar yapmış olduğumuz tarihsel ve teorik tartışmalar aslında okuma biçimimizin belirli bir sürekliliği barındırdığı yönündedir⁵. Süreklilik ilişkisinin mahiyeti sadece siyasî ve entelektüel olarak her düşünce akımının ve müntesiplerinin değil farklı olduğu iddiasındaki grupların ve ideolojilerin genel olarak ve son tahlilde aynı yere evrildiğidir. Doğal olarak bir süreç olarak “modernleşme” olgusu birçok farklı yapının kendi iç çelişkilerinin oluşturduğu diyalektik ruh halini barındırmaktadır.

Belirtmiş olduğumuz sürecin ilk evresi olan Meşrutiyet düzeninin kurulmasını ve sonuçlarını yukarıdaki satırlarda inceledik. İlerleyen satırlarda ise, “mikro dönemin” tarihsel olarak önemli noktalarını -kısaca- belirtip hangi tasnifler dahilinde okunması gerektiğini çözümleyeceğiz.

2.1.1. Savaşların Bilançosu

Trablusgarp savaşının bitiren Uşi anlaşmasının imzalandığı zaman I. Balkan Savaşı başlayalı on gün olmuştu. Afrika'da yenilen Osmanlılar bu sefer Balkanlardan atılmak istenmekteydi. Halbuki Balkan örgütlenmesi ve bu örgütlenmenin insan kaynağı iktidarın en mümbit alanıydı.

Dünya siyasetinde ulus-devlet felsefesi etrafından yeni bir dizayn çabası gerçekleşirken içeride İttihatçılar Babıali baskınına gerçekleştirmiş ve İktidarı ele geçirmişlerdir.(23

---

⁵ Etyen Mahçupyan, **Zihniyet Yapıları ve Değişim**, İstanbul: Patika Yayınları, 2000, s.191-217

Ocak 1913) Savaşın ikinci kısmı ise Balkan devletlerinin kendi iç çatışması ve rekabet hırsları sonucu çıkmıştır.

Balkan Harbi, siyasî sonuçlarından çok psikolojik olarak derin izler bırakmıştı. O zamana kadar Rusya'ya yenilmeye alışmış Osmanlı *intelligentsiasının* bu sefer yakın zamana kadar egemenliği altındaki Balkan ülkelerine yenilmesi 93 harbiyle kıyaslanamayacak bir etki oluşturmuştu.⁶

Bu konjonktür içerisinde yapılacak tek şey kalıyordu: ordunun reorganizasyonu. Uzun yıllardır Almanların vermiş olduğu ordunun modernleşmesi hamlesine alttan gelen genç subayların katkısıyla yukarıda bahsetmiş olduğumuz “mikro sosyoloji” oluşmaktaydı. Genç Subayların bilincinde o zamana kadar dağınık bir şekilde bulunan yurt ve etnik unsurlar daha somut bir şekilde yer etmeye başlamıştı. Teritoryal anlamda sınırların daralması, demografiyi de doğal olarak monolitik hale getirmişti.

Yaşanan büyük silahlı mücadelenin sonucunda Türk unsuru Anadolu sınırlarına hapsedilirken dünya iktidarlarını belirleyen ulus-devlet düşüncesinin projeksiyonunu Osmanlı topraklarına çevirmişti. Bu nokta, Osmanlı modernleşmesinin son bulup Türk modernleşmesinin başladığı andır. Osmanlı ricalinin “*devlet nasıl kurtarılır*” sorusu “*Anadolu nasıl kurtarılır*” sorusuna bürünürken bunun bir adım ötesi “*yeni devletin nasıl kurulacağıydı*”. Kurtarılcılık rolü genel olarak askerlerin eline geçerken Anadolu halkı “*aydınlatılması*” “*etnik anlamda bilinçlendirilmesi*” gereken bir unsur olarak politize edilmeye başlanmıştır. Böylece dünya düzenin tanzim eden iktidar biçimi, askerler üzerinden kendisine Anadolu’da alan açmaktaydı.

Devrim tartışmasına değindiğimiz satırlarda “burjuva devrimlerinin” ekonomik yönünden bahsetmiştik. Bu noktada toplumsal değişimin yönünü tayin etmede II. Meşrutiyet’e kadar ekonominin bir rolü olmamıştır.⁷ Kapital ekonominin yer etmemesi ve onun üzerinden bir siyasal mücadelenin olmaması sosyalist ideolojileri de iktidar mücadelesinin dışına itmiştir.⁸ Balkan Harbi sonrası Anadolu sınırlarının iktidar mücadelesi açısından daralması ve monolitik hale gelmesi milliyetçilik ideolojisini

---

⁶ Murat Belge, **Militarist Modernleşme**, İletişim: İstanbul, 2012,s.586

⁷ Konuyla ilgili bkz. Zafer Toprak, **İttihat Terakki ve Devletçilik, Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları,1995

⁸ Örneğin Jön Türk ideolojisi içerisinde kendisine yer bulamayan tek düşünce sosyalizmdir.

temel parametre haline getirmiştir. Böylece, milli bir burjuvazi oluşturulmaya başlanırken devlet kapitalizmi cumhuriyete intikal edecek bir mirası başlatmaktaydı.⁹

Bahsetmiş olduğumuz devlet destekli ve politik iktidarın “zor” kullanarak el değiştirmeleri sonucu oluşan burjuvazi düşüncesi, batının geçirmiş olduğu modernleşme evresinin yörüngesini tersinden işletmekteydi. Batıda ortaya çıkmış olan iktisadi sınıf (burjuvazi) siyasal talepleriyle beraber iktidarı uzun bir mücadele sonucunda ele geçirmiştir. Buna karşın Osmanlı burjuvazisi militer güçlerin desteği ve yaptıkları silahlı mücadelenin sonucunda devlet eliyle bir nevi “yapay” olarak inşa edilmiştir. Tarihsel olarak tersten işleyen iki sürece baktığımızda Osmanlı modernleşmesi sonuç itibariyle sınıflar mücadelesinin nedeni değil onu doğuran bir sürecin adı olmuştur. Sınıf bilinci ise klasik anlamından ve retorik düzeydeki halkçılık düzleminden koparak merkeziyetçi elitin tarihsel hegemonyasına girmiştir.¹⁰

2.1.2. Birinci Dünya Savaşı

1914 Yılına gelindiğinde, Avrupa coğrafyasında keskin ayrışmalar meydana gelmişti.¹¹ Tüm bu ayrışma ve gruplaşmaların olmasından önce Osmanlı İmparatorluğunun durumu belirlenmişti. Meşrutiyetin coşkusunun çabuk geçmesi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları hezimetini İmparatorluğu her yönden biçare bırakmıştı. Askeri güçsüzlük ve ekonomik sıkıntılar Düvel-i Muazzamayı, imparatorluk üzerinde derin hesap yapmaya itmişti.¹² Parçalama ideali etrafında toplanmış olan İtilaf devletlerinin tutumu İttihatçıları Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşına girmeye mecbur bırakmıştı.¹³

Sadrazam Said Halim Paşa ile Alman Sefiri Baron von Wangenheim arasında 2 Ağustos 1914 tarihinde İmparatorlukları adına 8 maddelik bir ittifak antlaşması imzaladıklarında

⁹ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim, 1993

¹⁰ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II 1920-1960**, İstanbul: Agora, 2010,s.147

¹¹ Bir yanda İngiltere-Almanya çekişmesi diğer tarafta Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki Cermen-Slav milliyetçiliği bölünmesi. Rusya, Fransa ve İngiltere'nin oluşturduğu itilaf devletlerine karşı diğer tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan mürekkep İttifak devletleri birleşecek, ilerleyen zamanlarda İtalya'nın İtilaf devletlerinin yanına geçmesi ve daha sonra Japonya'nın ittifak devletlerinin ABD'ni itilaf devletlerinin yanında katılmasıyla savaş dünya ölçeğine taşıyacaktı.

¹² Konuyla ilgili ayrıntılı çalışma bkz. Cemal Özkan, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Savaşlar ve Antlaşmalar**, TCTA, İstanbul: İletişim, C:4, s.1374-1380

¹³ Siyasî ve ekonomik olarak varlığına tecavüz etmeye kalkışan Batılı devletlerin (İtilaf Devletlerinin) yanında savaşa girmek İttihatçıların naif siyasetinin bir örneğiydi.

Birinci Dünya savaşı başlayalı bir gün olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu kendisini Almanya'nın yanında savaşta bulmuştu.

1914 Senesi aynı zamanda mebusan seçimlerinin yenilendiği yıldır. Üçüncü yasama dönemini açan bu seçim mayıs ayında gerçekleşmiş ve İttihat ve Terakki'nin tek parti dönemini oluşturmuştur. Meclisin, süresi I. Dünya Savaşı'nı aşmış, Mondros Mütarekesi'nden sonra feshedilmiştir.

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi(Ateşkes Belgesi-30 Ekim 1918) ne yazık ki olumsuz uygulamalara açıktı ve istenmeyen sonuçları vermekteydi. Barışın kaderini, Wilson Prensiplerinde¹⁴ görmüş Osmanlı İmparatorluğu Mondros'un oluşturduğu negatif sonuçlar ile sarsılmaya başlamıştı. Mebusan Meclisi üyesi Fuat Bey Mondros Mütarekesini kabul etmeseydik ne olurdu sorusuna şu şekil cevap vermektedir:

“...Savaşı birkaç ay daha uzatırdık ve ihtimal ki birkaç ay sonra ölürdük. Fakat şerefle ölürdük ve öldükten sonra dirilirdik.”¹⁵

Bahsetmiş olduğumuz gibi süresi dolup Mondros'tan sonra feshedilen meclis 1919 seçimleriyle yeniden tesis edilmiş 1920 başında toplanmıştır. Bu meclisin tek ve en önemli icraatı “Misak-ı Milli'nin” ilan edilmesidir. 16 Mart'ta İstanbul'un işgalinden sonra Meclis'in, Temsil Heyeti olarak Ankara'da toplanacağını ilan etmiştir.

2.1.3 İmparatorluktan Cumhuriyet'e Geçiş: Kopuş mu Süreklilik mi?

Türk tarih yazımının en önemli konularından birisi, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki dönemin süreklilik mi yoksa kopuş mu olduğudur.¹⁶ Belirleyici olan felsefe resmi tarih anlayışının iddia ettiği ve baskın geldiği kopuş tezidir. Yakın döneme kadar yapılmış akademik çalışmalara kadar Kemalist ideolojinin vazettiği kesiklik tezi oldukça baskındır.

Resmi tarih yazımında vurgu 1923 yılı üzerindedir. Bu yıla kadar olmuş toplumsal, siyasî ve hukukî gelişmeler çizginin geri tarafında bırakılarak 1923 yılı temiz bir sayfa olarak algılanmıştır. Anka kuşu misal, küllerinden yeniden doğduğu

¹⁴ ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 14 maddelik barışı tesisi planı

¹⁵ Tunaya,a,g,e, s.630

¹⁶ Erik Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türk Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Ergun Aydınoglu, 2005, s.45-63

iddia edilen cumhuriyet tarihsel bir reddiye ile Osmanlı bakiyesini yadsımıştır. Halbuki hem tarihsel, hem hukukî hem de sosyolojik olarak büyük bir süreklilik ilişkisi mevcuttur.¹⁷

Kemalist tarih yazımının 1923 vurgusuna karşın cılız da olsa 1908'in devrim olduğu yönünde akademik çalışmalar yapılmıştır.¹⁸ Aykut Kansu konuyla ilgili durumu şu şekil açıklamaktadır:¹⁹

Kemalizm'in ideolojik damgası o derece belirgindir ki, tarihçiler 1908 değil de, 1923 yılını çağdaş Türkiye'nin siyasal ve ekonomik tarihine başlangıç olarak kabul ederler. Eğer geçmişle bir karşılaştırma yapılırsa-ki bu pek alışılmış değildir- bu yalnızca 1908 öncesi Ondokuzuncu Yüzyıl monarşist/mutlakiyetçi düzenle 1923-sonrası Kemalist cumhuriyet düzeni arasında yapılmaktadır. Çoğunlukla, 1908 ile 1923 yılları arasındaki dönem inceleme kapsamı dışında bırakılmaktadır. Bir bakıma, çağdaş Türkiye'nin tarihi 1923 yılı ile birlikte başlatılmaktadır. Basmakalıp tarihçilikte, yaşanmamış sayılan Yirminci Yüzyıl'ın ilk on yılları tamamı ile ihmal edilmiştir.

Bu noktada, Kemalist yazımının 1923 kırılma tarihi olarak görmesi ile 1908 Devrim olarak niteleyenlerin ayrışma noktası zamansal olarak farklılaşsa da süreklilik tezinin bir kenara itilmesi noktasında örtüşmektedir.

Böylece kesiklik tarafları kendi içlerinde bir tartışmayı doğurmaktaydılar. Kemalist tezler, 1908 yılını kırılmanın asıl tarihi olarak görenlere bu tutumun Atatürk dönemine bakıştaki olumsuzluktan kaynaklandığı iddia etmektedir. Sina Akşin 1908'in devrimci önemini ilk keşfedenin Kansu'nun olmadığını, çok önceleri hocası Tunaya ve kendisinin bunu vurguladığını lakin bu vurgunun 1923 hafife almayı gerektirmediğini ima etmiştir.²⁰

Süreklilik ve kesiklik düşüncesi belli süredir beraber tartışılmaktadır. Resmi tarihe eleştirel bakabilme yetisinin artmış olması bu ikisini beraber ele alabilmeyi sağlamaktadır. Bu tartışma ortamının doğması 1980'ler sonrası gibi geç döneme dayanmaktadır. Feroz Ahmad gibi resmi tezlere dayanan ve destekleyen Bernard

---

¹⁷ Hasan Kendirci, **Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne - Kopuş ve Süreklilikler**, İstanbul: Kitap Yayınları, 2009, s.41

¹⁸ 1908'in Devrim olduğu yönündeki en önemli çalışma için bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul: İletişim, 1995

¹⁹ Kansu, s.6-7

²⁰ Konuyla ilgili Sina Akşin'in Aykut Kansu'ya yaptığı eleştiri için bkz. Sina Akşin, **İkinci Meşrutiyet Üzerine bir inceleme: Aykut Kansu, The Revolution of 1908 in Turkey**(Leiden:Brill,1997), ODTÜ Gelişim Dergisi, 2000, C:27, s.1-2

Lewis'in "... cumhuriyet bir günde olup biten bir şey değil ki, bir günde her şey değişmedi ki.." ²¹ ifadesi 1980'lerde Türkiye ciddi ses getirmişti ve oldukça rahatsız etmişti.

Bu noktada Hasan Bülent Kahraman'ın "*süreklilik içerisinde kopuş*" ²² tanımlaması bir orta yol bulma çabası olarak tanımlanabilir. Kahraman bu tanımlamayı şu şekilde açıklamaktadır:

Buradaki değişimin şiddetini öncelikle belirleyen şey, siyasal rejimin bütünüyle değiştirilmesidir. Söz konusu siyasal rejim değişikliği sadece sultanlık ve hilafete karşı cumhuriyeti ihdas etmekle kalmamış, "milli egemenlik" gibi bütünüyle farklı bir siyasal rejim anlayışını da ortaya çıkarmıştır. Ne var ki, bu kadroların yukarıda işaret ettiğimiz şekilde geçmişle temasları, dolayısıyla süreklilikleri, yeni rejimin genel yapısal özelliklerinin geçmişten ne ölçüde etkilendiğini de belirlemektedir.

Süreklilik düşüncesinin modernleşme kuramı ile girmiş olduğu örtük ilişki süreklilik ve kesiklik düşüncesini sentezler bir niteliktedir.

Modernleşme kuramı, "modernleştirici seçkinler" olarak tanımlanabilecek karizmatik lider ve bürokrasi aracılığıyla devrim yaşanmadan-doğal olarak toplumdaki güç ilişkileri değişime uğramadan- toplumsal ve siyasal değişimi gerçekleştirecektir. II. Meşrutiyet'i gerçekleştiren ve I.Dünya savaşı sonucu milli mücadeleyi sağlayan askeri güçler modernleşme kuramına uygun şekilde iktidarın dönüştürücüsü olmuşlar ve tarihsel bir bloğu oluşturmuşlardır.

Modernleşme kuramının yumuşak geçişlere haiz niteliği, Türkiye'nin iktidar değişikliğini şiddetten uzak ve kesintisiz bir şekilde batılılaşacağını öngörmektedir. Bu durum sürekliliği ihtiva ederken, süreklilik içerisindeki zaman zaman ortaya çıkacak sert militarist müdahaleler kesintileri oluşturacaktır. Doğal olarak Kahraman'ın "*süreklilik içerisinde kopuş*" tanımlaması somut karşılığını bulacaktır.

Bir yanda modernleşme kuramının yumuşak geçişi diğer yanda Kemalist söylemin devrimci kopuşu; her iki düşünce de sanıldığığının aksine iç içe bulunabilmekte, birbirini tamamlayabilmektedir.

---

²¹ Kurtuluş Kayalı, **Son Dönem Yerli Sosyal Bilimler Çalışmalarında 1908 Devrimi Tetkiki, 100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Ed: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2010, s.602

²² Kahraman, **a.g.e.**, s.97

Tarihsel okuma biçimi olarak sorgulanması gereken resmi tarihin dönüşümcü niteliğinin ne olduğudur. Resmi tarih okumalarında, modernleşme teorisi bağlamında dahi üzerinde fazla durulmayan husus Kemalist ideolojinin vesayetçi tarafıdır.

Bu konuda teorik düzeyde ilk yerli metin Tarık Zafer Tunaya'nın²³ olurken konunun Kemalizm'e adapte edilmiş hali Ergun Özbudun'a aittir.²⁴

Tunaya konuyu şu şekil özetlemektedir:²⁵

“Bazı tek parti rejimleri, geçici olduklarını ve demokratik ve uygarca bir düzene varmak için köprü olduklarını ilan etmek etmişlerdir(...) Böyle bir tek parti bir çeşit vesayet rejimi kurar(...) Bu sistemlerde, başka partilere ve belli hürriyetler, Anayasa'da kurulmalarına ve kullanılmalarına bir hukuki engel bulunmadığı halde, kurulmazlar ve kullanılmazlar. Daha doğrusu kurdurulmazlar ve kullandırılmazlar(...) Ne var ki, totaliter olmamakta, olamamaktadırlar. Ve demokratik bir sistemin hazırlayıcısı olduğu için kendi sonunu kendisi hazırlamaktadır.

Özbudun, Tunaya'nın teorize ettiği vesayet rejimini şu şekil özetlemektedir.²⁶

Vesayetçi ideoloji, kısmi bir toplumsal dönüşüm hedefiyle araçsal bir işlevi birleştiren bir ideolojidir. Bu niteleme genel olarak Kemalizm'e uymaktadır. Gerçekten de Kemalizm, Türk toplumunun bütüncül değil, kısmi bir dönüşümüne yöneltmiştir. Sıkça belirtilen bir Kemalist deyimini kullanırsak, Kemalizm Türkiye'yi modern, güçlü, tam bağımsız bir ulus devlet haline getirerek çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmayı amaçlamıştır. Totaliter ideolojilerin taptığı gibi, tümüyle yeni bir toplum veya yeni bir insan tipi yaratmayı düşünmemiştir.

Bu çalışmaların öngörüsü Kemalizmin geçici olarak vesayet rejimi kurduğu, toplumsal olgunluğun erişilmesinden sonra iktidarın vasiliğinin ortadan kalkacağı olmasıdır. Örneğin, Özbudun “iktisadi, toplumsal, siyasal alanlarda yeni bir toplum ve yeni bir insan tipi yaratmayı düşünmemiştir” diyerek Kemalizm'i, totaliter ideolojilerde olduğu gibi bir ütopya peşinde değil, potansiyel olarak liberal-demokratik bir rejime dönüşmeye açık, Batıcı bir “zihniyet” olarak nitelemektedir.²⁷

²³ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul : İÜHF Yayınları, 1980

²⁴ Ergun Özbudun, “**Established Revolution Versus Unifihed Revolution: Contrasting Patterns of Democratization in Mexico and Turkey**” Der: Huntington ve Moore **Authoritarian Politics in Modern Society: Dynamics of Establish one-party Systems**, New York: Basic Books, 1970

²⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s.314

²⁶ Özbudun, **a.g.m.**, s.90

²⁷ Özbudun, **Atatürk...**, s.80, akt. Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s.220

Devrimci kopuş hamlesi ile yumuşak bir geçişi öngören “vesayetçilik” anlayışı resmi tarih felsefesinde kendine değişik şekillerde yer edinebilmektedir. Lakin demokratikleşmesi, ilerlemesi beklenen “rasyonel yurttaşların” istenilen düzeye gelmemesi, iktidarı, kronik bir vesayete sürüklemiştir. Böylece demokrasi ile cumhuriyet arasındaki gerilim sürekli hale gelerek çok partili hayatta da kendisini göstermiştir.²⁸

Geçici olduğu noktasındaki iyimserlik vesayet rejimini müesses hale getirirken Tanzimat’tan günümüze kadar Türkiye tarihine ilişkin “ilerlemeci yorum” ile dayandığı “bilimsellik” iddiası devletin toplum üzerindeki gözlemleyici ve müdahaleci fonksiyonunu pekiştirici hale getirmiştir.²⁹ Vesayetçiliğin, tarihsel okuma olarak, durduğu nokta modernleşme teorisi üzerinden bir geleneğin inşa edilmesidir. Bu gelenek, müesses nizam olarak da adlandırılabilir- demokratikleşmeyi kolaylaştıran değil güçleştiren bir ideoloji olarak içinden çıktığı toplumu muhafazakarlaştırmıştır. Toplumun çerçevesini değiştirmeyen niteliğiyle modernleşme ideolojisinin de özüne aykırı bir hal alarak sabit bir kamu teorisi öngörmüştür.

Özetle söylersek, tarihsel okuma olarak kesiklik ideolojisi zamansal olarak ayrışsa da tali olarak gördüğü kırılmaları bütünüyle reddedememiştir. 1908 yılını asıl kırılma görenler için 1923 bu sürecin önemli bir devamıyken 1923 yılını önemseyenler için 1908 Meşrutiyetin ilanı cumhuriyete giden erken bir adım olarak tarihteki yerini almıştır.

Nihai olarak, siyasal süreçler, sebep-sonuç ilişkisinde dahilinde birbirini tamamlarken, demografik ve entelektüel katkıların varlığı süreklilik algısını güçlendirmektedir.

---

²⁸ Rıdvan Akın, **Kemalist Devrim ve Devlet tartışmasına Katkı**, Toplumbilim, 2000, S.11,s.173-187

²⁹ Levent Köker, **Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi**, **Kemalizm**, Ed: Ahmet İnsel, İletişim: İstanbul, 2011, s.107

2.2. TBMM İKTİDARI

2.2.1. Mütareke Dönemi: İktidar ve Meclis

Mütareke dönemi, Mondros antlaşmasının imzalandığı 30 Ekim 1918 yılından Osmanlı Saltanatının kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Mütareke dönemi fiilen biten lakin kağıt üzerinde devam eden bir devlet ile kurulma aşamasında olan ulus-devletin arasındaki çalkantılı olayların yaşandığı kesitin adı olmuştur.

İktidar teorisi bakımından bu süreç *interrenum* (iktidar boşluğu) olarak tanımlanabilir. Sık sık değişen kabinelere karşın kabine üyeleri benzer kişilerden ve ideolojilerden oluşmaktadır. Bu kişiler üzerinde örtük ya da açık İttihatçı baskısı görülmektedir. İktidarın kitleler ile olan ilişkisi oldukça görecedir. İstanbul'daki siyasal iktidarın coğrafi olarak ülke sınırları dahilinde nereye vardığı belli değildir. 1922 yılına kadar devam edecek bu süreci Tunaya “*işgal kuvvetlerinin koltuk değnekleriyle ayakta durmaya çalışan siyasal müesseseler*” olarak tanımlamaktadır.³⁰

Bu süre zarfında 12 kabine kurulmuştur.³¹ Bu kabinelerde iki isim öne çıkmıştır: Damat Ferit Paşa ve Ahmet Tevfik Paşa'dır.

I. Dünya Savaşı sonrası yenilginin baş aktörü olarak, ülkeyi savaşa dahil eden İttihat ve Terakki mensupları gösterilmekteydi. Bu noktada kamuoyu ve dış etkenler İttihat ve Terakki hükümetinin çekilmesinin istemektedir.

Mondros mütarekesi, siyasî, askeri ve ekonomik olarak Osmanlı'yı itilaf devletlerine karşı açık hale getirmekteydi. Çok ağır hükümler içeren mütarekenin en problemleri maddelerin muğlaklığıydı. Bu husus Osmanlı tarafını oldukça endişelendiriyordu. Rauf Bey, bunun önüne geçmek için Amiral Calthorpe'den teminat mektubu istemişti. Amiral, gizli tutulmak kaydıyla böyle bir mektup vereceğini söyledi ve bunu yerine getirdi. Bu mektup mütarekenin ikinci belgesidir. Mondros'un tüm ağırlığına karşın bu

³⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1877-1928] Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 2009, s.7

³¹ Konuyla ilgili bkz. İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler 1908-1923**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2012

teminat mektubu Osmanlı tarafında anlaşılmaz bir iyimserlik uyandırmıştı. Hatta Sadrazam İzzet Paşa da sonuçtan çok memnun olduğunu söyleyecek ve mütareke heyetini tebrik edecekti. Lakin sonuçlar iyimserliği boşa çıkarır cinstendi. Çok kısa süre içinde itilaf devletleri Mondros'un ilgili maddelerine dayanarak işgallere başlamışlardır.

Mütarekeyi izleyen günlerde, 2/3 Kasım'da, Talat, Enver, Cemal Paşalar ve Dr. Nazım, Dr. Bahaeddin Şakir gibi İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri Alman deniz altısıyla İstanbul'dan kaçmışlardı.

Tüm bu durumlar hükümeti zor duruma sokmuştu. İzzet Paşa kabinesinin istifası kısa sürede -biraz da Padişah zoruyla- geldi ve yerine Tevfik Paşa kabinesi kuruldu. Bu kabineyi önemli kılan husus uzunca bir süre sonra ilk defa bir İttihat ve Terakki mensubunun kabinede yer almamasıydı. Lakin onun da ömrü 1 ay gibi kısa sürecek. 21 Aralık 1918'de meclisin Vahdeddin tarafından feshi sonucunda Mütareke döneminin ilk safhası sonlanacaktı.³² Bu fesih 1911 yılında İttihatçılar tarafından Kanun-i Esasinin tadil edilen 35. maddesine dayanılarak yapılmıştı. Bu madde ittihatçıların hiç işine yaramadığı gibi 1918 yılında kendileri aleyhine 1920 yılında da Müdafaa-i Hukukçular aleyhine uygulanacaktı.

Mütareke döneminin iki safhaya ayrılması 1919 yılında yapılan parlamento seçimlerine³³ dayanır. Bu seçim, ulus-devleti kuracak kadroların, hareketi, fiililikten (*de facto*) hukukiliğe (*de jure*) dönüştürmek için attığı ilk adımdır. Bu yoruma götüren sebep ise hem başkentte hem taşrada geniş destek bulan Müdafaa-i Hukukçuların parlamento seçimlerinde göstermiş oldukları başarıdır. Halbuki siyasî mücadele ve çoğulculuk özellikle başkentte fazlasıyla mevcuttur.³⁴ Lakin Müdafaa-i Hukukçuların teşkilatlı yapısı birçok siyasal örgütü seçime girme noktasında akim bırakmıştır.

Seçimin bir başka neticesi bu seçimi müteakip kurulmuş olan siyasi parti ve teşekküllerin birçoğunun ortadan kaybolmasıdır.³⁵

---

³² Bu yasama dönemi, Mayıs 1914'de başlamış olan Meclisi Umuminin 3. Yasama dönemidir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi savaş sebebiyle bir yıl ertelenilen bu süreç II.Meşrutiyet'in en uzun süreli parlamentosu olmuştur.

³³ Bu, Osmanlı parlamento geleneğinde II. Meşrutiyet sonrası yapılan 4. seçimdir.

³⁴ Konuyla ilgili bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C:II, Mütareke Dönemi**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları,1986

³⁵ Tunaya, s.34

k Ayanın muhafazakar, reaksiyonerlikten uzak tavrının özeti Damat Ferit Paşa'nın şu sözlerinden anlaşılmaktadır:³⁶

Mağlup kavimlerin, mütareke veya sulh yapılırken galibin arzusuna boyun eğmesi zarureti dünya kadar eski bir insanlık kanunudur.

Böylece Meclis-i Mebusan ile Ayan arasındaki görüş ayrılığı doruğa çıkmıştır. Çift meclisli sistemde görüş ayrılığının bu düzeye gelmesi ender görülen durumlardandır. Buna karşın Meclis-i Mebusan'ın tamamının Müdafaa-i Hukuk cemiyeti yönetimi altına alındığı anlaşılmamalıdır. Bunun en iyi iki örneği Meclis Başkanlığı sorunu ve Felah-ı Vatan Grubunun kurulmasıdır. Mustafa Kemal Paşa tüm çabalarına rağmen meclis başkanlığına seçilemezken, mecliste Müdafa-i Hukuk gurubu yerine daha telifçi Felah-ı Vatan grubu kurulmuştur.

12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı Müdafaa-i Hukukçu bir çoğunluktan oluşmasına karşın işgal tehdidi altında yapabildiği tek önemli şey Misak-ı Milli Beyannamesi'ni kabul etmektir(28 Ocak 1920). Böylece, Anadolu'da belirlenmiş ilkeler İstanbul'a intikal etmiş bulunuyordu.³⁷ Ne var ki İstanbul'un işgali çok uzun sürmeyecekti.16 Mart 1920 yılında İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının verdiği tavrı üzerine birleşmelerin süresiz ertelenmesi kararı alındı. Bunun amacı ileride başka koşullarda tekrardan toplanabilmeyi sağlamak içindi. Bunu önlemek isteyen Damat Ferit Paşa ise, meclis üyelerinin mebusluk sıfatlarını ortadan kaldırma yöntemine gidecekti.

Mebusan Meclisinin kararı ayan tarafından hukuki bulunmamıştır. Ayan, Mebusan'ın erteleme kararından sonra 5 defa daha toplanmıştır. 24. Toplantıda Başkan Tefik Paşa şu sözleriyle faaliyetlerine son vermiştir:³⁸

Bundan başka müzakere edecek bir şeyimiz yoktur. İş olduğu vakit içtima ederiz. Celseye hitam(son) veriyorum.

Osmanlı Devleti'nin 1876 beri devam eden bu organı 5 Nisan 1920'de varlığına fiilen son vermektedir.

---

³⁶ TBMM ZC, C:1, s.34

³⁷ Bülent Tanör, **Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: YKY, 2004, s.230

³⁸ Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi,4. Devre-i İntihabiye,1.Sene-i İçtimaiye, s.189

2.2.2 İktidarın Anadolu'ya Taşınması ya da Kongreler İktidarı

Halkçılık³⁹ tartışmalarının, politik ajandada yer aldığı günlerin başında Kurtuluş Savaşı gelmiştir. Padişah egemenliğinin seyredildiği II. Meşrutiyet yıllarından sonra, Anadolu'da verilen mücadelenin en önemli retoriklerinden birisi halkçılık söylemi olmuştur. Çok sayıda grup bu mücadele içerisinde kendisini gösterirken farklı şekillerde de olsa halkçılığı öne çıkarmaya çalışmışlardır. Sonuç itibariyle tarihsel egemen gücün karşısında, halkçılık söylemi çok daha yerli ve doğal olarak işlevsel bir anlam taşımaktaydı. İster eşraf, bürokrat olsun isterse köylü ya da Sovyet yanlısı olsun tüm çelişkilerine ve retorik düzlemde kalışına rağmen halkçılık özü itibariyle demokratik bir ideolojiyi ihtiva etmekteydi. İlerleyen satırlarda görüleceği üzere “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası” dahi Mustafa Kemal tarafından “halkçılık programı” olarak anılacaktır.

Halkçılığın hangi anlamlara geldiği, I. Meclis içerisindeki grupları ele aldığımız başlık altında ayrıntısıyla incelenmiştir⁴⁰. Halkçılık, II. Meşrutiyet itibariyle, her daim ön plana çıksa da, retorik boyutu yoğun, gerçekliği zayıf bir düşünsel akım olmayı aşamamıştır. Buna karşın milli mücadele içerisinde bütünlüğün en üst düzeyde olan politik mücadele dilimi, farklı özelliklerine rağmen Anadolu'nun muhtelif yerlerinde toplanmış olan kongrelerdir. Kongreler, gerçekliği zayıf düşünsel akım olarak halkçılığı ete kemiğe büründürürken, milli mücadele demokratik nitelikli politik aksiyona dönüşmüştür. Bu demokratik nitelik I. Meclise de ruhunu vermiştir. 77

Kongre tanımlaması herhangi bir konuyu görüşmek için bir araya gelmiş insan topluluğundan öte ülkenin içinde bulunduğu koşulları tartışmak ve kararlar almak üzere oluşan “siyasal” birleşmedir.⁴¹

Kongreler zamanında, Kemalist hareketin kendisini farklılaştırmaya ve ayrıştırmaya çalıştığı İttihatçılıktı. Siyaset ile kastedilen ise genel anlamda partililik özel olarak da İttihatçılıktı. İttihat ve Terakki Partisi'nin I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında imparatorluğu sürüklemiş oldukları son, zihinlerde onarılamaz yaralar açmıştı. Tüm

---

³⁹ Özey Göztepe, **Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Söylemi: Halkçılık, Batıcılık, Milliyetçilik (1919-1938)**, Akdeniz Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi Anabilim dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s.66

⁴⁰ Konuyla ilgili bkz. Bölüm 2.

⁴¹ Bülent Tanör, **Milli Mücadele'de Kongreler**, TCTA, İstanbul: İletişim, s.1137

ideolojik örtüşmelere rağmen Kemalist hareket kendisine İttihatçılık ile mesafe koyarak Anadolu'da güven kazanmak istiyordu.

Kongreleri⁴² oluş biçimleri bakımından dörde ayırabiliriz.⁴³ Yerel örgütlenmeler, yöresel örgütlenmeler, bölgesel örgütlenmeler ve ulusal örgütlenmeler. Yerel örgütlenmeler, diğer örgütlenmelerin temelini oluştururken liderlik pozisyonu ekseriyetle o bölgede siyaset yapıcı yerel önderlerin elindedir. Bu sebeple, yerel kongreler bölgesel ve ulusal kongrelere mutlak anlamda dayanak oluşturmaktan ötedirler. Hatta onlarla çelişen kararlar almışlardır. Buna karşın yerel kongrelerle bölgesel kongreleri ilişkilendirecek yöresel kongreler mevcuttur. Yöresellik bölge örgütlenmesi kadar olmamakla beraber birkaç ili içine alacak örgütlenme tipidir. Örneğin Batıda Aydın ve Denizli'de yapılan kongrelerin birleşimi yöresel Nazilli Kongresini oluşturmuştur (6-9 Ağustos 1919). Yöresel, Balıkesir Milli Kongresi ile Nazilli Kongresinin teşekkülü ise bölgesel Alaşehir kongresini oluşturmaktadır. Tanör'ün hatırlattığı gibi bu gruplandırma çeşidi mutlak bir model çizgi dahilinde devam etmez. Mekanik bir yapı değildir. Bazıları baştan bölgesel nitelikli olup ulusal kararlar almamıştır (Trakya kongresi). Bazıları ise bölgesel nitelikli olup ulusal kararlar almışlardır (Erzurum Kongresi). Buna karşın ister organik anlamda ister kararlar bazında olsun çok genel anlamda yerelden ulusala uzanan bir mücadele fikri mevcuttur.

Kongrelerin, ulusal devletin kuruluşundaki iki temel rolü bulunmaktadır. İlki demokratik bir rabita olması bakımından halkçılık ile kurulan ilişkisidir. Bu husus kısmen yukarıda açıklanmıştır. İkinci nokta ise erken bir dönemde kurulacak düzenin temel paradigması olan, egemenlik anlayışının deklare edilmesidir. *İrade-i milliye* adı altında Kemalist hareketin yönlendirmesinden önce ortaya çıkan yerel örgütlenmeler ile Mustafa Kemal eksenli hareketin birleşmesiyle Misak-ı Milli sınırları dahilinde egemenliğin millete ait olduğu noktasında ulusal bir hareket doğmuştur. Saltanata ve hilafete bakış noktasında kesin bir iradenin meclisin açılması sonrasında dahi olmadığı bilinmektedir. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde "*irade-i milliyeyi hakim kılmak*" söylemi egemen olsa da buradan geleneksel rejimi sonlandırıp seküler bir düzenin kurulacağı sonucu çıkarılmamalıdır. Kemalist liderlik içinde bile bunu Mustafa Kemal'in şahsı hariç öngörebilen öngörse dahi deklare edilebilen bir kişi

---

⁴² Kongreler dönemi" Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 ile TBMM'nin toplandığı 23 Nisan 1920 dönemini kapsamaktadır bkz. İlder Turan, **Cumhuriyet Tarihimiz**, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1969, s. 52

⁴³ Tanör, **a.g.m.**, s.1138

çıkamamıştır. Buna karşın kongrelerin ortaya koyduğu “milli irade” söylemi ve pratiği siyasal rejimin temel belirleyicisi olmuştur.⁴⁴

Kongrelerle ilgili nihai olarak düşülmesi gereken not Birinci Meclis içerisindeki siyasi mücadelenin ayak seslerinin kongreler sırasında duyulmuş olmasıydı. Düşünsel ve şahsi iktidarı açısından Mustafa Kemal kongrelerden lider pozisyonunda çıkmış olsa da bu sonuç kolay elde edilmemiş, birçok engellemeyle karşılaşmıştır. Bu noktada alınan kararların mahiyeti ve sonuçlarını şöyledir:

Amasya genelgesine göre,10 Temmuzda Erzurum’da kongre toplanması gerekmektedir. 13 Günlük gecikme ile 23 Temmuz 1919 kongre açılmıştır.

Kongrede başlıca iki sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan öte şekli bir sorun gibi görünen Mustafa Kemal’in askeri elbiseleri ile kongreye katılması özellikle Trabzon mebusları tarafından ciddi bir tepkiyle karşılanmış ve Mustafa Kemal sivil elbiseleriyle kongreye katılmıştır.⁴⁵

Mustafa Kemal’in kendisine verilen resmi görevini aşp siyasal bir mücadelenin önderliğine soyunmuş olması İstanbul hükümetini İtilaf devletleri karşısında da zor duruma düşürmüştür. Buna karşın Mustafa Kemal, her zaman saltanata ve hilafete bağlı olduğunu, kendisinin anayasaya aykırı bir Millet Meclisi gibi gösterilmesinin İtilaf devletlerinin işine yarayacağını bildirmiştir.

Mustafa Kemal ve Rauf Orbay’ın kongreye katılan illerden hiçbirinin delege olmaması kısmi bir kriz oluşturmuştur. İki Erzurum delegesinin istifa etmesi bunların yerine Mustafa Kemal ile Ruf Orbay’ın delege olarak katılması sorunu çözmüştür.⁴⁶ Mustafa Kemal’i bekleyen ikinci problem Temsil Heyet’i başkanlığıdır. Resmi görevini fiilen yapmayan, askeri üniformasını çıkarmış olan Mustafa Kemal’in ulusal mücadelenin liderliği için başkanlık sorunu stratejik öneme haizdi.

Başkanlık sorunu tartışmalara yol açmış, Mustafa Kemal’in başkanlığını istemeyen bir gruba karşı kongre onu büyük bir çoğunlukla seçmiştir.⁴⁷ Mustafa Kemal’e karşı çıkma sebebi ise tabandan gelen bir hal hareketi olarak görülen kongrelerin lider sultasına sokulmak istenmemesiydi.

---

⁴⁴ Ayfer Feyzioğlu, **Kuvvet Doğuran Fikir Milli “Egemenlik”**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, C:1, s.226

⁴⁵ Tanör, **a.g.m.**, s.1143

⁴⁶ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s.58

⁴⁷ Kili, s.59

Erzurum Kongresinin milli mücadeleye temel teşkil edecek hususları ulusal düzeyde deklare etmiş ve Sivas Kongresinin çekirdeğini oluşturmuştur. Yayınlanan *Beyanname* ile bütün doğu illerini birbirlerinden ve Osmanlıdan ayrılmaz bir bütün olarak görüldüğü belirtilmiştir. Bu husus Misak-ı Millinin temelini teşkil etmektedir. Osmanlı vatanının bütünlüğü, ulusal bağımsızlık, saltanat ve hilafetin dokunulmazlığı, milli iradenin hakim kılınacağı ve yeni bir meclisin kurulacağı Erzurum Kongresinde ilan edilen temel paradigmalardır.

Milli Mücadeleye yön veren lider ekibi kendi içerisinde mutlak anlamda uyumlu, yekpare olmaktan uzaktı. Mustafa Kemal'in en yakın çalışma arkadaşlarından dahi örneğin onun başkan seçilmesini istemeyenler mevcuttu. Bülent Tanör bu durumu açıklamak için iki kutuplu bir görüntü tasvir etmektedir:⁴⁸

Kurtuluş mücadelesinin örgütsel aşamalarının kendiliğinden ve adım adım aşılması gerektiği fikrine yatkın olan Kazım Karabekir Paşa'yla, iradi müdahale ve yön vermelerden yana olan Mustafa Kemal Paşa arasında da belli bir anlayış farkı olduğu göze çarpmaktadır.

Buna karşın Mustafa Kemal'in kongrelerden I. Meclise oradan cumhuriyete giden yolda tedrici, düzene riayet eden bir politikası vardır. Ulusal Devletin kurulmasından çok sonra idare, otoriter yüzünü göstermiştir. Hilafetin kaldırılmasına kadar adım adım ilerleyen bir siyaseti görmekteyiz. Bu noktada Tanör'ün iki kutup olarak ele aldığı siyaset yapma biçiminin ancak inkılap devrinde mutlak anlamda kendisini göstermiştir. Mustafa Kemal ajandasındaki başlıkları sırasıyla ve ustaca hayata geçirirken, zaman zaman çevresindekiler ile ittifaka girmiş kimi zaman ise yalnızlaşmak pahasına kararları tek başına almaktan çekinmemiştir.

Erzurum Kongresinden önce Amasya'da yapılmış olan toplantıda Mustafa Kemal ve arkadaşları önemli kararlar almalarının yanında Sivas'ta ulusal bir kongre planlamışlardı. 22 Haziran 1919 tarihli tamimde şu hususlar belirtilmekteydi:⁴⁹

Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir. Hükümet sorumluluğunu yerine getirememektedir, ulusun bağımsızlığını yine ulusun kararı ve direnişi kurtaracaktır. Sivas'ta ulusal bir kongre toplanmalıdır.

---

⁴⁸ Tanör, **a.g.m.**, s.1145

⁴⁹ Hamza Eroğlu, **Milli Birlik ve Beraberlik**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C:3, S.7, s.4

Sivas Kongresi, katılım bakımından Erzurum Kongresine nispeten oldukça zayıftı. Halbuki Sivas kongresi ulusal Erzurum Kongresi ise yerel nitelikteydi. Bunda batıdaki yörelerin doğuda toplanan ulusal bir kongreye delege göndermeme tutumu önemli bir rol oynamaktaydı. Doğuda toplanan kongrelerin özellikle de Kemalist liderliğin ulusal bir meclis kurulması noktasında duydukları his ulusal bir kongrenin varlığını elzem kılmaktaydı. Batıda ise doğudaki asker kökenli liderlerin yerine eşraf ve din adamlarının önderliğinde işgallere karşı koyma saikiyle yapılmış bir kongre mantığı vardı.⁵⁰

Bazı delegeler hiç seçilmemiş bazıları kendiliğinden gelmiş bazıları ise geldiği vilayetin ileri gelenince gönderilmişti. Erzurum'da 56 olan delege sayısı Sivas'ta 38'de kalmıştı. Mustafa Kemal dahi çevresindeki bazı kişileri boş olan vilayetlerin kontenjanından delege göstermişti. Bu durum Mustafa Kemal ve çevresindekiler için kongrelerini iktidar mücadelesinde sanıldığı kadar kolay olmadığına işaret etmektedir. Ulusal bir destekten yoksun olduğu gibi bulunduğu yerlerde de kişisel ve örgütlü olarak ciddi muhalefetle karşılaştığını göstermektedir.

Sivas Kongresi davet sahibi sıfatıyla Mustafa Kemal'in konuşmasıyla açılmıştır. Kongrenin aldığı kararla daha önceki kararların ulusal düzeyde paylaşılmasından ibaretti. Onu önemli kılan insan kaynağı bakımından yapının örgütlü hale getirilmesiydi. Bu örgüt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yerini alan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk Cemiyeti'ydi.

Kongrenin bitimi ile beraber "Umumi Kongre Heyeti" imzalı beyanname mücadelenin hangi söylem dahilinde sürdüğünü göstermekteydi. Beyannamenin ikinci maddesi şöyleydi:

*"Camia-i Osmaniye'nin tamamıyeti ve istiklali millimizin temini ve makamı muallayı hilafet ve saltanatın masuniyeti için Kuvva-yi Milliyey'yi amel ve irade-i milliyeyyi hakim kılmak, esas kat'idir"*⁵¹

Mustafa Kemal'in Sivas Kongresinde istenilen düzeyde tatmin edici bulmaması ikinci bir ulusal kongreyi söz konusu yapıştı. "Büyük Anadolu Kongresi" projesi ileri sürülüp konuyla ilgili girişimlerde bulunulduysa da istenilen sonuç elde edilemedi. Buna karşın politik konjonktür TBMM'nin açılmasına kadar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

⁵⁰ Sina Akşin, **Siyasal Tarih 1908-1923, Yakınçağ Türkiye Tarihi, 1908-1980**, İstanbul: Milliyet Kitaplığı, Tarihsiz, s.82

⁵¹ Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara: İmge Yayınları, 2005, s.18

Cemiyeti (bundan sonra ARMHC olarak yazılacaktır) lehine işlemiştir. İstanbul Hükümetinin Mustafa Kemal ile görüşmesi sonrası yayımlanan “Amasya Protokolü” Anadolu hareketinin meşruluğunu arttırmıştır. Böylece, Sivas Kongresi’nin kapanmasından başlayarak, aşağı yukarı 1920 Mart’ına kadar süren 5-6 aylık süre askeri ve sivil güçler üzerinde Anadolu hareketinin iktidarını tesis etmekteydi.⁵²

2.2.3. TBMM’nin Açılması

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) dönemi (23 Nisan 1920-11 Ağustos 1923) Türk siyasal ve hukuk tarihi açısından en önemli kesitlerden birini ifade eder⁵³. Bu dönem sosyolojik ve politik olarak TBMM tarihinin en çoğulcu dönemidir.⁵⁴ Bu çoğulculuk Osmanlı modernleşmesinin devrettiği mirasın son merhalesi olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bundan sonraki süreç daha monolitik, kısır ve otokratik bir niteliğe sahip olacaktır. Osmanlı siyasî modernleşmesinin sonu tek-parti döneminin akabinde olması bir geçiş dönemi olarak TBMM’yi ve iktidar mücadelesini tarihsel bir melezliğe büründürmektedir. İçerisine barındırmış olduğu gri tonlar incelenmesi bakımından TBMM’yi daha da önemli kılmaktadır.

TBMM üyeleri iki seçimden ve üç kanaldan gelerek temsil niteliği oluşturmaktaydılar. 1919 Yılında yapılan Meclis-i Mebusan Seçimleri birinci kaynaktı. İkincisi Malta adasına sürgüne gönderilen kişilerdi. Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920 tarihinde “İntihap Hakkındaki tebliğ”i ile Ankara’da “salahiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclisin” toplanacağını ilan ederken⁵⁵ İstanbul’da bulunan Meclis-i Mebusan üyelerini de Mecliste yer almaya davet ediyordu. Bu çağrı kendi içerisinde bir çelişkiyi barındırmaktaydı. Bir yanda “fevkaladeyi haiz” denilerek kurucu niteliğe gönderme yapılırken diğer tarafta Osmanlı parlamento geleneği TBMM içerisinde de sürdürülmeye çalışılmaktaydı. Bu husus müstakbel rejimin niteliği hakkında bizlere ipucu vermektedir. Nisab-ı Müzakere kanunu, mebus andı, Mustafa Kemal Paşa’nın birçok konuşması meclisin varmak istediği hedef noktasında hilafet ve saltanatın

---

⁵² Tanör, **a.g.m.**, s.1149

⁵³ Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996, s.48

⁵⁴ Düşünsel yapısının incelenmesi için bkz. İhsan Güneş, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı**, İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, s.2009, Sosyolojik yapısının incelenmesi için bkz. Frederick W. Frey, **The Turkish Political Elite**, Cambridge: MIT, 1965

⁵⁵ Bu çağrı üzerine genel seçim yapılmış ve seçilenler TBMM’de temsil edilmişlerdir. Bkz. Tanör, **a.g.e.**, s.231

kurtarılmasını öngörmüştür⁵⁶. Ayrıca TBMM üyeleri de kendilerini hilafete ve saltanata bağlı saymakta bunun aksi bir söylemi Meclis içerisinde seslendirmemektedirler. İleride belirtileceği gibi eleştiri boyutunu dahi kurumsal olarak değil o kişilerin şahsıyla sınırlı kalmaktaydı.

Buna karşın Meclisin, temsil heyeti tarafından toplantıya çağırılması, bütün mülki ve askeri erkanın meclise bağlı olması, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi gibi hukuk teknikleri, iktidar odağını bir merkezde toplamaktadır. İstanbul hükümeti ile iletişimin kesilmesi, İstanbul hükümetinin yapacağı anlaşmaların TBMM onayı olmadan geçersiz sayılacak, kuruculuk niteliği taşıyan özellikleri ifade etmektedir. Kanun-i Esasinin yürürlükte olmasına karşın yeni bir anayasa yapılması köktenci bir nitelik taşımaktadır.

Bu noktada aranacak cevap TBMM'nin üstlenmiş olduğu rolün ne kadar kurucu olduğu, bu niteliğe sahip ise kendi içerisinde ne kadar bütünlük içerisinde bunu yaptığıdır. Bir düzen içerisinde mi değişimi gerçekleştirecektir yoksa köktenci bir karakterle eskiyi mi dönüştürmektedir?

2.2.4. Teşkilat-ı Esasiye Giden Süreç

Ulusal devletin kurulması aşamasında açık ya da örtük olarak tartışılan, akılların bir köşesinde olan konu “hilafet ve saltanat” olmuştur. Meclis erken dönemde amacını “*hilafet ve saltanatı, vatan ve milleti, milli hakimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dahilinde kurtarmak*” olarak tanımlayarak, geleneksel iktidar odakları ile arasındaki mesafeyi açmamıştır. Buna karşın dikkatli bir okuma dahi “*egemenliğin millete ait olması durumunun*” ve “*meclisin üzerinde kuvvet olmadığı düşüncesinin*” salt sembolik anlam ifade etmediğini köklü bir değişikliğe giden yolda adımların yavaş yavaş atıldığını göstermektedir.

Sivas Kongresi'nin hemen akabinde İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 17 Eylül 1919 tarihli telgrafında “Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyet kurulmasına doğru gidilmektedir”⁵⁷ demektedir. Yabancı gözlemcilerini dışarıdan bir gözle yakalamış olduğu gerçekliği Türk siyasa yapıcılarının fark edememesi naif bir düşünce gibi durmaktadır. Buna

⁵⁶ Tanör, **Osmanlı-Türk...**, s.244

⁵⁷ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Ankara: Türk Tarih Kurumu: Cilt:1, 1992, s.104

karşın bu durum açıkça muhafazakarlar ya da Kemalist liderlik tarafından dile getirilmemiştir. 1921 Anayasası yürürlüğe konulana kadar zaman zaman çıkartılan kanunlar sebebiyle meclis gündeme gelen iktidar meselesi savaş koşullarının yoğunluğu sebebiyle ertelenmiştir. Bu hususta, Mustafa Kemal açısında belirlenen strateji, savaş sonrası oluşabilecek yetki merkezileşmesinin getireceği avantajlarken geleneksel kesim için Düvel-i Muazzama'ya karşı varlık mücadelesinin verilmesi ve kısmi tadilatlarla yola devam edilmesidir.

2.2.5. Mustafa Kemal Paşa'nın Önergesi

Mustafa Kemal 24 Nisan 1920'de meclisin açılışından hemen sonra hükümetin tesisi için önergesini açıklamıştır. Bu önergeden önce meclisin açılışına kadar geçen sürede yaşananları özetlediği ünlü nutkunu okumuştur.⁵⁸ Bu, milli mücadelenin en önemli metinlerinden birisidir. Ömür Sezgin, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşma metninin Meclis tutanaklarında karıştığını, Kazım Karabekir'in *İstiklal Harbimiz* adlı eseri ile kıyaslayarak derlediğini belirtmektedir. Sezgin'in kitabına yerleştirdiği ekten⁵⁹ bu nutku şu şekil özetleyebiliriz:

Milli güçler merkezi bir teşkilat ile birleştirilmelidir.

Kurulacak olan teşkilat Osmanlı Anayasa geleneği dahilinde olmalı, meşruiyetini halktan almalıdır.

Görüldüğü üzere, Osmanlı geleneği ile halk hakimiyeti arasında zıtlık kurulmaktadır.

Tarihte fevkalade zamanlar ve durumlar karşısında uygulanmış çözüm yollarına başvurmak gerekir.

Meclise kurucu nitelik verirken, normal ve çokta benzeri olmayan bir rejim kurarak onu *sui generis* olarak ilan etmektedir.

Meclis, günlük politika ve idare işlerinin ayrıntılarına inemeyeceğinden ve bunlarla meşgul olamayacağından kendi içinden heyet seçmelidir.

Kendi seçeceği başkan İcra heyetinin de reisi olmalıdır.

Kısa süre sonra uygulanacak sistemin temel nitelikleri ortaya konulmuştur.

---

⁵⁸ TBMM ZC, C:1, s.30-32

⁵⁹ Sezgin, a.g.e., s.139-142

Reissiz bir hükümet vücuda getirmek zarureti içindeyiz çünkü Padişah-Halife hem Osmanlıların hem de bütün Müslümanların başı olmakla beraber zor ve tehdit altındadır... İslam siyasî ilkelerine başvurarak şöyle bir çözüm yoluna ulaşılabilir: Seçimle işbaşına gelen Meclis'e sınırlı yasama yetkileri vermekten ziyade onu milli iradenin yegane temerküz noktası yapmak ve böylece tanımak.

Böylece ilk başta bahsettiği geleneksel odaklara karşı somut kişileri değil şahs-ı manevi olarak meclisi çıkartarak kişi odaklı siyasetin önüne geçmiş oluyor. Bu durumun en önemli kazancı yapılacak eleştirilerin bizatihi meclis tarafında bertaraf edilmesi olmuştur.

Türkiye'nin siyasi tarihinde taklit hükümet rejimleri vardır, istibdatlar vardır. Teklif, bu olaylardan alınan derslere göre yapılmaktadır. Karar Meclis Umumi Heyeti'nindir. Fakat dağılma ve yıkılma tehlikesi vardır. Devlet işleri mercisiz kalmıştır. Bu fevkalade durum süratle hareket edilmesini gerektirmektedir.

M. Kemal, Bu konuşmadan 7 sene sonra okumuş olduğu Nutuk'ta bu cümlelerin cumhuriyet rejiminin habercisi olduğunu belirtmiştir.⁶⁰

Bu konuşmadan sonra yapılan 5. oturumda Mustafa Kemal, Meclis Başkanlığı divanı seçiminden Meclis Başkanı olarak çıkmıştır. Yerel kongrelerin başkanlığından, Temsil Heyeti liderliğinden sonra Meclis başkanlığına da seçilerek modern devletin kurucusu olma yolunda ilerlemiştir. Son Osmanlı Mebusan Reisi, anayasa hukukçusu Celalettin Arif Bey de ikinci başkan seçilmiştir.⁶¹ İki önemli aktörün iktidar alanındaki aldıkları görev dahi I.TBMM'deki geleneksel ile yeni odakların nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

2.2.6. Meclisin İlk Politik Yasası: Hıyanet-i Vataniye Kanunu

1911 Yılında Trablusgarp savaşının başlamasından itibaren yaklaşık 10 yıldır mütemadi olarak devam eden savaş koşulları insan kaynağını ciddi manada tahrip etmişti. Balkan faciası, Birinci Dünya Savaşı ve nihayetinde Kurtuluş Savaşı. Bu büyük mücadelenin sonunda asker kaçağı sayısı yaklaşık 300 bine ulaşmıştı.⁶² İşin ilginç tarafı firarileri yakalamak için kurulan birliklerden dahi firarlar olmaktaydı. Tüm bunlar

⁶⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012, C:2,s.438

⁶¹ TBMM ZC, C:1, s.38-44

⁶² Taha Akyol, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s.100

TBMM'nin yurt sathındaki zayıflığının işaretiydi. İsyanlara ve istilacılara karşı koymak için TBMM'nin ilk "politik yasası" olarak adlandırabileceğimiz hukuk metni Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey tarafından 25 Nisan 1920 günü teklif edilmiştir. Kanun "Hıyanet-i Vataniye" adı altında 13 maddeden müteşekkil olarak yasalaşmıştır.

İlk maddesi aynen şöyledir:⁶³

Yüce Hilafet ve Saltanat makamını ve Osmanlı ülkesini yabancıların elinden kurtarmak ve taaruzlarını def etmek amacıyla teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyan niteliğinde sözle, fiilen veya yazı ile muhalefet edenler veya fesat yapanlar hain-i vatan addolunur.

Bu suçun müeyyidesi (md.2), idam olarak belirtirken, infazı meclisin onayına bağlanmıştır (md.8). İnfazının onaylanmasının Meclise verilmesi yargı yetisinin de mecliste olacağına en büyük işaretidir. Böylece yasama yetkisinden sonra yargı yetkisi de meclise intikal etmesi kuvvetler birliğinin en önemli tecellisi olmuştur.

Bununla birlikte birinci maddedeki kanunun gayesi olarak belirtilen hilafet ve saltanatın kurtarılması hususu başlangıç olarak herhangi bir şüpheye mahal vermeyecek düzeyde ve kesinlikte meclis içerisindeki ittifakı göstermektedir.

Kanunun uygulanması ve kararların infazı hususundaki tartışmaları yargı başlığı altında inceleyeceğimizden ilgili hususlar oraya havale edilmiştir.

2.2.7 İktidarın Özerkleşmesi

Hıyanet-i Vataniye kanununun kabul edilmesinin hemen akabinde Ankara'yı zor günler beklemekteydi. İç isyanlar yayılırken İstanbul'da Divan-ı Harp 11 Mayıs'ta Mustafa Kemal ve arkadaşları için idam kararı vermişti. Buna misilleme olarak TBMM de Damat Ferit'i vatandaşlıktan çıkartarak adeta durumu eşitler gibiydi.

TBMM için bu salt siyasal bir karardan öte hukuk düzleminde de değişiklik yapabildiğinin göstergesiydi. Böylece kuvvetler birliğine doğru giden yol açılmaya başlamıştı.⁶⁴

⁶³ Faruk Turinay, **Anayasayı İhlal Suçu Üzerine Bir İnceleme**, Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:1, 2012, s.298

⁶⁴ Ahmet Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlatmentonun Evrimi**, Ankara: AÜSBF Yayınları,1983, s.98

Bu noktada “kurucu iktidar”⁶⁵ saikiyla TBMM, İstanbul’un işgal edildiği 16 Mart 1920’den itibaren İstanbul hükümetlerinin yaptığı bütün anlaşma ve imtiyazları geçersiz ilan eden kanunu yasalaştırmıştır. İstanbul Mebusu Dr. Adnan Adıvar ve Aydın Mebusu Cami Baykut’un ortak, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Ulaş’ın ayrı olarak verdikleri teklifler TBMM’nin ülke yönetimini elinde bulunduran tek meşru organ olduğunu gösterir nitelikteydi. Adıvar ve Baykut’un, “siyasî, ticari ve mali anlaşmaların yapılmamış sayılmasını” öngören kanunlarından sonra, ileride İkinci Grubunda önderliğini yapacak olan Hüseyin Avni Ulaş bir adım daha atarak Padişahın yaptığı anlaşma ve fetvaları da geçersiz kılınmasını istemiştir. Buna karşın kanun teklifinin ikinci maddesinde geçen “*hükümet merkezi kurtarıncaya kadar... başvuru merkezi Ankara’da kurulmuş ve olağanüstü yetkilerle donatılmış Büyük Millet Meclisi’dir*” ifadesi kuruculuk vasfı ile de çelişecek zamansal bir taahhüt barındırmaktadır. Hükümet merkezinin kurtarılmasından sonra durumun tersine döneceği imasını barındıran ifadenin gerçek mahiyetini ise ilerleyen dönemdeki iktidar mücadelesi aydınlatacaktır.

2.2.8. İcra Vekillerinin Seçilmesi

Mustafa Kemal’in 24 Nisan 1920 tarihli konuşmasında “Kuvve-i İcraiye” yani yürütme gücünün kurulmasından bahsedilmiştir. Yürütmeyi esas olarak “makınaya” benzeten Mustafa Kemal, günlük işlerin durmaması için 6 kişilik Geçici Yürütme Komisyonu (Muvakkat İcra Encümeni) kurdurmuştur.

Daha sonra “vekillerin” seçilmesi hususunda yasa teklifi hazırlanması için 15 kişilik Layiha Encümeni(Önerge Komisyonu) oluşturulmuştur. 1 Mayıs 1920 günü Mustafa Kemal ve arkadaşlarının meclise sunduğu tasarının en tartışmalı maddesi vekillerin seçimi hakkındaki 2. maddesidir.⁶⁶

Vekiller meclis tarafından salt çoğunlukla seçilir

Tasarının bu maddesi ciddi tartışmaları doğurur. Geçici olarak çözüm bulunsa da ileride olacak tartışmalara gebe dir. Ayrıca bu tartışmalar meclis içerisindeki temel ayrışmaların da ilk nüvelerini oluşturmaktadır.

⁶⁵ Konuyla ilgili bkz. Kemal Gözler, **Kurucu İktidar**, Bursa :Ekin Kitabevi Yayınları, 1998

⁶⁶ Yavuz Aslan, **TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 2001, s.52

Madde üzerindeki tartışmalara baktığımızda, Hamdullah Suphi Bey, vekilleri bizzat Mustafa Kemal'in seçmesini istiyor ve bunu meclise teklifi olarak sunuyor. Gerekçe olarak Mustafa Kemal'in büyük bir çoğunlukla zaten meclis reisi seçildiğiydi. Buna karşın önerge reddedilmiş sadece "aralarından" ifadesi maddeye eklenerek yasalaşmıştır. Maddenin son hali şu şekildedir:

İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi'nin mutlak ekseriyeti tarafından aralarından seçilir.

"Aralarından" ifadesi İcra Vekili olacak kişinin mebus olması zorunluluğunu getirirken dışarıdan seçilmenin önüne geçmiştir.

Mustafa Kemal'e istediği yetkinin verilmemiş olmasına karşın bu durum henüz meclis içerisinde kriz durumu teşkil etmeyecektir⁶⁷. Buna karşın aynı madde ilerleyen zamanlarda muhtelif değişikliklere uğrarken meclis içi krizin de merkezine oturacaktır.⁶⁸

2.2.9. Meclis'in Yasal Çerçevesi

TBMM'nin kompozisyonu, Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine yapılan seçim neticesinde seçilmiş mebuslar ile son Osmanlı Mebuslar Meclisinden gelenlerin telifinden oluşmaktaydı. Lakin yaşanan istifa ve ölümler, sıklıkla Ankara dışına çıkılıp seçim bölgesinde ikamet etme durumları, memuriyete devam edilmesi meclisin kaç üyesinin olduğunu belirsizleştirmekteydi. Bunun önü geçebilmek adına "*Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye*" başlıklı kanun teklifi 18 Ağustos 1920 tarihinde meclise sunulmuştur.⁶⁹

Bu kanun teklifinden önce, Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey ve 6 arkadaşının sunmuş olduğu teklifte, Ankara'nın davetiyle İstanbul'dan TBMM'ye katılmış mebusların meclisin üçte iki çoğunluğunun oyuyla kabulünü şart koşan teklifi oylanmış lakin reddedilmiştir. Mahmut Celal(Bayar)Bey'in teklifi ile bu kişilerin icra vekillerinin oyuyla ve sunumuyla göreve başlamaları benimsenmiştir.⁷⁰ Bu noktada iki husus dikkati çekmektedir. İlk olarak reddedilen teklif ile Osmanlı Mebusan Meclisi ile TBMM arasındaki yumuşak geçişin ve rabitanın varlığı korunmuştur. Kurucu Meclis niteliği ise

⁶⁷ Akyol, a.g.e., s.69

⁶⁸ Konuyla ilgili bkz. Naim Sönmez, **I.Meclis'te Gruplar İlişkisine Bir Örnek, İcra Vekillerinin Seçimine dair Kanun Görüşmeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2000, C:XVI, S.7

⁶⁹ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, İstanbul: İletişim, 2011, s.169

⁷⁰ TBMM, **GZC**, C:1, s.12

açık bir şekilde reddedilmese de geleneksel siyaset yapma biçimi ve ilişkileri sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Bir başka husus yasama-yürütme dengesinde içerisinde kuvvetler birliğine giden yolda yürütmenin giderek güçlenerek yoluna devam etmesidir. Meclis mensubu olacak kişilerin göreve başlamalarının meclisin oylaması sonucu değil de İcra Vekilleri Heyeti ile görüşülmesi ve heyetin takdimi ile olması “icra”nın meclis içerisindeki gücü hakkında ipucu vermektedir.

Meclisin iskeletini oluşturan yasa teklifi sekiz maddeden oluşmaktaydı. Baştan belirtmek gerekir ki bu yasa teklifi kanunlaşmadan reddedilmiştir. Tasarının akim kalmasında politik mücadelenin zamansal olarak erken görülmesi yer almaktadır. Mustafa Kemal durumu fark etmiş ve tasarının reddedilmesini sağlamıştır.

Konunun içeriğine baktığımızda; asıl tartışma 3 ve 6 numaralı maddelerde yoğunlaşmıştır.⁷¹

Muhafazakar mebuslar, maddelerin hiçbirisinde Meclis’in gayesinin açık olarak belirtilmemiş olmasından şikayet etmişlerdir. Birinci maddenin mukaddimesine Meclisin gayesi eklenmek istenmişse de bu durum reddedilmiştir. Buna karşın aynı tartışmalar 2. ve 3. maddeler için sürdürülünce kanun teklifine “*Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığından ibaret olan gayesine ulaşıncaya kadar aralıksız toplanır*” ibaresi eklenmiştir. Bu madde siyasal amaçlar açısından herhangi bir değişiklik ifade etmemekle birlikte zımni olarak reddedişin önüne geçebilmek adına geleneksel kesimlerin elini güçlendirmiştir.

Teklifi hazırlayan encümen kanun gerekçesinde Meclis’in gayesinin zaten bu olduğun ilaveten bu ifadeye gerek kalmadığını belirtmişlerdir. Kanun tasarısının görüşüldüğü esnada toplantı yeter ve karar sayıları dolayısıyla artan gerginlik ve hilafet mevzusunun öne çıkması karşısında durumu soğutmak amacıyla Mustafa Kemal kabul edilmiş maddelerin dahi reddedilmesini sağlayarak durumu kontrol altına almıştır.

2.2.10. Nisab-ı Müzakere Kanunu

Meclis-i Mebusan’da uygulanmış olan teamül ve kuralların TBMM’de uygulanması fazla imkan dairesinde olmaması, TBMM içerisinde farklı zamanlarda

⁷¹ Ömür Sezgin, Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, İstanbul: İmge Yayınları, 2005, s.24

farklı uygulamaların yapılmış olması meclisi konuyla ilgili yasal düzenleme yapmaya götürmüştür. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz “BMM Şekil ve Mahiyetine dair Mevad-ı Kanuniye”nin politik mücadele sonrasında reddedilmesin yeni bir yasayı elzem hale getirmiştir.

5 Eylül 1920’de kabul edilen 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanunu’nun TBMM çalışmalarını düzenleyen hükümleri hemen uygulanmaya başlanılmıştır. Bunu en somut ve yakın örneği 6 Eylül tarihindeki Dahiliye Vekaleti seçimidir.⁷²

Kanunun içeriğine baktığımızda, kanunu ilk maddesi şöyledir:

Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanat’ın Vatan ve Milletin kurtuluş ve istikbalinden ibaret olan gayesinin gerçekleşmesine kadar aşağıdaki şartlar dairesinde müstemiren(aralıksız) toplanır.

Reddedilen kanun tasarısından sonra meclis bir başka tartışmaya çekilmeden direkt hedefini yasal düzenlemesinin başında belirtmiştir.

Meclis’in kanun maddesinin başında belirttiği gayeye ulaşıncaya kadar sürekli toplanacağı hususu, meclisi zor dönemde kurulmuş ve olağanüstü niteliklere sahip merkez bir güç olarak yansıtmaktadır. Dolayısıyla, meclisin bizatihi kendi iç yapısını düzenleyen kanunun ilk maddesi politik mücadelenin ve ayrışmanın ip uçlarını barındırır da bu durum su yüzüne çıkıp çarpışacak düzeyde değildir. İlgili gruplar temel düzeyde ittifak halinde kendilerini göstermektedirler.

2.2.12. Yeniden Vekillerin Seçimi

İcra Vekilleri Sureti İntibahına Dair kanun vekillerin direkt ve ayrı ayrı seçimini öngörüyordu. Bu durum, hükümet olarak adlandırabileceğimiz “İcra vekilleri”ni görüş birliği içerisinde olmaktan uzaklaştırmıştı. Bunun en somut örneği Tokat Mebusu Nazım Bey’in Dahiliye Vekaletine seçilmesi olmuştur. Mustafa Kemal’in “gayri milli” olmakla “casusluk” ve “paralı uşaklık” yapmakla suçladığı Nazım Bey dahiliye Vekaletine seçilmiş daha sonra Mustafa Kemal’in inisiyatifiyle istifaya zorlanmıştır.

Ergun Özbudun’un “bunalım”⁷³ olarak ifade ettiği bu durumdan sonra 4 Kasım 1920 tarihinde Çorum milletvekili Fuat Bey ve arkadaşlarının önergesi ile, icra vekillerinin

⁷² Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.72

seçim şeklinin değiştirilmesi teklif edildi. Önerge, kanunun yeni şeklini şu şekil sunuyordu:

“İcra vekilleri Büyük Millet Meclisi Reisinin azalarından göstereceği namzetler meyanında ekseriyet-i mutlaka ile intihap olunurlar.”

Mustafa Kemal’e bu yetkinin verilmesini isteyip söz alan mebusların hepsi ileride I. Grupta yer alacak kişilerdi.⁷⁴

Konu ile ilgili sunulan gerekçe ise, mevcut sistem dahilinde bakanlar arasında yaşanan “hercümerç” ,“tesanütsüzlük” ve “ahenksizliğin” ancak Mustafa Kemal’in aday gösterdiği parlamenter rejimdeki gibi çalışacak bir yürütme heyeti vasıtasıyla çözülebileceğidir.

Kurulmaya çalışacak meclis sistemini de yerinden oynatacak bu düzenleme yürütmenin yasama karşısındaki durumunu tersine çevirmektedir. Muhalif mebusların eleştirisi de bu noktada olup “meclisin üstünlüğünün” ilkesine aykırı davranıldığı felsefesiyle olayı eleştirmektedirler. Muhalif Hasan Basri Bey durumu şu şekil eleştirmektedir.⁷⁵

[Heyeti-i]Vekil adayların meclis reisinin göstermesi demek, meclisin kayıtsız şartsız hakim olduğu hukuku cezalandırmak demektir. Madem ki meclisle hükümet birdir; böyle ise adaylar için listeye gerek yoktur... Ben kendim gibi düşünür adamlarla çalışacağım demek, meclisin ve halkın hakimiyetine darbe vurmaktır.

Yaşanan tüm tartışmalara rağmen değişiklik istenilen yönde sonuçlanmıştır.

Kanunun üçüncü maddesi şu şekildedir:

İcra vekilleri, Büyük Millet Meclisi reisinin meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından mutlak ekseriyetle seçilir.

Yukarıda belirtilen madde ile artık Mustafa Kemal’in istemediği bir vekilin, heyetin içerisine girmesi imkan dahilinde olmayacaktır. Böylece Mustafa Kemal’in şahsi ve yönetsel iradesi icra vekilleri heyeti üzerinden sert bir şekilde yürüyecek, yasama yürütüme dengesi yürütme lehine genişleyecektir.

---

⁷³ Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Ankara: ATAM, 2008, s.66-67

⁷⁴ İhsan Bey (Osmaniye), Tunalı Hilmi (Bolu), Besim Bey (Kütahya), Mazhar Müfit Bey (Hakkari),aktaran, Akyol, **a.g.e.**, s.73

⁷⁵ Sezgin, **a.g.e.**, s.64

Yasal düzenlemenin Mustafa Kemal ve yürütme lehine güçlenmesi iç ve dışta yaşanan siyasal ve askeri gelişmelerle yakından ilişkisi vardır. Sevr'in imzalanmış olması, Yunan ilerleyişi Mustafa Kemal'e güvenmeyi gerektirmekteydi. Aynı zamanda doğuda askeri zaferlerin kazanılması ve iç isyanların bastırılması Mustafa Kemal'in elini güçlendirmekteydi. Lakin Temmuz 1922 tarihinde bu yasa üçüncü değişikliğini yaşayacak ve yetki Mustafa Kemal'den geri alınacaktır. Gerekçe ise Mustafa Kemal'in diktatör olmasından korkulmasıdır.

2.3. TEŞKİLAT-I ESASİYE

İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Eylül 1920 günü TBMM'ye sunmuş olduğu Anayasa tasarısı siyasî tarihimizde daha çok "Halkçılık Programı" olarak anılmaktadır. Genellikle bu husus sanki Anayasa taslağından ayrı olarak bir program varmış gibi yansıtılmakta daha doğrusu karıştırılmaktadır.⁷⁶ Mustafa Kemal'in Halkçılık Programı olarak belirttiği metin "*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası*"dır.

Program TBMM genel kurulunda 18 Eylül 1920 günü okunmuştur. Konuyla ilgili mecliste yaşanan ilk tartışma bu programın bir anayasa tasarısı mı yoksa hükümet programı mı olduğudur.

Bu konuda tereddüde mahal verecek ilk durum yasal düzenlemenin adından kaynaklanmaktadır. Düzenlemenin ismi Kanun-i Esasi değil Teşkilat-ı Esasiyedir. Hali hazırda yürürlükte olan kanunun adı ise Kanun-i Esasi'dir. Kanun-i Esasi yürürlükteyken kurucu meclis olarak ortaya çıkıp yeni bir anayasa yapma cesareti henüz yoktur. *De facto* düzen açısından ancak yeni bir devlet kurma halinde yeni bir anayasa yapma makul görülebilirdi ki bu da konjonktürel açıdan mümkün değildir. Böylece yeni bir devletin kurulup kurulmadığına, *de jure* anayasanın yürürlükte olup olmadığına temas etmeden yeni hükümet sisteminin esaslarını belirleyen çalışmalara başlanmıştır.⁷⁷

Mustafa Kemal'in "anayasaya" olan bakışı siyasal gelişmenin/modernleşmenin temel ölçütü olması bakımından da tarihsel gelişmeyle örtüşmektedir. Osmanlı-Türk siyasî gelişmesinin kurucu metinlerinin anayasalar olduğu yukarıdaki satırlarda ifade edilmişti. Bu noktada Mustafa Kemal'in de anayasa üzerinden siyasal rejim kurma

⁷⁶ Konuyla ilgili olarak bkz. Zafer Toprak, **Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu**, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, 1977, s.25

⁷⁷ Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara: Liberte Yayınları, 2003, s.45

gayreti sıradan bir ifadeyi değil kurucu bir iradenin yansıması olarak görülmelidir. Aşağıdaki satırlar bu iradenin tazyikatını göstermesi bakımından oldukça açıklayıcıdır:

*Bütün millet hafızasında olmalıdır. Çünkü devleti kuran bir kanundur ve bu milleti Cenab-ı Hakk'ın izniyle mutlaka saadete ulaştıracak olan bir kanundur. Bunun için bütün millet fertlerimiz bu kanunu baştan sona Kuran ayetleri gibi bilmesi lazımdır. Bu kanun maddeleri yalnız bizler için değil, yeni okuyup yazmaya başlayan çocuklarımız dahi alfabeyi öğrenmeden evvel beyinlerine işlenecek bir kanundur...*⁷⁸

1921 Anayasası çok kısa bir belgedir(23+ek madde). Anayasaların geleneksel bölümlerinden sadece birisini, devletin temel kuruluşlarını gösterir.⁷⁹ Dibacesi, hak ve özgürlükler bölümü değiştirilme usulü bulunmamaktadır. Buna karşın yeni devletin anayasal geleneğini başlatması bakımından mühim bir öneme sahiptir.

2.3.1. Temel İlkeler ve Tartışmalar

1921 Anayasası için bir dibace metne iliştilmemiş olsa da “Halkçılık Programının” dört madde ihtiva eden “maksat ve meslek” başlıklı bölümü dibace denilebilecek özelliğe haizdir.⁸⁰ Bu beyanname TBMM'nin bir iradesi olarak Teşkilat-ı Esasiye metninden çıkartılarak ayrıca kabul edilse de yapmış olduğu vurgularla 1921 Anayasası'nın ruhunu barındırmaktadır.

Kabul edilen maddelere baktığımızda birinci madde kongrelerden bu zamana kadar vurgulanmış olan egemenlik iradesini ortaya koymaktadır. Madde tartışmasız kabul edilmiştir:

Hakimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

Aynı şekilde ikinci madde de tartışmaya mahal vermeden mecliste kabul edilmiştir:

İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

⁷⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003 C:15, s.74

⁷⁹ Taha Parla, **Türkiye'de Anayasalar**, İstanbul: İletişim,1993, s.12

⁸⁰ Beyanname için bkz. Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Ankara: ATAM, 2008, s.23

Bu iki maddenin tartışmasız kabul edilmesi bu ilkelere olan bağlılığın neticesidir. Lakin bağlılığın sebebinin tek bir nedene bağlamak okuma biçimi olarak kolaycılığa kaçabilmektedir. Özbudun bu durumu şöyle açıklamaktadır:⁸¹

Birinciler (I. Gruptakiler) bu ilkeleri çağdaş cumhuriyete götüren yolun temel taşları olarak görürken ikinciler (muhalifler) aynı ilkeleri hilafet ve saltanatın korunmasına yarayacak en azından Mustafa Kemal Paşanın kişisel otoritesinin güçlenmesini engelleyecek araçlar gibi düşünmektedir.

“Çağdaş cumhuriyetçiler ile saltanatçılar arasındaki mücadele” resmi okuma biçimidir. Özbudun’un düşük bir ihtimal verdiği “kişisel otorite mücadelesi” ise ilerleyen zamanlarda vuku bulan olayları çözümlenmede sanıldığından daha faal rol oynayacaktır.

Tasarımın üçüncü maddesindeki:

“Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti unvanını taşır”

ifadesi şu şekle değiştiriliyor:

“Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti unvanını taşır”

Tasarımın üçüncü maddesindeki “halk hükümeti” ibaresi müzakereler yapılırken herhangi bir talep gelmeden ve tartışma yaşanmadan komisyon sözcüsü İsmail Bey tarafından çıkartılıyor. Sol görüşlü Servet Efendi’nin kalması yönündeki itirazlarına karşın komisyon sözcüsü buna gerek olmadığı belirtiyor ve tartışmalar alevlenmeden ifadenin değiştirildiğini belirtiyor.⁸²

Son haliyle üçüncü maddenin en önemli özelliği devletin adının belirlenmesidir: Türkiye Devleti.⁸³

“Maksat ve meslek” bölümünden sonra gelen “esaslar” kısmının ilk maddesi şöyleydi:

Hilafet ve saltanat makamının kurtarılmasına muvaffakiyet hasıl olduktan sonra Padişah ve Halife-i müslimin esas kanunlar dairesinde muhterem ve mübeccel yerini alır.

---

⁸¹ Özbudun, s.24

⁸² TBMM ZC, C:5, s.417

⁸³ Akyol, a.g.e., s.144

Gizli oturumda ele alınan konunun ilgi çeken noktası “muhafazakar” olarak adlandırılan mebusların bakışının sanıldığı aksine farklı bir noktada olduğudur. Her ne kadar eleştirilerin kişilere yapıldığı iddia edilse de bunun ifadesinin bile bu zaman kadar olmaması, kişi ile kurumların geleneksel otoritedeki özdeşliği, halifelik kurumuna bakışın hangi noktada olduğunu anlamak açısından önem haiz etmektedir.

Balıkesir Mebusu Hasan Basri Çantay 7 Aralık 1920 günü gizli celsede durumu şöyle ifade etmektedir:

Efendim, makamı riyasete takdim ettiğimiz bir takdirde mazbatanın münasip bir yerine; “makamı hilafet, esaretten tahlisinden sonra, vazı meşruunu ahzeder.” tarzında bir madde ilavesini rica etmiş idik. Bittabi bu ricamız mühim ve mahrem olduğu için celseyi aleniye müzakeratında mevzubahs olmadı.

Efendiler, evvel emirde şunu arz ve temin etmek isterim ki, bendeniz hilafet ve halife meselesini aynı mesele olarak telakki edenlerden değilim. Yani mevkii hilafeti işgal edip de hilafetin muktezatıyatını ifa etmeyen, bilakis müslümanı müslümana kırdıran bir adamın haşa halifei meşru tanınmasına taraftar değilim. Yani meseleyi şahıslarda değil mahiyeti ve hakati itibariyle telakki etmenizi hassaten istirham ederim.

Efendiler, makamı hilafet tabiriyle biz hilafet namı altında icrayı saltanat ve tasaltun eden zatı kastetmediğimiz için bu maddenin ona matuf olmadığı anlaşılıyor.

Bu konuşma yapıldığı sırada Hilafet makamı birleştirici olma bakımından fevkalade öneme sahiptir. Çantay, konuşması sırasında bu hususa da değinmekte, Mustafa Kemal de pragmatik düzeyde bunu önemsemektedir. Örneğin Hint Müslümanlarının milli mücadeleye destek ve İngilizler üzerindeki baskısı göz ardı edilemez durumdadır. Buna karşın Hilafet makamında oturan kişinin muhafazakarlar tarafından “müslümanı müslümana kırdıran adam” şeklinde eleştirilmesi Mustafa Kemal’in buna halifeyi kastederek “hain” olarak niteleyerek destek vermesi Halife makamında oturan kişiyi ilk defa bu kadar sert ve hakaret içeren eleştirilere maruz bırakmaktadır. Kürsüye çıkan Mustafa Kemal askeri başarısını siyasî alanda da göstererek hilafet konusunda ince bir siyaset izliyor. Hilafet mevzusunu bu kadar sık tekrarlamasının İslam dünyası için mahzurlu olduğundan bahsedip hilafetin kendileri için öncelikli olduğunu belirtiyor.⁸⁴

Pek mühim ve nazik olan hilafet ve saltanat meselesiyle iştigal etmeyi bendeniz de uygun görmüyorum... Bundan sonra ihtiyaç bizi zorladıkça birçok kanun çıkacaktır.

---

⁸⁴ Özbudun, a.g.e., s.24-26

Hilafet ve saltanatın mahfuziyeti (korunması) zaten birinci esasımızdır. Hakikaten düşündüğümüz kurtuluşa ulaşmamız için, arz ettiğim gibi, hilafet ve saltanata olan bağlılığımız ve gereken bütün şartlarıyla o makamın korunması birinci esasımızdır. Bu İslam dünyasının dayanağı olan bağların birinci derecede kaynağı olan bu makamu ihmal etmek hiçbir vakitte akıl karı değildir. Ve bunu bizden zorla almak mümkün değildir. Gayeye ulaşmak için ihtiyaç ve iftihar duyduğumuz kuvvetler, birinci derece İslam dünyasıdır.

1921 Anayasası için hilafet mevzusu hukuki anlamda Taha Akyol'un ifadesiyle pamuk⁸⁵ ipliğine bağlıdır. Anayasa metninin sonunda münferit maddede belirtildiği üzere Nisab-ı Müzakere kanununa göre meclis amacına ulaşmaya kadar mütemadi olarak toplantı halinde olacaktır. İsmi zikredilen Nisab-ı Müzakere Kanun'da meclisin gayesi "hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin kurtuluşu ve istiklali" olarak ifade edilmekteydi. Böylece Hilafet ile anayasa ilişkisi bir kanun maddesi vasıtasıyla dolaylı olarak kurulmaktaydı. Bu ilişki 1924 Mart'ında hilafetin kaldırılmasını anayasa değişikliğine gerek kalmadan adi kanunlar vasıtasıyla gerçekleştirilecektir.

Mustafa Kemal'in siyaseten hilafeti pragmatik düzeyde önemseyen tavrı diğer tarafta hukuki olarak düşük ve dolaylı düzeye indiren ince politikası sürdürülmüş olan tedrici dönüşümün en önemli hamlelerinde birisi olurken, hassasiyeti olan odakları şüpheye düşürmeden yoluna devam ettirmeyi sağlayacaktır.

2.3.2. Mesleki Temsil

1921 Anayasa tasarısında tartışılan en önemli maddelerden birisi mesleki temsildir. Karesi Mebusu Mehmet Vehbi Bey, maddenin ehemmiyetini şu surette vurgulamıştır:⁸⁶

Dört gündür Meclis'in oturumlarını işgal eden mesleki seçim meselesi gerçekten Meclis'in birkaç oturumunu daha işgal etse hiçbirimiz üzülmez. Çünkü elimizdeki teşkilatın Esasiye Kanunu diye görülen maddelerin tek maddesi, adeta ruhu, mihveri bu dördüncü maddedir.

Encümen-i Mahsusun hazırladığı tasarının 4. Maddesinde:

⁸⁵ Taha Akyol, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s.143

⁸⁶ TBMM, CZ, C:6, s.148

Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil etmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir” denilerek korporatif veya mesleki temsili savunmuştur.

Encümen gerekçesinde maddeyi şu surette açıklamıştır:⁸⁷

...Halkın şimdiki iki dereceli intihaptan doğrudan doğruya bir dereceli intihaba geçmesi, hem umumi refahın ve memleketin ümran ve selametinin kafil ve zamini olacak surette sai ve amel erbabının tamamıyla temsil edilmesi ve böylece de halk sunufunun kendi ihtiyacatı ile vasıtasız meşgul olması gibi fevait elde edeceği düşünülmüştür... Bu kalabalık Meclis ancak mahdut bir müddet kongre halinde içtimai ve dahili ve harici siyasette fikri bir izhar ve umumi istikameti tayin ettikten sonra onun makamına kaim olacak ve teşri ve icra kudretini haiz musaggar bir meclis müstemiren çalışacaktır.

Bu madde ile üç ayrı husus düzenlenmek istenmektedir; mesleki temsil, tek dereceli seçim ve küçültülmüş meclis. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu üç düzenlemeden hiçbirini hayata geçirilememiştir. Meclis tartışmalarına yasal düzenlemelere yön veren “sol” düşünceler hem Kemalist grubun içerisinde hem de İkinci Grupta kendini göstermiştir. Mesleki temsil ve etrafında dönen tartışmalar meclisi grup düalizmden doğal olarak üçlü bir ayrıma taşımıştır.

Genel olarak ilgili düzenlemeye taraftar olanlar ile buna muhalif olanlar arasından geçen tartışmaya düzenlemenin şimdilik hayata geçirilmesinin ülke koşullarına uymadığını savunanlar da dahil olmuştur.

Maddenin savunucusu olan mebuslar; İsmail Suphi Bey (Burdur), Ragıp Soysal Bey (Kütahya), Mahmut Esat (İzmir), Abidin Bey (Lazistan) Mehmet Şükrü Bey(Karahisar)’dir.

İlk günkü tartışmalarda Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey’in alternatif itirazı ile Karesi Mebusu Hasan Basri Çantay’ın ülke koşullarının korporatif anlamda olgunluğa ulaşmaya kadar hali hazırdaki durumun devam ettirilmesi gerektiğine dair fikri hariç olumlu hava esmiştir. Encümen raportörü İsmail Suphi Bey mesleki temsil vasıtasıyla “bu memlekette şimdiye kadar söz söylemeye malik olmayan halkın meclise getirilerek

---

⁸⁷ Özbudun, a.g.e., s.26

hukukunu sözüyle, fikriyle, reyiyile müdafaa ve muhafaza etmesi görevinin verileceğini belirlemiştir.⁸⁸

İsmail Suphi, tüm ülkelerde meclislerin güzidelerden oluştuğunu bugüne kadar halktan kimselerin bu meclislere giremediğini belirttikten sonra buna çözüm olarak tek dereceli seçim sistemini savunmuştur. Mahmut Esat Bozkurt ise tarihsel örnek olarak verdiği Fransız ve İngiliz İhtilali'nin genel oya dayalı parlamenter rejimlerini eleştirerek mesleki temsil sistemini tatbik edilmediği takdirde kendi inkılabımızı yapamayacağımızı savunmuştur.⁸⁹ Yunus Nabi Bey ise, Avrupa'da dahi mesleki-i temsilin vücut bulmadığı noktasındaki eleştirileri şöyle cevaplandırmıştır:

Avrupa'da bir takım fırkaların mücadelesi, diğer tarafta onun üzerinde bir kapitalizm, bir sermaye tahakkümü vardır ki, seçim yarı yarıya onun elinde oyuncaktır. Onun için oralarda bu mesele şimdiye kadar uygulanamamıştır. Türkiye bunu uygulayabilir. Çünkü burada meslekler birbiriyle mücadele etmez”

Son cümledeki meslekler “birbirleriyle mücadele” etmez düşüncesi daha da genişletilerek sınıflar birbiriyle çatışmaz şeklinde okunduğu zaman korporatist düşüncenin ruhu yakalanmış olur. Bunun somutlaşmış hali ise mesleki olarak bölünen, dayanışmacı ve düzen yanlısı sosyal teoridir.

Mesleki temsil tartışmalarında yatan temel felsefe halkın sisteme katılımını sağlamak olarak görülebilir. Buna karşın savunulması gereken birinci husus “genel irade teorisi” olması lazımken bununla çelişen bir durum mevcuttur. Temsil kanallarının kapalı olduğu bir durum için geçici olarak halkın entegre edilmesi için makul bakılmakla beraber I. Meclis zamanının koşulları bakımından korporatif örgütlenmeden bahsetmek biraz naif düşmektedir. Ahi ve Lonca geleneği sayesinde bu sorunun aşılacağı meclis tartışmalarında kendisine yer bulsa da bu iki yapının örtüştüğünü söylemek biraz zor gözükmektedir.

Korporatizm/mesleki temsil, II. Meşrutiyet döneminde de tartışılmış hem merkezîyetçiler hem adem-i merkezîyetçiler için değişik şekilde ifade edilmiştir.⁹⁰ Bu husus, Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru İttihat ve Terakki içerisinde “Türk Karl Marx” denilen Kör Ali İhsan Bey tarafından dile getirilmiş lakin İttihatçı düşünce

⁸⁸ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009

⁸⁹ Halbuki genel oyun eşitlikçi vurgusu ile mesleki temsilin adı üstündeki “temsilciliği” çelişik bir düşüncedir. Dönemin aydınları için düşünceler retorik boyutunda kalırken ayrıntılar ıskalanmıştır.

⁹⁰ Konuyla ilgili bkz. Bölüm 2

tarafından benimsenmeyerek İhsan Bey parti yönetiminden uzaklaştırılmıştır. Ziya Gökalp ve Necmettin Sadak tarafından tartışılan korporatizm 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tasarısında Mustafa Kemal'in liderliği etrafında örgütlenmiş kişiler tarafından gündeme getirilmiştir. Mahmut Esas Bozkurt Hakimiyet-i Milliye gazetesinde ekonomik ve politik taraflarını öne çıkaran yazılar kaleme almıştır.⁹¹ Dünyada 1922'de İtalya'da ve 1926'da Portekiz'de kısmen gerçekleştirilen korporasyonlar partisiz bir siyasal alanı ya da tek parti düzenini savunmaktaydı. Korporatizm kurulacak olan tek parti düzeni açısından büyük bir işlev taşımaktaydı. Lakin meclis içinde ve dışındaki kamuoyu baskısı reddedilmesine sebep oldu. Lakin Kemalist düşünce açısından kolay kolay unutulacak bir düşüncede değildi. Mahmut Esat Bozkurt İzmir İktisat Kongresi'nde İktisat Vekili olarak Türkiye'nin iktisat politikasını şu şekil açıklıyordu:⁹²

Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olmaz... Ne "Bırakınız, geçsinler, bırakınız yapsınlar" mektebinden, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himayeci mekteplerinden değiliz... Yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben "Yeni Türkiye İktisat Mektebi" diyorum.

Bu program sonra işveren grupları liberal politikaları tercih ederken 1929 sonrası devletçi politikalara kırılmıştır. Özetle korporatist düşüncenin değil dünya ölçeğindeki ekonominin yörüngesi Türk ekonomisine yön verdiğini görüyoruz.

Tekrardan Meclis içerisindeki tartışmalara döndüğümüzde, yaşanan tartışmalardan sonra 30 Kasım tarihli birleşimde mesleki temsil ilkesi reddedilmiştir.

17 Ocak 1921 tarihli birleşimde Encümenin 4. madde hakkında getirdiği yeni önerge tartışılmış sadece mesleki temsil ilkesi değil tek dereceli seçim ilkesi de çıkarılarak maddenin son hali verilmiştir:⁹³

Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir"

Temsil ilkesi kişisel temsile bırakılırken seçim sistemi Türk anayasal sisteminin genel bir özelliği olarak özel seçim kanununa bırakılmıştır.

Hem Kemalist mebusların içerisinde hem de muhalif mebuslardan mesleki temsile destek çıkılmasına karşın istenilen sonuca varılamamasında Mustafa Kemal'in iki

⁹¹ Aykut Kansu, **Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulaması, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Kemalizm**, Ed: Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim, 2011, s.259

⁹² Kansu, s.259

⁹³ Alper Özmen, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasalarda Merkezi Yönetim -Yerel Yönetim İlişkileri**, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 2012, s.173

dereceli oy sistemine olan inancı yatmaktadır. Korporatif düşünceye hukuki olarak iliştilmiş olan tek dereceli seçim sistemi Mustafa Kemal'in uzun zamandır karşı olduğu bir düşünceydi. Bunun sebebi iki dereceli sistemde, genel oyla az sayıda seçmenin ikinci seçmenleri seçmesi, seçilenlerin daha sonra istenilen kişileri mebus seçmesi tek dereceli sisteme göre çok daha kolay ve kontrol edilebilir görülmektedir.

2.3.3. Küçültülmüş Meclis Önerisi

Teşkilat-ı Esasiye layihasınının 13. maddesinde meclisin her yılın sadece ilk dört ayında tüm mebusların katılımıyla geri kalan sekiz ayda seçilecek olan üçte bir mebusla devam edeceği amaçlanmaktaydı. Küçültülmüş meclis tüm yetkilere sahip olacaktı. Bu maddenin Meclis'in sürekliliği ve üstünlüğü prensipleri ile çelişkili oluşturacağı karşısında, sürekliliğin TBMM'nin tüzel kişiliğine ait olup TBMM'nin çalışmalarına devam ettiği sürece bütün üyelerin toplantı halinde bulunmasına gerek olmadığı, yetkilendirilmiş küçük bir kurul ile de yasama faaliyetinde bulunabileceği ileri sürülmüştür.⁹⁴

Konuyla ilgili en ilginç yorumu Hüseyin Avni Bey yapacaktır. İki dereceli seçimin hukuken geçerli olduğunu bu sistem ile üç dereceli seçime geçileceğini iddia eden Avni Bey, azınlık oyları ile önemli yasaların geçmesi gibi tehlikeyle karşı karşıya olduklarını belirterek düzenlemeye itiraz etmiştir. Muhalefetin karşı koyuşuna daha fazla direnemeyen hükümet kanadı düzenlemeyi rafa kaldırarak eleştirileri dindirmiştir.⁹⁵

2.3.4. Meclisin Yetkileri

İcra vekilleri Heyeti Tasarısınının 14. Maddesinde Encümen Tasarısının ise 8. Maddesinde meclisin yetkilerine değinilmiştir. Bu yetkiler Teşkilat-ı Esasiye'nin 7. Maddesinde yasalaşmıştır.

Yasama ve yürütme yetkilerininin mahiyeti ayrıca tartışma konusu yapmakla beraber yaşanan tartışmalara kısaca özetleyebiliriz.

İlk tartışma Kanun-i Esasinin yürürlükte olduğu ve onun 118.maddesinin TBMM'ye kayıtsız bir yasama yetkisi vermediğidir. Kanun-i Esasinin 118. maddesini tekrar eder

---

⁹⁴ Akın, a.g.e., s.208

⁹⁵ TBMM ZC C:7, s.325

cinsten ve onun ruhunu yükseltir derecesinde “ahkam-ı şeriyenin tenfizi” ibaresinin Teşkilat-ı Esasiye kanununa yerleştirilmesi TBMM’nin “kurucu”luk yetkisini gölgeler mahiyetteydi. Meclis bir yanda egemenlik anlayışının kayıtsız şartsız halkta olduğunu belirtmekteydi diğer yanda ise şeriat hükümlerine olan bağlılığını göstermekteydi.⁹⁶ Bu husus anayasaya konulduğu sırada Mustafa Kemal de mecliste yerini almış lakin tartışmalara girmemiştir. Mustafa Kemal lafızlara takılmadan anayasal düzeyde edineceği yetkiler noktasında politikasını gütmüştür. Bir nevi kavramlara takılmadan edinmiş olduğu yetkileri kar hanesine yazmıştır. Halbuki aynı Mustafa Kemal aşağıdaki satırlarda göreceğimiz üzere yasama ve yürütmenin yetkileri hususunda Hüseyin Avni Beyle sıkı bir tartışmaya girecektir. Bu husus 1939 yılında Yusuf Ziya Özer’in kaleme aldığı eserde⁹⁷ “Atatürk, memleketin müdafaası ve milletin halası gibi büyük işler önünde bu ibareye çok ehemmiyet vermemiş, şeriatçılara bir taviz olarak bırakmıştır” denilerek açıklanacaktır.

Diğer tartışma Birinci meclise ruhunu veren ayrışmadır. Mustafa Kemal ile Erzurum mebusu Hüseyin Avni Ulaş arasında geçen yasama-yürütme dengesine dair tartışma ileride somutlaşacak I. ve II. Grupların habercisi niteliğindedir. Hüseyin Avni Beyin tezi, Meclisin bir kanun çıkartıp yetkileri kayıt altına alacaksa bunun yürütme ile ilgili olması gerektiğiydi. Yasama zaten kayıt-şart dahilinde olmadan egemendir. Eğer bir yetki hududu belirlenecekse bunun vekiller (yürütme) üzerinde tatbikinin lüzumundan bahsetmektedir:

*...Büyük Millet Meclisinin vazifesi takyit kabul etmez. O her şeye mutlak olarak hakimdir. Yalnız takyit edeceğimiz bir şey var ki o da vekillerinizin salahiyet ve vazifesidir. .. Evvela vekillerin kanunu yapılmalı...Hukuku tabiyemizin icrası için vekillerinize vereceğiniz salahiyeti tespit edin. Kendi salahiyetinizi tespit etmeğe lüzum yoktur. Zaten bilakaydüşart mutlak olarak biz hakimiz...*⁹⁸

Hüseyin Avni Bey’in görüşlerine destek çıkan Yozgat Mebusu Hulusi Efendi’de Hüseyin Avni Bey’e destek çıkararak bu düzenleme ile meclisin yetkilerinin kısıtlandığını belirtmiştir. Yasama yetkisine kayıt altına alındığı görüşünün mecliste destek bulması Mustafa Kemal’i hareketlendirmiştir. Mustafa Kemal, Birinci madde ile millet egemenliğinin Mecliste toplandığını ve bu yetkilerin bir kişi üzerinde toplanmasının

---

⁹⁶ Özbudun, a.g.e.,s.37

⁹⁷ Yusuf Ziya Özer, **Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri**, Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939, s.489

⁹⁸ TBMM ZC, C:7, s.330

doğru olmadığının herkesçe tasdik edilen bir husus olduğunu belirtmekle beraber bu konuşmalar için aslında erken olduğunu belirtmiştir.

Görüldüğü üzere takip ettiği politikaları tedrici bir şekilde hayata tatbik etmek isteyen Mustafa Kemal meclis için ateşli olan konuları büyük bir soğukkanlıkla söndürmeye çalışmış ve zamansız aşırılıkları önlemiştir.

İlgili düzenlemenin son şekline baktığımızda; “şer’i hükümlerin uygulanması, tüm kanunların yapılması ve değiştirilmesi, barış imzalanması ve vatan müdafaası ilanı. Kanunların ve nizamların düzenlenmesinde “zamanın ihtiyaçlarına uygun fıkıh ve hukuk hükümleri ile teamüller esas alınır” denilmiştir.

Konuyla ilgili olarak Ömür Sezgin⁹⁹ ve Ergun Özbudun¹⁰⁰, Hüseyin Avni Ulaş ve diğer muhafazakarların “meclisin üstünlüğü” formülü ile aslında hilafet ve saltanat rejimini savunduklarını iddia etmektedirler. “*Padişaha ait olan tüm yetkileri mecliste*” gösterelim ifadesini zorlama şekilde yorumlayan yazarlara karşı Mahmut Golođlu¹⁰¹ ve Ahmet Demirel¹⁰², klasik bir hükmet rejimi tartışması olduğu kanaatindedirler. İlerleyen dönemlerde yasama-yürütme dengesi bakımından yaşanan çatışmalar ve hilafet ve saltanatın kaldırılması noktasındaki suhulet tartışmaların sanıldığı düzeyde ideolojik olmadığını kanıtlayacak cinstendir.

2.3.5. Hükümet

Göze çarpan en önemli husus salt teknik bir değişiklik gibi dursa da meclis başkanının aynı zamanda icra vekilleri heyetinin de başı olması uygulamasının son bulmasıydı. Mustafa Kemal’in şahsında toplanmış olan yasamanın ve yürütmenin başı olma durumunun parçalanması sayesinde şahsi iktidarın önüne geçilmesi sağlanacaktı. 1921 Anayasası meclis hükümeti sistemine uygun olarak orta yol bulmuştur: Meclis Başkanının İcra Vekilleri Heyetinin başkanı olması lakin İcra Vekilleri Heyetinin de kendi içinden birini başkan seçmesidir. Bu husus 9. maddede kendisine yer bulurken 8.madde de, bakanlıkların ve buna bağlı idarelerin seçilecek vekiller vasıtasıyla yönetileceğinden bahsetmektedir. 8. madde, yasamanın üstünlüğü fikrinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁹ Sezgin, a.g.e., s.70-74,

¹⁰⁰ Özbudun,1921 Anayasası, s.40-41

¹⁰¹ Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.64-65

¹⁰² Demirel, a.g.e., s.205

23+1 maddelik kısa bir anayasa olmasına karşın Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (TEK) 14 maddesini yerinden yönetim ilkelerine ayırmıştır. TEK için merkezîyetçilik usulü istisnai yerinden yönetim ilkesi ise asli ve genel bir kuraldı.

TEK'in kurmuş olduğu düzende seçimle gelen organlar, tüzel kişiler, icraî kararlar alabilme yetkisi ve özerklik mahalli inisiyatifin kurumsal araçları mevcut olacaktır.¹⁰³

Mecliste maddeler görüşülürken fikir beyan eden mebusların tamamına yakını yerinden yönetim lehine fikir beyan etmişlerdir. Yerinden yönetime dair getirilen eleştiriler maddelerin tatbikatına olan hususlar ile ilgilidir. Buna dair en çarpıcı örnek, TBMM'nin atayacağı vali ile vilayet meclisinin seçeceği icra reisinin nasıl bir arada bulunacağıdır. Görüşmeler sonucunda yapılan kısmi tadilatlar ile bu hususlar kabul edilerek erken sayılabilecek bir dönemde yerinden yönetim ilkeleri benimsenmiştir.

10.madde, "Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden tereküp eder" denilerek anayasa üzerinden merkezi idarenin taşra yapılanmasını kurgulamıştır.

Vilayetlerde TBMM'nin atayacağı valiler ilçelerde ise kaymakamlar bulunur.

11. madde de vilayetlerin manevi şahsiyeti ve muhtariyete sahip olduğu belirtilirken, vilayetler hem merkezi hem yerel bir işlev verildiği görülmektedir.

Vilayet Şurasının vilayetler halkınca seçileceği (m.12) seçilen kişilerin iki sene müddetince görev yapacağı belirtilmiştir.

Harici ve dahili siyasetin gerektirdiği hususlar ile birden fazla vilayeti ilgilendiren konular istisna olmak üzere eğitim, sağlık, vakıf, ziraat, ekonomi ve sosyal yardımlaşmaya dair meseleler bu şuraların yetkisine verilmiştir.(m.12)

Vilayet Şurasında, icra yetkisi, Şuranın seçmiş olduğu reise ve ona bağlı azalara aittir.(md.13)

TBMM'nin atadığı vali sadece devletin genel siyaseti ile yerel vazifeler arasından tearuz vuku bulduğunda (çelişme) müdahale eder (md.14)

---

¹⁰³ Akın, a.g.e, s.270

Vilayet tüzel bir kiŐiliĐe sahip olup hem merkezi hem yerel yönetimi kendi içerisinde barındırırken kaza (ile) vilayete bağlı olmayan valiye bağlı çalışan bir idari birim olarak tanımlanmıştır (md.15).

Anayasanın 16-21. maddeleri nahiyeler hakkındadır. Nahiyelerle ilgili düzenlemenin önemi halka en yakın yerel yönetim biriminin ihdası olması ile ilgilidir. Nahiyeler, Őurası, idare heyeti ve bir müdürü olan yerel birimlerdir. İdari heyet ve müdür doğrudan Nahiyeye Őurası tarafından seçilir. Nahiyeler, ekonomik ve yargısal niteliklere haizdir.

Nahiyeler de vilayetler gibi tüzel kiŐiliĐe sahiptirler. Vilayetten ayrılan tarafı ise merkezi idare ile ilişkisinin olmamasıdır. Bu sebeple tüzel kiŐiliĐe sahip halka en yakın yerel yönetim birimi nahiyelerdir. Sol dŐnrlere göre komün hayatının¹⁰⁴ ve federatif yapının¹⁰⁵ niteliklerine sahip olması bakımından toplumsal/siyasal yapının ileriki temel taşı nahiyeler görülmüştür.

---

¹⁰⁴ Tanör, **a.g.e.**, s.264

¹⁰⁵ Taha Parla, **Türkiye’de Anayasalar**, İstanbul: İletişim,1993, s.12

3.BİRİNCİ TBMM'DE İKTİDAR VE MUHALEFET

3.1. BİRİNCİ MECLİS'İN BÖLÜNMESİ: İKTİDAR VE MUHALEFET

Yerel kongrelerin tertip edilmesi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin siyasî olarak merkezileşmesi, Temsil Heyetinin merkez olarak Ankara'ya yerleşmesi tarihsel olarak var olan iktidar odağının yönünü farklı bir noktaya çekmişti. İstanbul Hükümetlerinin hem halk nezdinde yerleşmiş olan kötü imajı hem de diplomatik-askeri mağlubiyetleri Mustafa Kemal'i yeni bir siyasî lider olarak ön plana çıkarmaktaydı. Büyük Millet Meclisinin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubunun kurulduğu 10 Mayıs 1921 tarihine kadarki bir yıllık süre sadece siyasî olarak değil hukukî anlamda da iktidar odaklarının elini güçlendirdiği bir süreç olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Her şeyden önce kuruculuk vasfı tartışmalı olsa da yeni bir anayasa ihdas edilmiştir. Anayasa ve diğer yasal düzenlemelerin vermiş olduğu yetki Ankara merkezli siyaseti *de facto* bir iktidar olmaktan kurtarıp hukukiliğe büründürmüştür.

Anayasanın 9. Maddesinin vermiş olduğu yetki Mustafa Kemal'i Meclis başkanı olmanın yanında yürütmenin de başı haline getirmişti. Vekillerin seçimi de yapılan yasal ve anayasal değişikliklerle Mustafa Kemal'in takdirine bırakılmıştı. Buna ilaveten örgütlenmiş bir parlamentonun varlığı akıllarda bulunan projelerin tesisi açısından büyük önem taşımaktaydı. Bu noktada Mustafa Kemal yakın çevresindekilerden tesis ettiği ve ileride Türkiye'nin çeyrek asrına damgasını vuracak siyasal partinin ilk oluşumu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulmasıyla tarihteki yerini almaktaydı.

3.1.1. Grubun Kurulması

Mustafa Kemal, Nutuk'ta isimlerini de belirterek çeşitli grupların kurulduğundan bahsetmiştir. Islahat Grubu, İstiklal Grubu, Halk Zümresi, Tesanüd Grubu ve meclis

dışından TKP ve THİF'dir.¹ Bu grupların mahiyeti ve programları hakkından literatürde tafsilatlı bir bilgi yoktur.² Mustafa Kemal'in isimlerini saymış olması bu grupları, literatürde, olduklarından çok daha fazla öne çıkarmıştır lakin siyasî gerçeklik bakımından önem teşkil etmemişlerdir. Buna istisnai olarak anayasaya ruhunu veren Halk zümresi ile Meclis dışında faaliyet gösteren "sol" siyasî partileri saklı tutmak gerekmektedir.

Mustafa Kemal, fiili olarak sürdürdüğü önderliği 10 Mayıs 1921 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni (ARMHC) kurarak fiili iktidarına yeni bir dayanak sağlamıştır.

Temel amaç, örgütlülük üzerinden parlamentoya daha kuvvetli hakim olmaktır. İttihatçılık siyasetinin bırakmış olduğu kötü imaj direkt bir siyasî parti üzerinden parti grubu oluşturmayı engellemiştir. Hatırlanacağı üzere, kongreler zamanında bütün delegelere hiçbir siyasî partiye üye olmayacaklarına dair yemin ettirilmekteydi. Bununla beraber meclis içerisindeki dağınık görüntü Mustafa Kemal'i aksiyon almaya zorlamıştı. Mustafa Kemal grubun kuruluşundan önceki durumu şöyle ifade etmektedir:³

Nihayet blok halinde bulunan bir Meclis bir gün oldu beş parçaya ayrıldı. Fakat böyle sağ ve sol cenah şeklinde değil, hissi, şahsi, fikri, muhtelif esbaptan dolayı muhtelif parçalara ayrıldı ve hiç birisinde de bir karar temin edebilecek ekseriyet mevcut olamadı. Zaman zaman birleşirlerdi. Fakat ekseriya yekdiğerinden ayrı olarak çalışırlardı. Ve hükümet mevkiinde olan ve heyet-i vekile içinde bulunan arkadaşlar fevkalade müşkül vaziyetlere düçâr oluyorlardı. Zira icrai salahiyeti haiz olan bu mecburiyetinde idiler. Halbuki en basit mesailde bile Meclisten karar almak imkanı kalmıyordu. Ben bunu çok tehlikeli gördüğümünden bir tedbir düşündüm ve hatırıma gelen şey bu ufak parçaları birleştirmek ve bir grup haline koymak oldu. Ona teşebbüs ettim.

Mustafa Kemal teşkilatlanmasını sadece meclis içinde değil ülke sathında da sürdürmüştür. M.Kemal, vilayetlere gönderdiği tamimde ARMHC'nin heyet-i merkezi

¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012, C:2, s.594

² Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete doğru: 1921-1922**, Ankara: Goloğlu Yayınları, 1971, s.159

³ Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982, s.57-58

üyelerinin adlarını sormuştur. Mete Tunçay bu durumu meclisteki grubun kuruluşu için bir hazırlık olarak yorumlamaktadır.⁴

Mayıs 1921’de ARMHC kurulduğunda ondan beklenen parti disiplinini sağlamasıdır. Her ne kadar İttihatçılık ile olan bağın kopukluğu ispat edilmeye çalışılsa da “cemiyet” kavramı İttihatçı geleneğin bir tezahürüydü. İttihatçı jargonda “cemiyet” kavramı partiyi karşılamaktaydı. Sivas kongresindeki temsil heyeti, daha sonra TBMM’deki ARMHC ve nihayetinde Halk Fırkasının teşekkülü üzerinden kurulacak olan iktidar ağı tesis edilen grupların basit bir dayanışma örneğinden öte büyük siyasal hedefler teşkil ettiğini göstermektedir.

ARMHC, meclis üyelerinin tamamını doğal üyesi saymakla beraber kuruluşunda bazı mebusları grup dışında bırakmıştır. Bu nokta da cemiyetin “parti” düzeni içerisinde hareket etmeye zorlayacağına ve kararların belli bir merkezden alacağına dair güçlü işaret vermekteydi. Tersten ifade edilirse, “siyasal ayrımcılık” grubun hem zihinsel hem de ontolojisinin unsuruydu. Grubun dışında bırakılan, ileride kurulacak ikinci grubun önderlerinden Hüseyin Avni (Ulaş) Beyin 12 Mayıs 1921 tarihinde verip 16 Mayıs 1921 tarihinde okunan tavrında⁵(önergesinde) kurulmuş olan ARMHC’nin dışlayıcı tavrı karşısında göstermiş olduğu tutum tüm açıklığıyla görülmektedir:

...Bazı arkadaşlarımızın bu desatiri yalnız bir zümrenin gayesi olarak ilan eylemişlerdi ki, bununla Meclisi Ali’de bu gayeyi mukaddeseye muhalif efsar mevcut olduğu zehabımı ve binnetice aramızda teşettütü efsar bulunduğu zu’mununyar ve ağyara verebilecek bir şekil meydana gelmiştir. Bu gibi telakkilere mahal bırakmamak için gayeyi aslimizi teşkil eden madde-i esasiye muhteviyatının Heyeti Umumiye’ce bir daha kabul buyurularak buna ait zaptın gazetelerle aynen neşrinin tahtı karara alınmasını teklif eylerim.

Önergenin verilmiş amacı sebebiyle söz alan tavrın sahibi Hüseyin Avni (Ulaş) Bey “...yarın Anadolu’da Millet Meclisi’nde bu gayeye muhalif insan varmış diye başka bir şekilde zehap hasıl olur. Halbuki Meclis’te buna muhalif kimse yoktur. Bu gaye etrafında ben ve bütün arkadaşlarım bu ana kadar çalıştık.” şeklinde duruma açıklık getirmiştir. Muhalifleri bu kadar sert şekilde karşı koymaya iten husus ARMHC’nin kendisine göstermiş olduğu amaçtır. Grup iki temel belirleyici koymuştur⁶: Misak-ı

⁴ Mete Tunçay, **TC’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s.42

⁵ TBMM ZC, C: 10, s.296

⁶ Fahri Unat, **TBMM’nin I. Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Grubunun Kuruluşuna ve Çalışmasına ait bazı Vesikalar**, Tarih Vesikaları,1944, C:3, s.13, s.4-6

Milli ve Teşkilat-ı Esasiye. Birisi hukuki diğeri siyasî temel köşe taşı ile çelişik ve muhalif görünmek muhalifler açısından oldukça ağır bir durum olarak telakki edilmiştir.

ARMHC grubunun kurulması bir anda meclis içerisinde bölünmeyi doğurmuştu. Bu zamanda kadar örgütsüz olarak mücadele veren iktidar ve muhalefet parti disiplini içerisinde çarpışmaya başlayacaktı. Muhalefet açısından bu sürenin bir yıl kadar daha sürdüğünü belirtmek gerek.

Parti disiplini içerisinde yasama faaliyetlerinin sürdürüleceği, grup nizamnamesinde şu şekil ifade edilmiştir.

Madde 12: Su-i ahvalinden şikayet olunan aza hakkında heyet-i umumiyece ittihaz-ı karar olunur.

Madde 13: Grup mukadderatı hilafına hareketleri sabit olan aza heyet-i umumiye kararıyla derhal gruptan ihraç olunur.

Muhalif mebusların yeni kurulan ARMHC grubu içerisine alınmamaları basit bir durumdan öte tarihsel olarak bölünecek ayrımın başlangıç noktasıdır. İktidar yanlısı mebuslar ayrışmanın adını koymak adına kendilerini bir grup içerisine konumlandırıyorlar. Fakat bunu siyasî bir manevra ile çok yakın zamana kadar milli kurtuluş mücadelesi vermiş ve meclisin tamamına mal edilebilecek bir siyasi cemiyetin adı altında yapmaktadırlar. Kendilerini dışlanmış addeden muhalifler de aynı politikayı güderek bir sene sonra İkinci Gruba da aynı adı vereceklerdir: İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu. İktidar mücadelesi açısından bu iki grubun birbirlerine aynı silahla silahlandıkları ortadadır. Bir yanda parti grubu denebilecek katılıklı ayrışma diğer tarafta meclis bütünlüğünü ve milli mücadeleyi sürdürmek adına verilen dayanışma felsefesi. Doğal olarak bu iki felsefe tüm çelişkileriyle birinci mecliste kendisine yer bulmuştur. Bunun en iyi örneği, saltanat ve hilafet gibi ikinci grubun önemsemiş olduğu sık sık tartışmalara konu olmuş mevzular zamanı geldiğinde sanıldığı aksine büyük bir kolaylık içerisinde meclisten geçtiği ve ilga edildiğidir. Buradan çıkartılacak tespit gruplar arası ayrışmanın politik düzeyde resmi kaynaklarda ifade edildiği gibi birinci ARMH grubu karşısında konumlananların “hilafet ve saltanat makamının ve Osmanlı devlet şeklinin saklı tutulması”⁷ taraftarları ya da “muhafazakar, dinci, milliyetçi”⁸ler değil kişisel otorite karşısında duran, kuvvetler

⁷ Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara: AİTİA Yayınları, 1982, s.283

⁸ Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İç Alemi**, İstanbul: İnkılap ve Aka, 1967, s.100

birliği yerine kuvvetler ayrılığını, yürütmenin güçlendirilmesine karşı yasamayı önemseyen mebuslardan oluştuğudur.

Kişisel anlamda muhafazakar, dindar ve milliyetçi olma birinci meclis için çok da ayırt edici bir unsur değildi. İkinci grup için bu hususların daha koyu tonda yer aldığı ortadadır. Hilafet ve saltanat vurgusu her daim önemli olmuştur. Bununla beraber Birinci Grubun kuruluşuna kadar Mustafa Kemal ve çevresindekiler açısından hilafet ve saltanat “makam olarak”⁹ korunmuş olup tartışma konusu yapılmamıştır. Hatta iki grubun demografik özelliklerine baktığımızda göze çarpan bir fark bulunmamaktadır.¹⁰ Mustafa Kemal’in grupların kuruluşu ile ilgili İzmit’te yaptığı yukarıda alıntıladiğimiz konuşması da resmi söylemin gerçekliğinin ne kadar zayıf olduğunu ilk ağızdan ortaya koymaktadır.

Bu noktada grupların ayrışma sebebini anlayabilmek için demografilere, resmi söylemlere bakmak yerine meclis içerisinden yaşanmış tartışmalara eğilmek daha yerinde olacaktır.

3.2. BİRİNCİ MÜDAFAA-İ HUKUKTAN İKİNCİ MÜDAFAA-İ HUKUKA TARTIŞMALAR

Birinci ARMHC grubu kurulduğu 1921 Mayısı Teşkilat-ı Esasiye’nin kabul edilışinin dördüncü ayına tekabül etmektedir. Anayasa ve etrafında kabul edilen temel yasalar ve bunun haricinde ihdas edilen diğer mevzuatlar artık yeni bir rejimin kurulduğunun işaretiydi. Anayasanın bir çok maddesinde yeni kurulacak olan devletin adı olan Türkiye ismi geçmekteydi. Asıl sorun burada başlamaktaydı. Yeni kurulacak devletin temel nizamı/rejimi ne olacaktı. Meşrutiyet düzeninin getirmiş olduğu kuvvetler ayrılığı sistemine devam mı edilecekti yoksa doğasında ittihat olduğu farz edilen kuvvetler tek bir merkezde mi toplanacaktı. Yasamanın üstünlüğüne dayalı demokratik bir rejim mi kurulacaktı yoksa yürütme ve kişi odaklı bürokratik egemenlik mi tesis edilecekti.

Tartışmaları şu dört başlık altında incelenecektir:

1. Yasamanın egemenliği

2. Heyet-i Vekile’nin seçimi, görevleri ve yetkileri

---

⁹Makam olarak önemsenmekle beraber o makamda oturan kişi sistematik bir ötekileştirmeye maruz bırakılmıştır.

¹⁰ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, İstanbul: İletişim, 2011, s.224-228

3. İstiklal Mahkemeleri

Üç başlık, egemenlik ile temel hak ve hürriyetlerin niteliklerini barındırması bakımından iktidar mücadelesinin hukuki köşe taşlarını ihtiva etmektedir. Yukarıdaki tasnif bakımından ilginç olan husus Temmuz 1922 kurulacak olan ikinci grubun ilk programının bu noktalar üzerine kurulu olduğudur. Ahmet Demirel'in ifadesiyle bu karşı duruş, yasal düzeyde cereyan eden bazı uygulamalar karşısında örgütlenmek zorunda kalan bir muhalefet örgütü olduğu şeklindeki tespiti doğrular niteliktedir.¹¹

3.2.1. Yasamanın Egemenliği

Yasama egemenliği ile ilgili mecliste cereyan eden tartışmalar özü itibariyle kuvvetler ayrılığı/birliği tartışmasına dayanmaktadır. Bilindiği üzere, "kuvvetler ayrılığı" anayasal/sınırlı devletin kurumsallaşmış halidir. Modern devletler üç temel organ ve işlev üzerine inşa edilmiştir: yasama, yürütme ve yargı. Kuvvetler ayrılığının saf teorisi açısından her bir organ kendi işlevini yerine getirmeli ve diğer organların başladığı noktada faaliyetine son vermelidir. Hatta bu organlardan birisi içerisinde görev yapan kişinin diğer organlarda faaliyet göstermesi imkan dahilinde değildir. Böylece her bir organ diğeri karşısında fren mekanizması görecektir.¹²

Konumuza dönersek, Heyet-i Vekile'nin, yasama, yürütme ve yargı yetkileri ile donatılan meclisi bir kenara iterek fiili olarak yetki tekeline gitmesi meclis içerisinde ciddi tartışmalara sebebiyet vermiştir. Mustafa Kemal'in yasama, yürütme ve İstiklal Mahkemeleri üzerinden yargı yetkisini elde etmiş olması kuvvetler ayrılığı/birliği tartışmasının önemini daha da arttırmıştır. Meclisin, yürütme ve yargı yetkisini

¹¹ Demirel, **a.g.e.**, s.233

¹² Kuvvetler ayrılığını dile getiren ilk düşünür, John Locke'dur. Sivil Siyasal-Yönetim Üzerine İki İnceleme (1691)adlı kitabında devletin üç kuvveti olduğundan bahseder: yasama, yürütme ve konfederatif güçler. Konfederatif güçten kastettiği devletin "dış" ilişkileridir. Görüldüğü üzere Locke "yargı" kuvvetinden bahsetmeyerek yürütmeye ve kısmen yasamaya ait dış ilişkileri "konfederatif" güç olarak tasnif etmektedir. Günümüz şekliyle kuvvetleri yasama, yürütme ve yargı şeklinde tasnif eden ise Fransız düşünür Montesquieu'dur. "Kanunların Ruhü" adlı eserinde kuvvetlerin tasnifini İngiliz siyasal sisteminden yani emirik düzlemde yola çıkarak kurgulamıştır. Halbuki Locke için tasnif ve tasvir normatif düzeydedir. Montesquieu, temel irade olarak yasamayı devletin gücü sayar ve yürütmeye yasamanın çıkarmış olduğu yasaların tatbiki görevini verir. Üçüncü kuvvet olarak yargı, bağımsız mahkemeler ve yargıçlar eliyle suçları cezalandırır ve ihtilafları çözer. Teorinin bugünkü haline bakıldığında Mustafa Erdoğan'ın Loewenstein'dan aktardığı üzere kuvvetler ayrılığı doktrininin ideolojik telos'u özgürlüktür. Oysa uygulama hükümet sistemlerinin tasnifi kriteri haline gelmiştir. Kuvvetlerin sert ayrımı başkanlık sistemi, yumuşak ayrımı parlamenter sistemdir. Bunların arasındaki sentez sistem ise yarı-başkanlıktır. Konuyla ilgili bkz. Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010, s.199,

kendisinde toplaması kuvvetler birliği noktasında problematikken bu yetkilerin yürütmede hatta Mustafa Kemal'in şahsında temerküz etmesi ikinci grup mebusları için tereddütsüz bir muhalefeti doğurmuştur.

Yukarıdaki satırlarda kuvvetler ayrılığının ideolojik “telos”unun özgürlük olduğunu ilerleyen dönemlerde ise hükümet biçimini tasnif için kullanıldığını aktardık. I.Meclis için tarihsel sıraya uygun olarak temel tartışma “hükümet biçiminden” çok öncelikli olarak yetkinin nasıl ve kim(ler)de toplanacağını açıklama gayesini taşımaktaydı. Bu soruya yanıt almak için tartışmanın merkez ismi olan Mustafa Kemal'in anayasal tezlerinin¹³ incelenmesi gerekmektedir.

3.2.2. Mustafa Kemal ve Anayasal Tezler

Mustafa Kemal Osmanlı anayasal hareketlerini toplumsal tabandan gelen bir itme ile değil daha çok yabancı devletlerin dayatması ve içeride de bu dayatmalara karşı koyamayan, yabancı unsurları memnun etme gayesinde koşan devlet ricalinin bir oldu bittisi olarak görür. Mustafa Kemal, 1 Aralık 1921 tarihinde yaptığı konuşmada paçavra olarak nitelendirdiği anayasayı (Kanun-i Esasi) eline alarak milletin senelerce bu kitapla kandırıldığını söylemiştir;¹⁴

İşte o zaman efendiler, bir paşanın tahtı riyasetinde(başkanlığında) üçü Hıristiyan olmak üzere onaltı memur, on ulema ve iki askerden mürekkep bir heyet Babiali'de toplandı ve bu kitabı yazdı. Bu kitap milleti memnun etmek için milletin arzu ve amali hakikiyesi için müspet, maddi bir makedesi tecellid değildir.

Efendiler, bu kitap düşmanlarımızı muvakkaten olsun memnun etmek gayesini göz atmış bir kitaptır... iradei milliye ile hiç alakası yoktur... Bu kitap üstündeki unvan ile milleti senelerce aldatan ve aldattıkça girivei izmihlale(yok olma uçurumuna) sevkeden bir kitaptan başka bir şey değildir. Bir paçavradır efendiler.

Mustafa Kemal'in 19.yüzyıl anayasa hareketlerine karşı göstermiş olduğu küçültücü tavrı II. Meşrutiyete gösterilmediği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal, anayasal gelişmenin yönünü dış baskıların değil milletin belirlediği görüşündedir. Siyasal aktör olarak millet sahneye çıkmıştır.¹⁵ Bu tutum, “millet unsurunu” kurtuluş savaşının aktörü

¹³ Bülent Tanör, **Anayasal Gelişme Tezleri**, YKY: İstanbul, 2008, s.13-33

¹⁴ TBMM ZC, C:14, s.434

¹⁵ Tanör, **a.g.e.**, s.15

olması bakımından II. Meşrutiyet'ten çok daha fazla önemsendiğini göstermektedir. Bunun en önemli tezahürü, birinci meclise ruhunu veren kongreler iktidarındır.

Osmanlı anayasal gelişmelerini taklitçilikle itham eden Mustafa Kemal Teşkilat-ı Esasiye kanunu için milletin kalbi vicdanından çıktığını doğal olarak onun “kanun-i hakiki” olduğunu iddia etmektedir.¹⁶

Bülent Tanör, Mustafa Kemal'in Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte anayasal gelişmelerle ilgili tezlerini şu şekilde yorumlamaktadır:¹⁷

M. Kemal'in anayasal gelişmelerin dinamikleri konusundaki görüşlerinin 19.yy ilişkin olanları seçkinci, Kurtuluş Savaşı dönemi anayasal gelişmelerine(kongreler,TBMM ve 1921 Anayasası) ilişkin olanları ise yapısal ve toplumsal etkenleri vurgulayıcı niteliktedir... (Kurtuluş Savaşı ile)ilgili açıklamalarda seçkinci yorumlar yine ağır basmaktadır.

1927 Yılında aşağıda alıntılanmış olan Nutuk'taki ifadeler Mustafa Kemal'in devrimcilikten ziyade evrim yoluyla tedrici olarak bir siyaset güttüğünü göstermektedir. Hukuk ve siyasal düzlemde yapmak istediklerini¹⁸ tek tek ve sırasıyla topluma tatbik etmiştir. Bu aynı zamanda onun seçkinci yanını göstermektedir:¹⁹

Milli Mücadeleye beraber başlayan başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar tekamülâtına, kendi fikriyat ve ruhaniyatının ihatasının ihatası bittikçe bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir.

Bu son sözlerimi hülasa etmek lazım gelirse, diyebilirim ki ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim(hissettiğim)büyük tekamül istidadını(kabiliyeti), bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütün heyeti içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.

Seçkinciliğini tatbik ederken popülistliği elden bırakmamakla beraber asıl öncülerin münevverler ve önderler olduğunu ifade etmektedir:

---

¹⁶ **Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi, Türk Tarih kurumu, 1989, c.1, s.203

¹⁷ Tanör, **a.g.e.**, s.17

¹⁸ Saltanatın kaldırılması (1922), Cumhuriyetin ilanı (1923), hilafetin kaldırılması (1924)

¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012, C:2, s.690

İnkılapçılar onlardır ki, terakki ve teceddüde sevk etmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki temayülü hakikiyeye nüfuz etmesini bilirler²⁰

Tarih, gayrikabili itiraz bir surette ispat etmiş tir ki, büyük meselelerde muvaffakiyet için kabiliyet ve kudreti layetezelzel (sarsılmaz) bir reisin mevcudiyeti elzemdir²¹

Anayasaların toplumsal sözleşme olma hususu hesaba katıldığına Mustafa Kemal'in anayasal tezlerine bir üst perdeden baktığımızda, sosyal teorisine dair çözümlenmeler de yapabiliriz.

Sosyal teorisine dair çözümleme de anayasal tezlerde olduğu gibi milli mücadele öncesi ve sonrası olmak ikiye ayrılmaktadır. Milli Mücadele sırasındaki temel tez çatışma üzerine kuruludur. Kemalist düşüncenin pragmatik niteliği, esas itibarıyla Batı tipi cumhuriyetçi, ulus-devlet kurmaya yönelik bir hareket olmasına rağmen, bağımsız Türkiye'yi amaçlayan milli mücadele sürecinde istilacı büyük devletlere karşı anti-emperyalist bir yönü de barındırmaktadır.²²Buna karşı bu savaş koşulları içerisinde gerçekleştirilmiş çözümler ilanihaye devam edecek türden değildir. Örneğin anti-kapitalizm içe dönüldüğü zaman sınıfsal bir kurguyu barındırmamıştır. Bunun en iyi örneğin 1923 Yılında İzmir İktisat kongresinde yabancı sermayesinin gerekli koşullar dahilinde ülke sathında yer verileceğine dair ilk ağızdan yapılan beyanattı. Doğal olarak Mustafa Kemal'in “birlik ve uyum yok çatışma var” tezi silahlı mücadelenin varlığı içerisinde anlamlıydı. Harp koşulların son bulması ile “dayanımcı-korporatif” tezler ileri sürülürken Tanör'ün ifadesiyle “tutucu anayasal tezler” yeniden gündeme gelmekteydi.

Savaş koşullarının varlığı sosyal teoriye ve kamu hukuku felsefesine somut olarak da anayasal metinlere hakim olmuştur. Savaş koşullarının son bulmasıyla beraber, Kemalist düşünce, yakın zamana kadar varlık mücadelesi verdiği batıya öykünen, tepeden inme, teritoryal ve otoriter bir modernleşmeyi dayatmaktan çekinmemiştir. Böylece savaş koşullarının anti-emperyalist söylemi son bularak içe büzüşen doğal olarak da 3.Dünya ya da İslam ülkelerine rol-model olmaktan çıkan pozitivizm batılı bir ülke görünümüne doğru kayılmıştır.

---

²⁰ Afet İnan, **İstiklal Savaşımızda Manevi Kuvvetin Rolü**, Atatürk Hakkında Konferanslar, AÜDTCF Yayınları: Ankara, 1946, s.34

²¹ Nutuk, C:II, s.70

²² Ali Kazancıgil, **Anti-Emperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm**, Ed:Ahmet İnel, İstanbul: İletişim, 2011,s.236

Kamu Hukuku ve siyaset bilimi genel teorisinde hükümet sistemleri genel olarak ikiye ayrılır: kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler birliği. Kuvvetler birliği sistemi, yürütme organında birleşme bakımından mutlak monarşi ve diktatörlük olarak ikiye ayrılırken yasamada birleşmesi bakımından meclis hükümeti olarak tasnif edilir. Kuvvetler ayrılığı ise yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi sert kuvvetler ayrılığı başlığı altında başkanlık sistemi olarak anılırken, parlamenter rejim yumuşak kuvvetler ayrılığı olarak kendisine yer bulur.²³

Mustafa Kemal için teorik düzlemde savunulan temel husus egemenliğin bölünmemesidir. Bunun karşılığı ise kuvvetler birliğidir sistemidir. Yasama, yürütme ve yargının bir erkte toplanması demek olan kuvvetler birliği sistemi demokratik düzen açısından netameli bir durumdur. Kuvvetler birliği, monarşik düzenden meclis egemenliğine kadar geniş bir alanda salınıma sahiptir. Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 tarihinde yaptığı konuşmasında kuvvetler birliği ilkesinin ve meclis hükümeti sisteminin bir savunusunu yapmıştır. Bununla beraber teorik düzlemde en ayrıntılı konuşmasını 1 Aralık 1921 tarihinde, Bakanlar Kurulunun görev ve yetkilerinin belirten bir yasa önerisi dolayısıyla ifade etmiştir.²⁴

Meşrutiyet teorisi demek kuvvetler ayrılığı demektir. Buna göre, yasama, yürütme ve yargı güçleri ayrı ellerde toplanır ve birbirinden bağımsız olarak kullanılır. Buna da gerekçe olarak, kuvvetler birliği ilkesinin “istibdada” yol açacağı ileri sürülür. Oysa gerçekte, ne tabiatla ne dünyada, kuvvetler ayrılığı diye bir şey yoktur. Var olan şey kuvvetler birliğidir ve milli irade derken anlatmak istediğimiz de kuvvetler birliğidir. Kuvvetler ayrılığı ile eşanlama gelen meşrutiyet teorisinin kuvvetleri ayırma ve bölme iddiası ise bir göz boyamadır. Çünkü bu durumda milletlerin egemenliği yasamada değil yürütmede belirir.

Egemenlik teorisi bakımından kavram bazında meşrutiyet yüklenen anlam muhalifler ve iktidar yanlıları bakımında aynıdır: kuvvetler ayrılığı. Buna karşın anlam düzeyinde meşrutiyete yüklenen anlam taban tabana zıttır. Muhalifler meşrutiyeti demokrasiyle ilişkilendirip kuvvetler birliğini istibdat olarak algıladıkça, Mustafa Kemal ve çevresindekiler meşrutiyetin göz boyamadan ibaret olduğunu son tahlilde egemenliğin yürütmeye kayacağını ve bunun diğer kuvvetler (yasama-yargı tarafından) tarafından engellenemeyeceğini savunmuşlardır.

²³ Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Siyasî Rejimler**, İstanbul, 1964,s.636

²⁴ Sadeleştiren, Tanör, **a.g.e.**, s.28-29

Kemalist düşünce, meşrutiyet kavramının karşısına ilginç bir şekilde İslamî bir kavramı koymuştur: meşveret.²⁵

*Dünyada hükümet için meşru ve bir tek esas vardı; oda meşveretten ibarettir. Hükümet için esas şart, ilk şart yalnız ve yalnız meşverettir(alkışlar).*²⁶

Meşveret kavramı ciddi destek almıştır. Bunun sebebi İslamî bir kavramın kullanılması ve benimsetilmeye çalışılmasıdır. 1921 Anayasası için de kanun-i ilahi kavramını kullanmıştı.²⁷ Mustafa Kemal, kendi tezini ispatlamak için bunlarla da yetinmiyor İzmir İktisat kongresi için hazırlanan salonda kadınlı-erkekli geniş bir kitleye birçok konuda konuştuktan sonra meseleyi hükümet biçimine getiriyor ve İslami tonlar kullanarak tezini savunuyor:²⁸

Elhamdülillah Müslümanız, dinin hakiki esaslarını incelediğimiz zaman onun bize ifade edebileceği şekli, yalnız ve yalnız bu hükümet şeklidir. İsterseniz bu noktada ufak bir izah yapayım. Biliyorsunuz şer'i esaslarda, ilahi emirde hükümet şekli yoktur, şu veya bu şekilde ifade edilmiş değildir. Bazı esasları vardır, bu esaslardan birisi şuradır. Bizzat Cenab-ı Peygamber şurasız muamele yapmazdı.

Daha sonra Kuran'dan ayetlerle konuşmasını sürdürüyor. Aynı kavramların, demokrasi tartışması olduğunda, I. Meşrutiyet rejiminde İslamcılar tarafından savunulurken cumhuriyetin arifesinde Kemalistler tarafından dile getirildiğini görmekteyiz. Son tahlilde tüm düşünceler varlıklarını idame edebilmek adına geleneksel düşünceler üzerinden meşrutiyet arayışına çıkmaktadırlar.

Mustafa Kemal'i geleneksel kavramlara başvurmaya iten husus tesis etmek istediği Konvansiyon(meclis) hükümeti sistemidir²⁹. Meclis hükümet sistemine o kadar bağlıdır ki onu adeta cumhuriyetin kendisi ile bir görmektedir:

... Böyle bir hükümet hakimiyet-i milliye esasına müstenit halk hükümetidir; cumhuriyettir. Böyle bir hükümetin teşekkülünde esas vahdet-i kuvva nazariyesidir...

---

²⁵ Meşrutiyet ve meşveret ilişkisi için bkz. Ayhan Ceylan, **Meşrutiyete Bir Dayanak Olarak Meşveret Düşüncesi**, Marmara Üniversitesi 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu 22-24 Ekim 2008, İstanbul: 2009, 49-66.

²⁶ Akyol, **a.g.e.**, s.43

²⁷ Akyol, **a.g.e.**, s.43

²⁸ Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit konuşmaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982, s.65

²⁹ Konvansiyon Meclisi için bkz. Mehmet Turhan, **Meclis Hükümeti, Prof. Dr. Muammer Aksoy'a armağan**, AÜSBF Yayınları: Ankara, 1991, s.455-463

Mustafa Kemal'in doğrudan demokrasinin varlığına inanmasına tarihsel örnekler de göstermesine karşın temsili demokrasinin adresi olarak Meclis Hükümetini göstermekten başka çaresi yoktur. Ona göre milli iradenin tek güvencesidir meclis hükümetidir. Bu onun için ideolojik ve teorik bir tutumdur. Lakin pratik düzeyde meclis hükümeti yasamayı ve meclisi değil Mustafa Kemal'in şahsında yürütmeyi güçlendirecek bir hale bürünmüştür.

3.3. KONVANSİYON MECLİSİ ve TBMM

Yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin bir mecliste birleştiği yönetim biçimine "konvansiyonel sistem" ya da yaygın ifadesiyle "meclis hükümeti" denmektedir. Konvansiyon sisteminin tarihsel kökleri İngiltere'de Ünlü Devrim (Glorious Revolution) sonrasında parlamentoların üstünlüğü kuralına dayanır. Somut olarak tesis edildiği ilk rejim ise Fransız Devrimi'nin anayasal hükümetidir.³⁰

Meclis hükümeti, kuramsal temelleri itibariyle Rousseau'nun genel irade teorisine³¹ dayanır ve egemenliğin bölünmezliğini kabul eder.

Meclis hükümeti sisteminin en tipik özelliği 1921 Anayasasıdır. Anayasa madde 2 şöyledir "*İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisimde tecelli ve temerküz eder*" Doğal olarak meclisten ayrı bir yürütme organı bulunmamaktadır. Yasama organının yürütme faaliyetleri günlük idame ettiremeyeceği sebebiyle yasama organına bağlı komiteler/heyetler kurulur. Fransa'da ki ilgili organlar Kamu Güvenliği ve Kamu Selameti olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. I. TBMM'deki karşılığı ise "icra heyetidir."

Konvansiyon kuramında yürütmenin kuvvetler ayrılığındaki gibi ayrı bir güç olmaması için yürütme bir kişiye değil bir organa verilir. Bu organ yasamanın emri ve kontrolü altındadır. "Yürütme heyetinin" yasamanın direktifi dışına çıkması demek meclis hükümeti isteminin temel düsturlarının yerinden oynamasına ve yürütmenin yasama üzerinde hegemonik dönüşümüne sahne olunur. Meclis hükümetlerinde doğal olarak bir devlet başkanı bulunmadığı gibi yasamanın halka yansımaları için tek meclis bulunur. Yürütmenin almış olduğu kararlar meclis tarafından kolaylıkla iptal edilebilir. Sonuç itibariyle yürütme yasamaya bağlı ve onun vekili statüsündedir. Vekalet kuralının

³⁰Turhan, **a.g.m.**, s.455

³¹ Özgüç Orhan, **J.J.Rousseau'da Genel İrade Kavramı**, Felsefe ve Sosyal Bilimler dergisi, 2012, S:14, s.1-25

sağlıklı işleyebilmesi için sürekli yürütme varsa yasamanın da sürekliliği gerekmektedir. Buna teoride meclisin “istimrar ilkesi” denir.³² Genellikle olağanüstü dönemlerde varlığını gösteren meclis hükümeti için istimrar ilkesi diğer hükümet biçimleri bakımından daha elzemdir.

İmparatorluğun parçalanıp yeni bir cumhuriyetin kuruluşu hengamesinde tüm kuvvetleri tek başına elinde tutan TBMM için konvansiyon meclisi oldukça işlevsel bir niteliğe sahiptir. Yeni bir hukuki düzen kurmanın yanında savaş düzenini devam ettirebilmek bakımından kuvvetler birliği önemli bir araçtır. Kuvvetlerin birbirlerini frenlemesi böylece önlenmiş olacak, kuruculuk vasfı daha kolay işletilecektir.

1921 Anayasasından cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen sürede konvansiyon meclisi işletilmeye çalışılmıştır. Fakat meclis hükümeti sistemi ile pratik arasındaki çelişik durum kolay aşılamayacak bir iktidar mücadelesini doğurmuştur.

TBMM rejimi ilk kurulduğu günlerde, Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey kendi seçim bölgesinde meclisin kongreciler (konvansiyonel) olarak çağrıldığından bahseder.³³ Lazistan Mebusu Abidin Bey de “*Konvansiyon tarihini tetkik edecek olursanız bizim meclisimizden fazla bir şey değildir*” diyerek Fransız Konvansiyonu ile kendisini mukayese etmektedir. TBMM’nin yürütme ile olan ilişkisini anlatmak için Tefvik Rüştü Aras “Bizim karşımızda bir hükümet olmadığı gibi, biz de Meclis-i Mebusan değiliz. Karşımızda bir programla çıkmış, bizden hariç bir heyet-i icraiye yoktur. Binaenaleyh program itibariyle itimat, adem-i itimat olamaz.” denilerek parlamenter sistemin karşılıklı yasama-yürütme ilişkisinin aksine yasamadan yürütme noktasında vekil kılınan icrai heyete uzanan tek taraflı ilişkiyi resmetmektedir.³⁴

Konuyla ilgili çalışma yapan anayasa hukukçuları da istisnasız I.TBMM hükümetini meclis hükümeti sistemi olduğunu vurgulamışlardır. Tarık Zafer Tunaya “ bu türün en uzun süreli örneklerinden birini kendi gelişmelerimiz içinde buluruz” demektedir.³⁵ İlhan Arsel de aynı yönde fikir beyan etmiştir: “Birinci Büyük Millet Meclisi bidayette tam ve mutlak bir meclis Hükümet sistemi ihdas etmişti.”³⁶ Recai Okandan konuyla ilgili meclis hükümetinin kuruluşunu belirtmenin yanında yasamanın yürütme ile olan

---

³²Turhan, **a.g.m.**, s.458

³³ TBMM GZC, C:1, s.63

³⁴ TBMM ZC, C: 4, s. 179-86

³⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1980,s.412

³⁶ İlhan Arsel, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Ankara: Mars Matbaası, 1961,s.345

ilişkinini vurgulamaktadır³⁷ “*Vekillerin kendilerine mahsus siyasal programları mevcut değildir; onlar Kamutayın kendilerine vereceği vazifeleri yaparlar. Kamutayın reyini almadan mühim kararlar verme hakkından mahrumdurlar.*” Orhan Aldıkaçtı, konuyu bir adım öteye götürmekte³⁸ “*icra organı, görevleri meclis tarafından alınan kararları tatbikten ibaret olan vekiller arasında paylaşılmıştır... vekiller müstakil değildirler; meclisin birer memuru, ajanı durumundadırlar*” demektedir.

1921 Anayasasının 8.maddesinde yer alan “*...Meclis icraî hususat için vekillere veçhe tayin eder ve gerektiğinde bunları tebdil eyler*” ifadesi meclis hükümetini ve onun yürütme ile olan ilişkisini ortaya koyar.

Devlet başkanının olmaması mutlak olmamakla beraber meclis hükümetlerinde genel bir varsayımdır. Mustafa Kemal’in “*muvakkat kaydiyle dahi olsa bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek hiçbir surette kabil-i cevaz değildir. Şu halde reissiz bir hükümet vücuda getirmek zarureti içindeyiz*”³⁹ ifadesi meclis hükümetine denk düşmektedir.

I. Mecliste en önemli tartışma konusu icra vekillerinin seçimi olmuştur. Çeşitli zamanlarda seçim usulü değişikliğe uğramıştır. Buna karşın vekillerin seçimi parlamenter sistemin aksine her zaman meclis tarafından yapılmıştır. İcra vekilleri arasından çıkacak ihtilafın da Meclis tarafından çözülecek olması “meclis hükümeti” sisteminin en açık örneğidir.

3.3.1. Meclis Hükümeti ve İktidar Mücadelesi

I. Meclisi uğraştıran konuların başında meclis ile yetkilendirdiği vekillerin mücadelesi gelmektedir. Yaşanan pratikler sistemin parlamenter sisteme doğru kaydığını göstermektedir. Lakin bu kayış teorik bir perspektifin çok pratik siyasetin yansımaları şeklinde olmuştur.

Meclis hükümeti sistemi teorik düzlemde basit kurguya haizdir. Yasamada birleşmiş olan kuvvetler birliği yürütme üzerinde ağır bir vekalet ilişkisi kurmuştur. Buna karşın pratik düzeyde durum tersine işleyebilmekte, yürütme eliti sistemi kontrolü

---

³⁷ Recai G. Okandan, **Amme hukukumuzun anahatları : (Türkiye'nin siyasi gelişmesi)**, İstanbul: İÜHFY, 1977

³⁸ Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukunun Gelişimi ve 1961 Anayasası**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1982, s.83

³⁹ TBMM ZC, C:1 s.31

altına alabilmektedir. Yaşanan çelişik durum başlı başına iktidar mücadelesini oluşturabilmektedir. Loewenstein'in ifadesiyle meclis hükümeti öylesine nazik bir platform üzerindedir ki bu platform üstünde bir kişinin, komitenin veya bir partinin otokratik yönetimi çıkabilir.⁴⁰

Meclis üstünlüğü sistemi ile çelişen uygulamalar I. Mecliste sıkça karşılaşılan bir durumdur. TBMM'nin en üstün güç olduğu mütemadiyen vurgulanmakla beraber icra vekilleri hem bireysel hem kolektif olarak siyasî sorumluluk kullanma gayretine girişmeleri parlamenter rejim benzeri bir eğilimi yansıtmaktadırlar.⁴¹

Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920 tarihinde verdiği önergede icra vekilleri için geçen "her biri ayrı ayrı ve cümlesinin müştereken Genel kurul önünde sorumlu olması" ifadesi açıkça siyasal bir sorumluluğu göstermektedir. Halbuki bireysel ve kolektif sorumluluk parlamenter rejimlere ait bir argümandır. Birçok kez vekiller için gensorular verilmiştir. Hakeza gensoru parlamenter rejimlere ait siyasal denetleme unsuru iken meclis hükümeti zamanında işletilmeye çalışılmıştır. Güve oyu alır gibi genel kurulda İcra vekilleri heyeti mensupları program okumuşlardır. Bu durum da mecliste oluşturulan *de facto* siyasal rejimin ispatıdır.

Kuvvetler birliği sistemini seçmiş olan I. Meclis için yürütme işlerinin ilgili komisyonlar tarafından yapılması önerilmiştir. Burada varılmak istenen hedef icra heyetinin güçlenerek yasamaya karşı yetki tecavüzü yapmasının engellenmesidir. Buna karşın bu makul öneri çoğunluk iradesi tarafından reddedilmiştir. Yürütme işlerinin meclis tarafından değil İcra Vekilleri tarafından yapılacağı kuralı ağır basmıştır. I. Mecliste parlamenter rejime kayan, yasamayı ikinci plana iten bir çok uygulama ile karşı karşıya kalınmıştır.

Konya'da meydana gelen ayaklanmaları tetkik etmek için 5 kişiden oluşan bir heyetin gönderilmesi noktasında Dahiliye Vekili Cami Bey, bu heyetin ancak irşad amacıyla gönderilebileceğinden bahsetmiştir. Konunun icra vekilinin ve mülki amirin yetkisi altında olduğunu irşad harici bir vazife ile gidildiği taktirde yasama ile icra vekilleri arasında yetki çatışması çıkacağından bahsetmiştir.⁴²

---

⁴⁰ Karl Loewenstein, **Political Power and the Governmental Process**, The University of Chicago Press, 1965, s.83

⁴¹ Akın, **a.g.e.**, s.223

⁴² TBMM ZC, C:1, s.334-349

Bazı memurların atanması da icra vekilleri ile meclis arasında yetki tartışmasına sebep olmuş. Basın ve istihbarat genel müdürlerinin icra vekillerine bağlı teşriki mesai yaptığı sebebiyle meclis onayıyla atanması fikrine karşı çıkmıştır “tarzı faaliyet mesai itibariyle İcra Vekillerinin birçoğu ile alakadar olduğu için müdüriyeti umumiyenin İcra Reisine raptı da gerek encümen gerek icra reisine münasip görülmüştür.”⁴³

Kolektif sorumluluğa sahip olmayıp yasamanın direktifleriyle iş yapması beklenen İcra vekilleri yürütmeye ait bir çok faaliyeti yasamaya bildirmemiştir. Bu konuda soru sorulduğunda Mustafa Kemal “meclisin iş yoğunluğunu” sebep göstermiştir. Buna karşın gerçek cevap olarak verdiği “asıl sorumlu olan Heyet-i Vekilenin” sorumluluğunun ortadan kalkmasına sebep olacağını” göstererek meclis hükümeti sisteminin varlığını zorlamıştır.⁴⁴

Düzenleyici işlemler noktasında TBMM İcra vekilleri heyetine nizamname yapma yetkisi vermiştir. İdari işlere dair nizamnamelerin yürürlük koşulu TBMM Reisinin onayına bırakılmıştır. Bu düzenleme tarzı meclis hükümetinden parlamenter rejime geçişi öngörmektedir.

Meclis hükümetinden parlamenter rejime geçiş ile yasamanın mutlak egemenliğinin zedelenmesi muhalif mebusların tepkisini çekmiştir. Trabzon mebusu Ali şükrü Bey durumu şu şekil ifade etmektedir:

“Bütün illet bir noktadır o da meclisimizin icrai ve teşrii salahiyeti haiz bir meclistir. Fakat hükümetimiz adeta kabine usulü ile siyaset tedvir ediyor.Yani yaptığı projeyi bizden saklıyor. Bu da bir siyasettir ama maalesef meclisimizin bugünkü vaziyeti kabili telif değildir.”⁴⁵

Konuyla İlgili Karesi mebusu Vehbi Bey’in “nazariyat olarak bizde kabine yoktur. Fiiliyatta vardır” ifadesi *de facto* rejimin niteliğini ortaya koymaktadır.

Ergun Özbudun’un verdiği sayılara göre 23 Nisan 1920-28 şubat 1921 arasında yapılan yasal düzenlemelerin (104 yasal düzenleme) %79 yani 83’ü İcra Vekilleri tasarısıdır %20’si ise yani 21’i TBMM üyelerinin verdiği tekliflerdir. Bu oran bile meclisteki egemen gücü ortaya koymaktadır.

---

⁴³ TBMM ZC, C:2, s.123-125

⁴⁴ TBMM ZC, C:4, s.397-98

⁴⁵ TBMM GZC, C:4, s.36

Devlet başkanlığı sorunu da I. Mecliste tartışılması gereken bir husustur. I. Meclis döneminde Devlet başkanının olmadığı açık bir gerçektir. Bu teorik bir tercihten çok siyasal zorlamaların gereği olarak ihdas edilmiş bir durumdur. Buna karşın TBMM Reisinin icra vekillerinin tabi reisi olması onu yürütmenin başı haline getirmiştir. Parlamenter rejimlere cumhurbaşkanının aynı zamanda yürütmenin de başı olması hususu gibi fiili bir devlet başkanlığı oluşturulmuştur. TBMM Reisi İcra Vekilleri heyetinin kararlarını onaylamış salt meclis değil “devlet temsili” yapmıştır. Mustafa Kemal’in Nutuk’taki ifadeleri durum hakkında tereddüt bırakmayacak kadar vazıhtır.⁴⁶

Devlet başkanlığından bahsetmeksizin onun görevini fiilen Meclis Başkanına yaptırıyorduk. Fiiliyatta, Meclis Başkanı ikinci başkandı. Hükümet vardı. Fakat BMM Hükümeti adını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten içtinap ediyorduk. Çünkü saltanatçılar, hemen padişahın yetkisini kullanması gerektiğini ortaya atacaklardı.

Mustafa Kemal’in Nutuk’ta ifade ettiği husus temel tezlerimizden “evrimci/muhafazakar modernleşmeyi” özetler niteliktedir. Tüm gelişmeler tedrici olarak ve ağır adımlarla sahneye koyulmaktadır:

Milli mücadelenin, başarıya yaklaştıkça, safha safha bugünkü döneme kadar milli irade rejimini bütün ilke ve gereklerini yerine getirmesi tabii ve kaçınılmaz bir tarihi akış idi... Bu kaçınılmaz tarihi akışı daha başlangıçta ben de görmüş ve sezmişim. Ancak, sonunu kadar devam etmiş olan bu sezgimizi başlangıçta bütün yönleri ile açığa vurup ifade etmedik. Gelecekteki ihtimaller üzerinde fazla konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve maddi mücadeleye hayali bir macera niteliği verdirebilirdi. Dış tehlikenin yakın etkilerini derinden duyanlar arasında, geleneklerine, düşünce kabiliyetlerine ve ruh yapılarına aykırı olan muhtemel değişimlerden ürkeceklerin ilk anda direnme güçlerini harekete geçirebilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı vakti geldikçe uygulamaktı.⁴⁷

Meclis egemenliği ile ilgili başka somut örnekler de mevcuttur.

1921 Ocak ayın sonlarında Londra Konferansına gönderilecek delegelerin seçimi konusu yasama ile yürütmeyi karşı karşıya getirmiştir. Sadrazam Tefik Paşaya yanıt olarak 1921 Anayasa’sını göndermiş olan Mustafa Kemal, haberleşme yetkinin TBMM’de olduğunu belirtmiştir. Bu işi yürütecek olanların ise İcra Vekilleri Heyeti olduğunu iletmiştir. Diplomatik ilişkilerin yürütülmesinin İcra Vekilleri heyetine

---

⁴⁶ Nutuk, C:2, s.839

⁴⁷ Nutuk, C:1, s.15

verilmesi üzerine muhalif mebuslar tek yetkilinin BMM olduğunu belirtmişlerdir. Muhalif mebuslar, yapılacak haberleşmelerin meclisin onayından geçirilmesi gerektiğine dair önerge vermişlerdir. Hüseyin Avni Ulaş konuyla ilgili şöyle bir gerekçe sunmuştur.⁴⁸

Birinci maddeyi açtığınız zaman: Hakim doğrudan doğruya Millet Meclisi değil mi efendim? Kendi içinden ayırdığı birkaç arkadaşına böyle vasi yetkiler vermiş değildir... Hükümet, BMM hükümetidir.

Önerge sahibi Mehmet Ragıp Bey, yasama ve yürütme yetkilerine sahip meclisin siyasi meseleler hakkında bilgisi olması gerektiğini savunmuştur. Mustafa Kemal ise önerge ile ilgili olarak imzalayanlar arasında “hafiyeye” olduğunu iddia etmiştir. Tartışma İcra vekilleri için güven oyuna kadar gitmiştir. Nihai olarak Meclis denetimi isteyen mebusların baskısı sonuç vermiş ve icra heyeti diplomatik gelişmeleri meclis önüne getirmiştir.⁴⁹

Benzer bir tartışma diplomat tayini esnasında yaşanmıştır. İstanbul Mebusu Ahmet Muhtar Beyin Tiflis Temsilciliğine atanması ile ilgili tezkere okununca mecliste tartışma yaşanmış, muhalifler TBMM'nin onayı alınmadan böyle bir tayinin gerçekleşmeyeceğini belirtmişler ve tayin kararı mecliste onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁰

Bilindiği üzere savaşla ilgili olağanüstü kararlar için “meclis kararı” gerektirmektedir. 1921 Aralık ayında da gündem gelen olağanüstü yetkili bir savaş komisyonu kurma girişimi de muhalifler ile iktidar mebusları arasında sert tartışmalara sebep olmuştur.

Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi Çakmak Paşa, Sakarya Savaşı'ndan sonra ordunun durumunu görüşmek için hususi bir komisyon ihdas edilmesini gündeme taşımıştır. Muhtelif vekaletlerden gelen 15 kişilik komisyon oluşturulacak, vekiller arasında ihtilaf çıkarsa bunu meclis çözecekti. Burada hedeflenen yasamanın ağır işleyişi karşısında olağanüstü durumlarda hızlı karar alabilmektir. Buna karşın asli yetkinin meclisten alınıp vekaletlere verilmesi muhalifleri kızdırmıştır. Mebus Yusuf

---

⁴⁸ TBMM ZC, C:8, s.23

⁴⁹ Demirel, a.g.e., s.246

⁵⁰ Demirel, a.g.e., s.250

Ziya Bey meclis egemenliğinin zedelendiğini belirtmenin yanında Mustafa Kemal'in de komisyon başkanlığına seçilmesine karşı çıkmıştır.⁵¹

Muhalliflerin vekillerden Hüseyin Avni Ulaş kurulacak komisyonun teşkilat düzeni içerisinde yerinin olmadığını belirlemiştir.⁵²

Orduyu takviye için iki Harbiye Nazırı kafi gelmedi. Yerine Müdafai Milliye Vekili teşkil ettik o da az geldi. Başkumandan...Bunların maiyetlerine namütenahi İstiklal mahkemelerini verdik. Bütçelerini bilamünakaşa kabul ettik. Memlekette kanunsuz olarak köylünün akciğerini aldık. Bundan sonra ne yaptırmak istiyorsunuz ki fevkalade salahiyetler veriyorsunuz.

Tartışmalar ilerleyen günlerde de sürdükten sonra, Olağanüstü Savaş Komisyonu kurma girişimi engellenmiştir.

Meclis egemenliği konusunda en hararetli ve süreklilik arz eden tartışma Başkumandanlık Kanunu'dur. Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nin kaybedilmesinden sonra Ankara'da ortam gerginleşmiştir. Gizli görüşmelerin sayısı artmıştır.⁵³

4 Ağustosta başkumandanlık makamının ihdas edilmesi fikri ortaya atılmış, 5 Ağustostaki gizli görüşmede de kabul edilmiştir.

Nasıl bir yetkinin kendisine verildiğinin farkından olan Mustafa Kemal kanun ile verilen yetkiyi kabul ettiğini lakin bunun 3 ay ile sınırlı tutulmasını istemektedir.⁵⁴

Müddei ömrümde Hakimiyeti milliyenin ve meşrutiyetin en sadık bir hizmetkari olduğumu nazarı millette bir defa daha teyit için bu salahiyyetin 3 ay gibi kısa bir müddetle takyid edilmesini ayrıca talep ederim.

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra muhalif mebuslardan Salahaddin Bey, Mustafa Kemal'e verilen unvana "Başkumandan" yerine "Başkumandan Vekili" denilmesini önermişse de Mustafa Kemal ifa edeceği görevin ehemmiyetinin kaçacağını göstererek Salahaddin Bey ile aynı fikirde olmadığını beyan etmiştir. Enver Paşa'nın da "Başkumandan Vekili" unvanını taşımış olması Mustafa Kemal'i konuyla ilgili sert bir savunmaya itmişti.

---

⁵¹ TBMM GCZ, C:2,s.578

⁵² TBMM GCZ, C:2,s.579

⁵³ Demirel, a.g.e., s.261

⁵⁴ TBMM GZC, C:2, s.164

Tartışmaların ardından önerge oya sunulmuştur. Gizli oylamada 13 red 169 kabul oy alan kanun açık celsede 184 üyenin oybirliği ile kabul edilmiştir. Böylece Mustafa Kemal Tüm yetkilerine ilaveten Meclis adına ordunun sevk ve idaresini, maddi ve manevi kuvvetinin arttırılması görevlerini de üstlenmiştir.

Başkomutanlık yetkisinin Mustafa Kemal'e verilmiş olması zaten vasi yetkilerle donatılmış meclis reisini bir andan sistemin hegomonik gücü haline getirmekteydi.⁵⁵ İttihat ve Terakki tecrübesi, "olağanüstü" yetkilerinin Enver Paşa örneğinde olduğu gibi diktatörlüğe kaçtığını göstermişti. Bu sebeple diktatörlük "korkusu" meclis içerisinde farazi bir durum değildi.

Muhalif Afyon Mebusu Hulusi Bey'in meclis kürsüsünden söylediği bu sözler meclisin halet-i ruhiyesini resmetmektedir:

Yüz bin misal var, onun için pek korkarız ki irade-i milliye'nin pek naçiz bir hizmetkârı olan Paşa hazretlerini hadiseler başka bir maceraya doğru çevirmesin. Öyle hadiseler cereyan alır ki mukavemet edemez. Tarih gözümüzün önünde, meclis salâhiyetini hususundaki arzuların sınırlı bir şekilde kabul etmelerini anlarım. Meclis sürekli toplantı halinde olmasına hâlel gelmemeli.

Başkumandanlık ve olağanüstü yetkiler 5 Ağustos 1921 tarihinde 3 aylığına verilmişti. Bu üç ay zarfında askeri olarak önemli başarılar elde edilmiş, Sakarya Muharebesi kazanılmıştır. 5 Kasım gününden itibaren yetkilerin uzatılması için 31 Ekimde meclise kanun teklifi veriliyor. Kanunun içeriği yetkiler bakımından aynı hususları ihtiva etmektedir. Kanunun ihdas edilmesindeki düşük yoğunluklu tartışma yerini sert tartışmalara bırakmıştır.

3.4.YÜRÜTME

Mustafa Kemal'in anayasal felsefesi iki temel husus üzerine kuruludur. Birincisi yukarıda bahsetmiş olduğumuz kuvvetler birliği⁵⁶ diğeri ise yürütme kuvvetinin üstünlüğüdür.⁵⁷ Kuvvetler birliği ilkesi olağanüstü bir dönemden geçen meclis için üzerinde ittifak edilen bir husustur. Lakin hangi kuvvetin daha üstün olması gerektiği

---

⁵⁵ Asuman Demircioğlu, **Faik Ahmed Bey ve Müdaa-i Hukuktan Halk Partisi'ne Geçiş**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2004, S.23, s.291

⁵⁶ TBMM ZC C:14, s.440

⁵⁷ Taha Akyol, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s.166

bu kadar net değildir. Eşitler arası birinci *primus inter pares*, iktidar için yürütmeye toplanırken muhalifler için yasamanın kendisidir.

Yürütme düşüncesinin verilen önemin derecesini Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920 tarihli konuşmasından yakalayabiliriz. Mustafa Kemal BMM yetkisinin salt yasama faaliyetleriyle kısıtlanamayacağını meclisin aynı zamanda yürütme faaliyeti de yapacağını belirtmiştir. Bir komisyon şeklinde tesis edilen yürütmenin (muvakkat icra encümeni) başında ayrı bir başkan yoktur, Meclis reisi aynı zamanda yürütmenin de başıdır. Yürütmenin mensupları “bakan” olarak değil vekil unvanıyla faaliyette bulunacaktır. Böylece meclis yürütmeye el koyarak bir “makina” gibi idareyi işletecektir. 1921 Anayasası ve yürütmenin konumu yukarıda açıklanmıştır.

Bu noktada yürütme özü itibarıyla iki anlamı barındırmaktadır. Bir yanda idari/mülki yönetim diğer tarafta siyasal aksiyonlar. İcra vekillerinin geçici bir encümen olarak idari kararlar alması muhalifler adına bir hoşnutsuzluk oluşturmaya da yürütmenin yasama üzerinde hegemonik bir güç haline gelerek “meclis hükümeti” sistemini çarpıtması iktidar yanlıları ile muhalifleri yürütme üzerinden ayırmaya itmiştir. Heyet-i Vekile'nin görev ve yetkileri, başkumandanlık yasası vekil seçimlerinin yapımı temel tartışma konularını oluşturmaktadır. Yürütme ile ilgili her tartışma özü itibarıyla yasamanın varlığını ilgilendirmektedir. Örneğin, konumuz açısından başkumandanlık yasası tartışmaları yasama başlığı altındaki verilmiştir. Meclis sistemi açısından yasama ile yürütme arasında ilişkilerin giriftleşmesi bu sonucu doğurmuştur. Doğal olarak yasama için yapılan tespit doğrudan ya da dolaylı olarak yürütmeyi de ilgilendirmektedir. Yasama ile yürütme arasındaki münasebet basit bir kuvvetler arası ilişkiyi değil, I. TBMM'deki iktidar mücadelesinin merkezini teşkil etmektedir.

3.5. İCRA VEKİLİ HEYETİNİN SEÇİLMESİ VE GÖREVİ

İcra Vekillerinin seçimi düzenleyen kanununun hazırlanması için 15 kişilik komisyon kurulmuştur. Kanun tasarısının öncüsü Mustafa Kemal ve arkadaşlarıdır.

Kanun tasarısının temeli vekillerin Meclis reisi tarafından seçilmesidir. Büyük bir çoğunlukla meclis reisi olarak Mustafa Kemal'i seçmiş olan birinci grup yanlıları “uyum ve dayanışma” söylemi etrafında bu görüşlerine sıkı sıkıya sarılmışlardır.⁵⁸

---

⁵⁸ Akyol, a.g.e., s.68

Sonuçta meclis reisliğinin kazanılması siyaseten bir güvenoyu olarak algılanmış ve birinci gruptakilere büyük bir özgüven sağlamıştır.⁵⁹

Buna karşın çok erken denebilecek bir zamanda mecliste yaşanan tatsızlık iktidar yanlılarının görüşlerini kısmen akim bırakmış ve ileride yaşanacak bölünme hakkında zihinlerde yer etmiştir.

Muhaliflerin dahliyle kanun şu şekilde son şeklini almıştır:

İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi'nin mutlak ekseriyeti tarafından aralarından seçilir”

İcra vekillerinin Sureti İntibahına Dair Kanun (2 Mayıs 1920) vekillerin doğrudan doğruya ve ayrı ayrı meclis tarafından seçilmelerini öngörmüştü. Bu düzenleme, hükümet içinde görüş birliği ve dayanışma zorlaştırıyordu. Yukarıda bahsettiğimiz gibi sol görüşlü Tokat Mebusu Nazım Beyin Dahiliye Vekilliğine seçilmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Hukuk düzeni içerisinde seçilmiş bir kişinin istifaya zorlanması siyasal tıkanmanın açık göstergesiydi.⁶⁰ İstifadan iki ay sonra 4 Kasım 1920 tarihinde icra vekillerini seçim kanununda değişiklik yapılarak meclis üyeleri arasından gösterilecek adaylar arasından mutlak çoğunlukla meclis reisi tarafından seçileceği hükmü getirilmiştir. İlk olarak hedeflenen nokta iktidar yanlılarınca biraz gecikmeli de olsa elde edilmiştir.

1921 Anayasası düzenlemelerinde de aynı konu mevzubahis olmuştur. Anayasanın 8. ve 9. maddesinde icra vekilleri ile ilgili hususlar düzenlenmiştir. İcra vekillerinin meclis reisi tarafından seçileceğini hususu kanuna uygun şekilde anayasal bir hal almıştır. Muhalifler tarafından Mustafa Kemal'in yetkisini kırmak için ihdas edilen başvekil uygulaması başta M. Kemal ve iktidar yanlısı mebuslarca yadırganmamıştır. Sebebi Mustafa Kemal'in tabî başkan olması ve vekilleri seçiyor olması. Doğal olarak başvekil de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının göstereceği adaydan başkası seçilmeyecektir.

Konuyla ilgili yasal teklifler birçok kez komisyonlara ve genel kurula geliyor lakin istenen sonuç alınamıyor, kadük kalıyor.⁶¹ 6 ve 7 Temmuz 1922 tarihinde yapılan oturumda muhaliflerin “aday gösterilmeden direkt meclis seçsin” önerisi kabul görüyor. Ve yürütme Mustafa Kemal'in yörüngesinden uzaklaşıyor. Yasama ve yürütme kendi

⁵⁹ Naim Sönmez, **I. Mecliste Gruplar İlişisine Bir Örnek, İcra Vekillerinin Seçimine Dair Kanun Görüşmeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2000, C:16, s.7

⁶⁰ Tanör, **a.g.e.**, s.243

⁶¹ Akın, **a.g.e.**, s.121

içerisinde meclis hükümet sistemine uygun olarak kısmen dengeye oturuyor. Mustafa Kemal durumu Nutuk'ta yetki kaybını *“bu suretle İcra Vekilleri Reisliğinden uzaklaştırılmış olduğum gibi, benim göstereceğim adaylar arasından seçim yapılması kaydı da kaldırıldı”* diyerek siyasal ve hukuksal kaybı belirtmekteydi.

Kuvvetler birliği ve meclis hükümeti anlayışına göre yasamanın yürütmeye göre tabi üstünlüğü mevcuttur. Yasamada temerküz etmiş yetki toplulaşması sistemsel anlamda bir çelişkiyi barındırmamakla beraber merkezileşmenin bir kişide şahısta toplanıyor olması meclis hükümeti sisteminin ruhuna aykırı görünmektedir. Sisteme rengini veren düşünce Mustafa Kemal'in Ziya Gökalp'ten aldığı *“doğada bile kuvvetler birliği vardır”* felsefesidir. Kuvvetler birliğinin bu şekil tatbik edilmesi, meclis hükümetinin de mahiyetini zayıflatmıştır. Meclis adına imza koyan hem de yürütme adına karar onaylayan bir kişi ancak *“şef sisteminde”* mevcut olabilir.⁶² 1921 Anayasası, tüm iktidar mücadelesine, muhalefete rağmen Mustafa Kemal odaklı olmaktan kurtulamamıştır. Doğal olarak daha sonra tesis edilmiş tüm anayasal müesseseler Mustafa Kemal'in gölgesinde kalmıştır.

Heyet-i Vekilenin görev ve yetkilerini belirleyen kanunların düzenlenmesi 1921 anayasasının hemen kabulünden sonra gündeme gelmiştir. Bununla ilgili özel komisyon kurulmuş ve tasarı hazırlanmıştır. Tasarının öncüleri muhalif mebuslardır. Tasarı kuvvetler ayrılığında kalkarak kabine sistemine geçişi öngörmekteydi.

Tasarı ile ilgili olarak birkaç önemli nokta karşımıza çıkmaktadır; her şeyden önce heyeti vekilenin reisi diğer vekiller gibi doğrudan doğruya meclis tarafından seçilmelidir. Bu düzenleme I. Meclisteki en radikal, bitmek bilmeyen çekişmelerden birisidir. Mustafa Kemal'in meclis reisliğinin yanından sembolik olarak seçtiği heyeti vekile üzerinden yürütme gücünü icra etmesinin önene geçilmesi muhalifler adına vazgeçilmeyecek bir düşüncedir. Tasarının diğer maddelerine bakıldığında klasik bir parlamenter sistem öngörülmektedir; yürütmenin aldığı kararları onaylayan sembolik bir meclis reisi ve devletin yönetiminden kolektif olarak sorumlu olan bir kabine. Bu sistemin iktidar yanlısı mebuslarca kabul edilmesi mümkün görülmemektedir.

Muhaliflerin kurulacak sistem ile zayıf ve yetkisiz heyet-i vekile reisini merkeze alarak Mustafa Kemal'i merkezîyetçiliğini kırılmak istemişlerdir. Sonuç itibarıyla artık kuvvetler birliği sistemi bir diktatörlüktür ve onun karşısına güçle ayrılığı olan

---

⁶² Taha Parla, **Cumhuriyet Anayasalarında Yasama-Yürütme-Yargı İlişkileri**, Toplum ve Bilim,1982, s.15-16

meşruiyet düzeni kurulmalıdır.⁶³ Muhalif mebuslardan Mahmut Esat Bozkurt korporatist anayasa hukukçularından Duguit'in düşüncesinden ilham alarak kurulması planlanan sistemi hayalcilikle itham etmiştir. Yapılması gerekenin kuvvetlerin birleştirilmesi ve bunun Türk milleti adına parlamentoya teslim edilmesidir.

Kanun tasarısı meclis çoğunluğuna sahip iktidar yanlısı mebuslarla akim bırakılmış ve komisyon faaliyeti olarak parlamento tarihinin tozlu raflarına gönderilmiştir. Salt teknik bir düzenlemeden çok sistemsel bir farklılaşmayı öngören yasal düzenleme siyasal bir farklılaşmanın iktidar yanlısı mebuslarca kabul edilmediğinin önemli bir göstergesidir.

3.6. YARGI

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nu cephelerde zorlayan hususların başında yaşanan firar vakaları gelmiştir. Meclis kurulduktan sonra düzenli ordu kurma çalışmaları başlamış, yeterince başarılı olunamayınca, İcra Vekilleri Heyeti asker kaçaklarının ailelerini sürgün ederek tüm mallarını müsadere etmek adına kanun tasarısı hazırlayarak meclise sunmuştur. Hukuk devletinin "cezaların şahsiliği" ilkesi ile kökten çelişen bu layiha ciddi bir muhalefet görmüş ve kanunlaşmamıştır⁶⁴.

Firarilerin varlığı çözüm mercisi olarak İstiklal mahkemelerini doğurmuştur. Mahkemeler kanunla tarif edilen suçların yanı sıra hırsızlık, gasp gibi mal ve can güvenliğine karşı işlenmiş suçlarla da ilgilenmiş kamu düzenini muhafaza etmeye çalışmıştır. Normal şartlar altında bakmaması gereken birçok evrakı mahkemeler karara bağlamaktan çekinmemişlerdir.⁶⁵

Sayıları on beş olarak kurulan İstiklal Mahkemeleri ileride sekize indirilecektir. Bununla beraber en yoğun faaliyetler Ankara İstiklal Mahkemelerinde görülmüştür. İstiklal Mahkemelerini klasik mahkemelerden ayıran temel husus üyelerinin yargıç olmamasıdır. Üyeleri, meclis tarafından seçilmiş politikacı mebuslardır. Kararları kesindir, temyiz edilemez.⁶⁶ Kararlar delillere göre değil kanaatlere göre verilir. Halbuki

⁶³ Hüseyin Avni Ulaş'ın konuyla ilgili görüşleri için bkz. TBMM ZC, C:14, s.325-329

⁶⁴ Kanun tasarısının sıkı savunucusu Abdülkadir Kemalî Beyin şu ifadeleri durumu özetler niteliktedir "*Korkup çekinmeye lüzum yoktur. İcap ederse bu memleketi kurtarmak için beş yüz bir kişiyi idam etmeli ve bunda asla tereddüt etmemelidir. Çünkü üç beş kişinin yanlışlıkla haksızlığa uğratılması, memleketin genelinin felaketinden daha mühim bir şey değildir.*" Meral Demirel, **Abdülkadir Kemalî Bey**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.90

⁶⁵ Ahmet Turan Alkan, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, Ağaç Yayınları,1993,s.50

⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.269

dönemin askeri mahkemelerinde bile kararlar kanaatlere göre değil delillerle göre verilmekteydi. İstiklal Mahkemelerinin kuruluşunu öngören esas kanun ise Hıyanet-i Vatan Kanunu'dur. Kanun birinci maddesinde, “*Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyan niteliğinde sözle, fiilen veya yazı ile muhalefet edenler veya fesat yapanlar hain-i vatan addolunurlar.*” Konu ile ilgili görüşünü ortaya koyan meclis müeyyidesini de hemen devamında getirmiştir: suçu işleyenler idam edilir. İstiklal Mahkemeleri meclisin seçtiği mebus yargıçlar aracılığıyla gıyabi olarak yargılama yapması ciddi tepki almış ve bu durumla ilgili olarak kanun değişikliğine gidilmiştir. İstiklal mahkemesinin kuruluş kanununda mahkemelerin yürütmesinin meclis tarafından yapılacağından bahsetmektedir. Özetle istiklal mahkemesi pür kuvvetler birliği teorisinin örneğidir.

Olağan kanunların olağanüstü zamanlarda fayda vermeyeceği düşüncesi İstiklal mahkemelerini tatbikatta oldukça sertleştirmiştir. İstiklal mahkemesine seçilen bir çok mebus görevinden istifa etmiştir. Buna karşın İstiklal Mahkemeleri hakkında yasama özellikle de iktidar yanlısı mebuslar dur durak bilememekte, mahkemenin yetkilerini genişletmektedirler. “28 Sayılı kanun” sayesinde artık neredeyse İstiklal Mahkemesinin bakmayacağı suç kalmamıştır.⁶⁷

Adli vakalar ve askeri suçların haricinde İstiklal Mahkemeleri siyasal bir yargılamaya da gitmiştir. Mehmet Şükrü Bey, Arif Oruç Bey, Dr Nazım Bey gibi sol görüşlü mebus bu mahkemede yargılanmış ve mahkum olmuştur. Bir başka olay da Hintli Müslüman Mustafa Sagir'in, casusluk yaptığı gerekçesiyle Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından idam edilmesidir.

Meclis'in yargı noktasında yaptığı en önemli faaliyetlerden birisi de diğer mahkemelerin vermiş olduğu hükümleri kaldırmasıdır. Meclis, aldığı kararların gerekçelerinde yargı alanında ne kadar hükümdar ve tekelci olduğunu göstermektedir.⁶⁸

Özetle Meclis kuvvetler birliğine hanel getirmeyecek şekilde yargı yetkisini kullanmıştır. Bu yetki kimi zaman doğrudan karar vererek kimi zaman temyiz makamı gibi çalışarak gerçekleşmiştir.

Yargı ile ilgili tartışmalar yargının bağımsızlığından çok verilen kararların temel hak ve hürriyetlere riayet edip etmediği noktasında birleşmiştir. Birinci mecliste vuku bulan

---

⁶⁷ Ergün Aybars, **İstiklal mahkemeleri**, İstanbul: Milliyet Yayınları,1997, s.55

⁶⁸ Tunaya, **a.g.e.**, s.270

yasama- yürütme mücadelesi yargı ile ilgili olarak ikinci sınıfa itilmiş daha çok yargı ile ilgili aldığı kararların “haklar” konusundaki hassasiyetine odaklanılmıştır. Haklar konusunda da 2. Grup mebuslar özellikle İstiklal Mahkemesinin vermiş olduğu kararlara muhalefet etmişlerdir.

Konya Mebusu Vehbi Bey, Ocak 1922 İstiklal Mahkemeleri için ihtiyaç kalmadığını, ihtiyaç olduğu takdirde yeniden kurulabileceğinden bahsetmiştir. Sinop Mebusu Darülfünun hukuk Mektebi mezunlarından Hakkı Bey konuyla ilgili şu eleştiriyi getirmiştir:⁶⁹

Af kanunu çıktıktan sonra birçok kişinin serbest bırakılması gerekirken, bilmem hangi tarafın emriyle, hapishanelerde alıkonulmuştur. Bu idare değildir. Ülkede kanun koyucu çoğaldıkça, ülke felakete yok olmaya gider. Kendisini meclisin üstünde görenler meclisin vücudunu inkar etmiş olurlar... İstiklal Mahkemeleri'yle hıyanet kanunuyla biz gayemize ulaşacaksak, emin olunuz ki, bu hayaldir... Bugün pek çok masum olarak asılan vardır. İstiklal Mahkemelerine de ve hiçbir kimseye de adam asma yetkisini veremeyiz. İdam cezaları, bunlar şunun bunun yetkisine verilecek şeyler değildir.

Muhalif mebuslardan Hüseyin Avni Ulaş İstiklal Mahkemelerinin yetki genişliğine gittiğinden dem vurarak kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁰

Olağanüstü tedbirler almak için İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Fakat bir zaman oldu ki hükümet bütün icraatı İstiklal Mahkemelerine verir bir şekilde bize bir kanun kabul ettirdi. Artık istiklal mahkemelerinin el uzatmadığı, el koymadığı bir şey kalmadı ve bütün hükümetin icraatını ele aldı...

Efendiler... İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku vardır. Fakat Böyle kendi oyuyla hüküm verecek, maddi ve manevi suç, zarar takdiriyle hüküm verecek bir kuruluş dünyada mevcut değildir... Asker kaçakları için gerekliyse yalnız onunla sınırlayalım. Böyle maddi ve manevi zarar takdirine, genel cümlelerle verilen yetkiyle ve kendi oyuyla her şeyi hüküm altına almak, her şeye hüküm vermek yetkisini artık ortadan kaldırmak üzerimize farzdır.

Mecliste İstiklal mahkemeleri ile ilgili ciddi bir muhalefet birikmesi yaşanmış ve bu birikme mahkemenin artık faaliyetlerini durdurması noktasında yasa teklifine dönüşmüştür. Kanun maddesi onaylanmış ama üç oy farkla reddedilmiştir. Aradaki fark bile durumun ciddiyetini açıklamak bakımından önem taşımaktadır. Oylamadan 2 gün

---

⁶⁹ Akyol, a.g.e, s.116

⁷⁰ Demirel, a.g.e., s.372-374

sonra konu tekrar özel komisyonda görülmüş ve bu sefer kanunlaşma noktasına gitmiştir. Yeni düzenleme ile İstiklal mahkemelerinin görev alanına giren birçok suç yetki dışı bırakılmıştır. İdam cezaları meclisin onayına bağlanmıştır. Mahkemelerin vereceği cezalara karşı savcılara itiraz hakkı getirilmiştir. Askeri ceza kanunundaki haller dışında hukuku şahsiye ile ilgili ceza verilemeyeceği belirtilmiştir.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda⁷¹ yapılan yasal düzenlemelerden sonra mahkemenin ihtilalci niteliğin zayıfladığından bahsedilmişse de adli mahkemelerde bulunmayan birçok yetki hala İstiklal mahkemelerinde bulunmaktaydı. Bununla beraber 31 Temmuz 1922 tarihi itibarıyla askeri alanda sağlanan başarılarından sonra artık meclis İstiklal mahkemelerinin faaliyetini durdurmuştur. Mahkemeler cumhuriyet döneminde başka bir sebeple yeniden kuruluncaya kadar faaliyet göstermemiştir.

---

⁷¹ Aybars, a.g.e., s.137

3.7. İKİ GRUBUN MUKAYESESİ VE ÇÖZÜMLENMESİ

Kongreler iktidarı ile başlayan yeni dönem, halk unsurunun politize edilmesi ve demokratik unsurların ortaya çıkması bakımından önemli ve batıdakine kıyasla bir o kadar farklı süreci başlatmıştı. Batıdaki devrimci burjuva sınıfın aksine siyasal hayatı ele geçirmeye çalışan ekonomik bir sınıfın yokluğu çok farklı güçleri kanalize etmişti. Buna ilaveten aristokratik ve dini iktidarların siyaseti domine edecek düzeyde bulunmaması da yukarıdaki duruma mesnet teşkil etmektedir.

Burjuvazi unsuru yaşanan değişime ikinci derecede destek verirken asıl taşıyıcılar İttihat ve Terakki düşüncesi ile ona eklenen askerlerdir. Buna ilaveten Osmanlı modernleşmesi ile birlikte yaşanan dönüşüme katkı verme bakımından aydın hareketi de reel anlamda siyasetin belirleyici unsurunu teşkil etmiştir. Siyaset alanının belirli bir süreç içerisinde geleneksel güçlerden koparak bir başka odağın eline geçmesi burjuva devrimlerinin aksine kültür/entelektüel bir hareket olarak başlamış, cumhuriyetin kuruluşu arifesinde askeri bürokrasinin belirleyiciliğinde yükselişe geçmiştir. Kendisini batının tarihsel sürecinden farklılaştırarak Türk modernleşmesi geç sayılabilecek bir zamanda burjuvazinin de eklenmesiyle serencamını kemale erdirmiştir.

Bu noktaya kadar çözümlenmeye çalışılan husus tarihsel ve hukuki olarak hangi parametrelerden geçerek tüzel bir kişilik kazandıydı. Bu kişiliğin politik düzlemdeki ayrışmasını ve mücadelesinin çözümlenerek cumhuriyete intikal eden son mirasın gerçek anlamı verilmeye çalışılacaktır.¹

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetki merkezileşmesi ve yasama üstünlüğü ilkesinin yürütme lehine genişlemesi, dağınık fakat etkin bir şekilde muhalefet eden oluşumun birinci grubun kuruluşundan yaklaşık on dört ay sonra İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlenmesine sebep olmuştur.

Hüseyin Avni Ulaş, 30 Nisan 1923'te *Tevhid -i Efkar* gazetesine verdiği bir demeçte grubun kurucuları arasında kendisiyle beraber Canik Mebusu Emin Bey, Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey, Kastomonu Mebusu Mehmet Besim Bey, Kayseri

---

¹ Ahmet Turan Alkan, **Birinci Meclisten Bugüne Türk Siyasal Hayatında Meclis ve Temsil Fikrinin Dönüşümü**, Türkiye Günlüğü, 2000, S.60. s.14

mebusu Rifat Bey; Sivas Mebusu Vasıf Karakol ve Mersin Mebusu Salahattin Köseoğlu Bey'i saymıştır.²

İkinci grubun kuruluşu meclisin üçüncü toplantı yılına denk gelmiştir.³ Bu dönem muhaliflerin reaksiyoner tutumlarının üst düzeye çıktığı bir dönemdir. İkinci grubun kurucularından Salahattin Köseoğlu Bey'in Mustafa Kemal'e "*Yüksek Meclis görüşme ve tartışma makamıdır, onay makamı değildir. Buradan millete emir olunmaz. Millet, buradan isteklerini beyan eder. Böyle şeyle görüşme yapılmaksızın geçerse, o zaman Meclis yok demektir. Meclisin şahsına hürmet edilmelidir*" diyerek karşı çıkışı muhaliflerin kararlılıklarının düzeyini göstermektedir.⁴

Muhaliflerin tutumlarını sertleştirmesi ve dayanışmalarını arttırması başta Mustafa Kemal olmak üzere iktidar yanlısı mebusları tedbir alınması fikrine yöneltmiştir. Mustafa Kemal'in şahsi olarak tutumu kimi kaynaklara göre değişmekle beraber meclisin feshi yönündeydi.⁵

İkinci gruba karşı mebusların kolektif tavrı ise Selamet-i Umumiye Komitesi'nin kurulmasıydı. Mustafa Kemal'in birkaç kez meclisi feshetmeye niyetlenmesine karşı bunu gerçekleştirmemesinde ve meselenin "hallolunduğu" yönündeki düşüncesinde bu komite büyük önem rol oynamıştır.

Selamet-i Umumiye Komitesi'nin birinci gruba ait 14 mebus tarafından kurulduğu daha sonra bu sayısının 35 çıktığı belirtilmiştir. Komite üyeleri tam bir dayanışma içerisinde ve gizli olarak faaliyet göstermişlerdir. Meclis genel kurulunda alınacak kararların öncelikle burada alındı daha sonra meclise tatbik edildiği bilinmektedir.⁶

Kazım Özalp Paşa'nın Selamet-i Umumiye Komitesi hakkında anlattıkları da İkinci grubu teyit eder niteliktedir. Salahattin Köroğlu, Kara Vasıf ve Hüseyin Avni Ulaş'ın öncülük ettikleri yoğun muhalefete karşı Birinci Grubun kimi mebuslarının meclisten

---

² Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, İletişim: İstanbul, 2011, s.380

³ 3. Toplantı yılının açılış tarihi 1 Mart 1922

⁴ TBMM GZC, C:3, s.11-12

⁵ Sabahattin Selek, "Anadolu İhtilali" adlı kitabında, Mustafa Kemal'in kendisine yapılan muhalif mebusları düşürme tekliflerini reddettiğini belirtmekle beraber, İsmet İnönü, hatıralarında, Mustafa Kemal'in birkaç kez, çalışma imkanı kalmadığını, meclisin fesih edilmesi gerektiğini söylediğini belirtiyor. Bkz. Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul: Örgün Yayınları, 1981, s.601

⁶ Emin Erkul, **Milli Mücadele Hatıraları, Vakit**, 3 Mart 1954, s.1

geçmesini istedikleri önemli konular için gizli bir yapılanma içerisine girdiklerini belirtmiştir.⁷

Mustafa Kemal, yukarıda bahsetmiş olduğumuz, birinci grubun kuruluşu hakkındaki fikirlerini beyan ettiği sırada bu olaydan ikinci grubun kuruluşuna kadar geçen olayları da aktarmıştır.⁸

Ancak itiraf etmek lazımdır ki, grup haline kalbettiğimiz zevat hakikaten fikren ve ictihaden yekdiğeriyle tamamen müttehit insanlar değillerdi. Belki o günün tehasüsatıyla daha doğrusu telakkiyatıyla toplanmış insanlardı. Binaenaleyh bir müddet sonra Mecliste binnetice hasıl olmuş bulunan hal yani ufak parçalar yavaş yavaş grubun içerisinde hasıl oldu. Arkadaşları birbirine raptedebilmek için böyle gayet umumi hedefler vermek gayrı-kafi geldi. Çünkü umumi şeyler üzerinde birleşebiliyorlar, umumi şeylerin tatbikatına girişilince hususi nokta-i nazarlar programın tehaliif ettiği görülüüyordu... Nihayet hariçte kalan insanlara gruba dahil olan ve grupta her nasılsa memnun edilemeyen bir takım insanlar daha girdiler ve bu gayrı-ı memnunlar birkaç sebeble gayr-ı memnun oluyorlardı. Bütün esbap ise şahsi idi. Pek cüz'i miktar ise doğrudan doğruya benim şahsıma karşı gayrı memnun idi. Birçokları diğer zevatın yani benimle beraber çalışan arkadaşların şahıslarından gayrı-ı memnun olduğu için çekilmişlerdir... Nihayet bu gayrı memnunlar beraber çalışmaya başladı. İşte ikinci grup dediğimiz şey bu suretle teşekkül etmiştir. Fakat bunlar bir isim aradılar kendilerine izafe edilecek bir isim bulamadılar. Ve nihayet dediler ki biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa- Hukuk Cemiyetine mensubuz... Ancak kuvvetli görüldüğü zaman kuvveti kendinden gelmiyordu. İki grup arasında kalmış bir takım mülteciler, bir takım menfaatperestler vardı. Bunlar kendi menfaatini hangi taraf alırsa, o tarafı tercih ederdi. Ve bu hariç kalan insanlar hiçbir menfaati temin edilecek değillerdi ve onu için dürüst hareket etmek isteyen birinci gruptan bunlar ekseriya mütebaid(uzaklaşma) bulundular.

Görüldüğü üzere gruplar arasında yapılan “ilerici, demokrat, laik-gerici, otokrat, dinci” ayırım bizatihi Mustafa Kemal tarafından çürütülmektedir. Mustafa Kemal gruplar arasındaki ayrımı belki gayriiradi belki de siyaseten önemsizleştirerek kişisel çekişmelerin sonucu olduğunu ifade etmektedir. Siyaseten bu yolu tercih ediyor olmasından kasıt, Birinci Gruba mensup mebuslar ile muhalifler arasındaki bireysel çekişmeye üzerine yoğunlaşarak kendi üzerinden vuku bulan siyasal ayrışmayı

⁷ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, Ankara: TTK, 1998, s.226

⁸ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982, s.58

örttüğüdür. Mebuslar arasında kişisel rekabeti ayrışma ve çatışma yaşanabilir. Bunlar tüm parlamentolar yaşanmıştır. Lakin bu ayrışmaların felsefi ve düşünsel arka planın yok sayılmaması veya iktidar alanı üzerindeki gerçekliği gölgelememesi gerekmektedir.

Yukarıda hangi siyasi gelenek dahilinde ortaya çıktığı ortaya konulan TBMM'nin ihtiva ettiği iktidar alanının iki grup etrafında cereyan eden siyasi tartışmalar üzerinden çözümlenmesi ve bu süreçteki siyasi mücadelenin şahsi hesaplara indirgenmemesi daha sağlıklı ve bir yaklaşım olacaktır. Bu çözümlenmeden çıkarılabilecek kaideler Birinci Meclisin son bulması sonrasında farklı bir yere evirilmiş olabilir lakin bizim ortaya koyduğumuz çözümlenmenin iki grubun ortaya çıkması - yaptığımız tahlil ve tasvirler bunu ihtiva ve iktifa etmektedir- ve sonuçları ile kayıtlıdır.

3.7.1. İkinci Grubun Fikri Yapısı

Muhalefetin oluşumu ve ortaya çıkışını değerlendirirken üç ayrı aralıkta dönemi tasvir etmeye çalıştık. Başlangıç noktası Meclisin kurulduğu 23 Nisan 1920 tarihidir. Birinci grubun kurulduğu 10 Mayıs 1921 tarihi birinci aralıkken ikincisi muhalefetin örgütsüz olarak varlık gösterdikleri süreyi kapsamaktadır. Bu dilim son halkası Temmuz 1922 de ikinci ARMH-C kurulmasından meclisin kapanmasına (16 Nisan 1923) kadar geçen ki dönemdir.

Muhaliflerin bireysel çıkışlarına karşın örgütsüz olmaktan mülhem verdikleri dağınık görüntü iktidar karşısında istenilen başarıyı elde edememelerine sebep olmuştur. Birkaç önemli isim ve onlara destek olan mebuslar hariç kolektif bir kalkışma gerçekleştirilememiştir.⁹

Tüm bunlara karşın muhalif mebuslardan iki ismin altı önemle çizilmesi gerekmektedir: Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Ulaş ve Trabzon Mebusu Ali şükrü Bey.

İkinci grubun fikirleri anlamak adına bu iki kişinin kişisel ve politik geçmişlerine göz atmak yerinde olacaktır.

---

⁹ Tahsin Demiray, **Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları: 1948-1950 Makaleleri**, İstanbul: Türkiye Yayınları, 1956, s.103

3.7.2. Hüseyin Avni Ulaş

İki grup hakkında görüş bildirenlerin genel kanılarında olduğu gibi Hüseyin Avni Ulaş'a bakış da klasik gerilimi taşımaktadır. Bir yanda Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kutsal yoluna taş koymaya çalışan hatta kendi mahalli bölgesinde bağımsızlık ilan etmeye çalışan baş ağrısı diğer tarafta büyük cihadı gerçekleştirecek olan büyük ruh.¹⁰

Buna karşın Hüseyin Avni Ulaş'ın görüşleri oldukça sarıh ve basittir: meclisin üstünlüğü, halk egemenliği ve kanun hakimiyeti.¹¹ Yapmak istedikleri bu değerleri siyasal ve hukuki yapıya tatbik etmektir. Bu sebeple Ulaş kendilerini “muhalif” değil “murakıp” olarak nitelemiştir.

Hüseyin Avni Bey'in siyasal skalasında en önde duran kavramı, hakimiyet-i milliyedir. Kendilerine atfedilen saltanatçı yakıştırmalarına karşın kongrelerin tertiplenmesi ve demokratik değerlerin siyasal alana kanalize edilmesinde en ön sırada yer almıştır. Egemenliğin Osmanoğlu soyundan gelmesine karşı çıkararak egemenliğin artık millete verilmesi gerektiği inancındadır.

Konuyla ilgili oldukça sarıh şekilde meramını anlatıyor:¹²

Saltanata ilk önce isyan eden benim arkadaşlar. Efendiler, milli hareket başlamadan yedi ay önce o saraya hücum eden benim ve isyan edenlerdenim. Efendiler, hakkı-ı hükümrandan dolayı karşıma değil o saray, herhangi bir adam çıkarsa, Yunanlı, İngiliz kadar düşmanımdır. İster paşalar olsun, ister hocalar olsun, ister hacılar olsun. Kim olursa olsun düşmanımdır. Ben vicdanımdan başka kimseden mükafat beklemiyorum. Davamı samimi olarak görüyorum. Sonu da öncesi de bu.

Konuyla ilgili bir başka konuşmasında görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

Padişah bu mecliste ilk söz konusu olduğu zaman, bugün de yarın da ben tarihin kötülüklerini Padişah'a ve onun etrafındaki yaldızlı, üniformalı haşarata yüklemekteyim. Padişahın ve o yıldızlı üniformalı ecnebi unsuruna tabi, milletinden çıkmış, sivrilmiş, millete bela olmuşların aleyhindeyim. Benim kinim ebedidir.

¹⁰ Ali Şükrü Bey hakkında gelenekçi kesimin yaptığı örnekler için bkz. Kadir Mısıroğlu, **Trabzon Mebusu Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey**, İstanbul: Sebil Yayınları, 1978

¹¹ Ahmet Demirel, **Hüseyin Avni Ulaş, Liberalizm, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce**, Ed:Murat Yılmaz, İstanbul:İletişim Yayınları, 2005, s.171

¹² Demirel, s.173

Hüseyin Avni Ulaş saltanat ve hilafeti birbirinden ayırdıktan sonra hilafeti manevi bir kişilik olarak gördüğünü belirttikten sonra halife makamında oturan kişini o makama yakışmadığını ve taşıyamadığını sert bir dille belirtir;¹³

Şimdi size söylüyorum ki kağnı arabaları ile gezen millet saltanat istemiyor... Şimdi yalnız mukaddes tanıdığımız bir makamı hilafet vardır ve o makamı kurtarmak için buraya yemin etmişiz... Makamı Hilafet Türkiye'dir. Makamı hilafet Türk milletininindir... Fakat İslamiyet'e Türklüğe hıyanet etmiş bir adam bu makama yakışmaz. Bu adam bu makamın ehli değildir. Biz bugün orasını boş görüyoruz.

Hüseyin Avni Ulaş'ın fikri yapısını anlayabilme için onun meclis egemenliği hakkındaki fikirlerine bakmak gerekmektedir. Yasama ve millet egemenliğine olan bağlılığı çevresindekiler tarafından ifrat derecesinde tasvir edilmekle beraber gerçeklik boyutu yadsınamaz derecededir. Nurettin Topçu'nun Ulaş'ın 1948 senesinde ölümünden sonra Hareket Dergisinde kaleme aldığı yazıları bu tasvirlerin en dikkat çekenlerindedir:¹⁴

...Onun ölümü belki dirilere hayat olur diye umuyoruz. Belki Anadolu, tama manasıyla Avni'nin ölümünden sonra uyanmaya başlayacaktır... Büyük ölümlerden kaynakacak ve hayat alacak olan ebedilik, yarınki Hindistan'la Anadolu'nun ruhunu kurtaracaktır, biz buna inanıyoruz. Gandhi ve Hüseyin Avni devlet ve ikbal sandalyelerinde ölmeyen kahramanlardır. Ömürlerini, başından sonuna kadar çile çekmekle geçirmiş millet büyükleridir...

...Hüseyin Avni'nin yanında Mehmet Akif ve Konyalı Vehbi Hoca gibi büyük hamiyet ve namus timsali vatanperverler, Süleyman Necati, Ali Şükrü Bey ve Kara Vasıf gibi fikir ve siyaset adamları, Salahattin Köseoğlu ve Ziya Hurşit gibi cesaret-i medeniyece ileri kahramanlar bulunuyordu. İkinci grup pasif olmayan, emir almayan şahsiyetlerden meydana gelmişti.

... Hürriyet ve demokrasi davası ilk defa Namık Kemal'de vatan semaları altında şiir ve aşk olmuş sonra da Hüseyin Avni de meclisin havasında kütleyi ibadete sürükleyici mukaddes ateş halinde gelmişti. Bu memleket Namık Kemal'den beri Hüseyin Avni kabında onun aşkına bir insan yetiştirmedi.

¹³ TBMM ZC,28 Kasım (Zilkade) 1921

¹⁴ Nurettin Topçu, **Hüseyin Avni, Birinci Meclisin Dağılmasına Kadar**, haz: Muammer Çelik, İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1996, s.194

1934 Yılında ikinci meclis seçimleri sonrası dışlandığı, tasfiye edildiği siyaset kurumuna tekrar dahil olmak istediğinde siyasete girmemesi yönünde dostlarınca yapılan telkinler karşılık bulmamıştır.

Tüm mübalağalı tasvirlerle rağmen Hüseyin Avni Bey Birinci meclisin yasama üstünlüğünü savunan tavizsiz savunucusuydu. Ulaş'a göre egemenlik direkt olarak halkın seçtiği kişiler eliyle kullanılmalıydı. Ona göre halktan aldığı yetkiyle halk adına egemenliği kullanan meclisten üstün bir makam yoktur. Bu noktada iki dereceli seçimler de kabul edilebilir bir durum değildi. İki dereceli seçimden vazgeçilip halkın iradesinin dolaysız yansıtacağı tek dereceli sisteme geçilmeliydi.

Yasama-yürütme münasebetleri de Hüseyin Avni Ulaş'ın fikirleri hakkında önemli ipucu vermektedir. 1921 Anayasası hazırlanırken yasama ile icra vekilleri arasındaki ilişkiler gündeme geldiğinde Hüseyin Avni Ulaş konuyla ilgili görüşlerini açıkça belirtir. Bir nevi doğal hukuk benzetmesiyle kısıtlanması, belirlenmesi veya tadadi usulle yetkileri sayılması gerekenin icra vekilleri heyeti olduğu görüşündedir;

TBMM'nin görevi sınırlandırılmaz. Aksi halde meclisten kısılan yetkiler hükümete kalmış olur. Meclis savaş ilan eder, nişan verir her şeyi yapar, bir kısmını kendi yapar bir kısmını yaptırır. Bunun için vekillerin yetkilerini sınırlayan kanun çıkarılmalı, tabii haklarımızın yerine getirilmesi için vekillere yetki tespit edilmelidir. Fakat kendi yetkimizi tespite lüzum yoktur. Zaten kayıtsız şartsız egemen olan biziz.

Birinci Mecliste ünlü “ihtilalinde bir hukuku vardır” sözü Hüseyin Avni Ulaş'a aittir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere İstiklal Mahkemeleri ve yetkileri geniş tartışma konusu olmuştur. Konuyla ilgili adli mekanizmaları öne çıkartan olağanüstülüğü değil hukuk devletini kollayan Ulaş, demokratik manifesto niteliğindeki savunusunu meclis kürsüsünden dile getirmiştir:

Artık İstiklal mahkemelerinin el uzatmadığı, el koymadığı şey kalmadı ve bütün hükümetin icraatını eline aldı ve meclis adına hükümler verdi. Efendiler, siz mahkemeleri yaşatmak istiyorsanız 350 mahkemeniz var. Onun kudretini arttırın, onun kudreti olmazsa dört-beş mahkeme devletin bütün teşkilatını yürütemez. İhtilalinde hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku var.

1923 Yılından 1945'e kadar tek partili dönemin en kesif yıllarında tüm çabasına karşın siyasal sistemin dışına itilen Ulaş, çok partili düzen geçilmesiyle beraber Milli Kalkınma Partisinin kurucuları arsında yer almıştır. Milli Kalkınma Partisini 27 Ekim

1945 tarihinde yapılan açılış konuşması İkinci Grubun hangi değerler üzerine kurulduğunu gösterir niteliktedir.¹⁵

Bu milletin meclisinde yirmi seneden beri hürriyet ifade eden bir tek kelime söylenmedi. Biz de demokrasinin en büyük noksanı budur. Cumhuriyet ancak hürriyetle olur. Hürriyete istinat etmeyen bir cumhuriyet iğfalkârdır. Türk milleti rüşünü istiklal mücadelesinde göstermiş ve ispat etmiştir... Evet ben 25 senedir muhalifim. Ama kime? Haksızlığa, kanunsuzluğa ve istibdada muhalifim.

3.7.3. Ali Şükrü Bey

Ali Şükrü¹⁶ Bey akıbeti sebebiyle düşünceleri yeterince bilinmeyen, göz ardı edilen I. Meclis'in en hararetli muhaliflerinden birisidir.

Ali Şükrü Bey 1884 yılında Trabzon'da dünyaya gelmiş, ilk ve orta öğretimini burada tamamlamıştır. 1898 Yılında bahriye subayı olarak katıldığı ordudan 1914 yılında istifa ederek ayrılmıştır. O da döneminin bir çok saygın kişisi gibi kişisel müktesebatını askeriye içerisinde kazanmış lakin buradaki serüvenini erken sayılabilecek dönemde keserek sivil hayata entegre olmuştur.

Son dönem Osmanlı Mebusan Meclisine seçilmiş, Milli Mücadele zamanında da Trabzon'da yararlı faaliyet içerisinde bulunarak I. TBMM'ye katılmıştır.

En önemli faaliyetlerinden birisi olarak *Tan* gazetesini çıkarmış ve başyazarlığını üstlenmiştir.¹⁷

İkinci Grubun mukadderatı Ali Şükrü Bey için de geçerlidir. Atfedilen “mutaassıp”, “mürteci”, “saltanatçı” gibi yakıştırmalar kamuoyunda çoğu zaman bu kişilerin gerçek kimliklerinin önüne geçmiştir. Özellikle *Tan* gazetesinde yazmış olduğu fikirleri yakından incelendiğinde karşımıza farklı bir profil çıkmaktadır.¹⁸

Ali Şükrü Bey saltanat da dahil olmak üzere her türlü kişisel yönetime karşıdır. Milli egemenlik ve kişisel özgürlük düşüncesi onun felsefesinin temelinde yatmaktadır. Genel itibarıyla “liberal” olarak adlandırabileceğimiz Ali Şükrü Bey'in düşüncesi birinci

¹⁵ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.180

¹⁶ Sonay Üçüncü, **Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in TBMM'nin Birinci Dönemindeki Faaliyetleri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012

¹⁷ Ahmet Demirel, **Ali Şükrü Bey ve Tan Gazetesi, Liberalizm, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Ed: Murat Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.185

¹⁸ Demirel, **a.g.m.**, s.185

meclisin anti-özgürlükçü düşüncesinin frenlenmesinde başat rol oynamıştır. Bu düşüncenin fark edilmiş olması bir bakıma onun hazin sonunu hazırlamıştır.

Ali Şükrü Bey'in biri Meclis içerisinde yapmış olduğu konuşma diğeri ise çıkarmış olduğu Tan gazetesindeki baş yazısı muhalefet retoriğinin kıvrımların açıklama bakımından oldukça yararlı olacaktır.

Lozan Konferansı ile ilgili açık ya da gizli oturumlarda sürdürülen celseler meclisin hararetili tartışmalarına sahne olmuştur. Mustafa Kemal'in söz alarak yaptığı konuşma dahi sükunetle dinlenmemiştir. Bu durum I. Meclis içerisinde ilk defa vaki olmuştur.¹⁹

İkinci Gruba ait vekiller arka arkaya söz almışlar, hem usul hem de konu hakkında itirazda bulunmuşlardır. Muhaliflerin itirazlarına aynı setlikte cevap verilmiş, iş adeta düelloya dönmüştür.

Konuyla ilgili Türk tarafını temsilen gönderilen heyetin seçimi de daha baştan problem teşkil etmişti. İktidarca Heyet-i Vekile tarafından meclisin itimadına uygun kişilerin gönderilmesi savunulurken muhalifler bunun direkt meclisçe belirlenmesinden yanaydılar. Sonuç itibariyle murahhas üyelerin Heyet-i Vekil tarafından seçilmesine karar verilmiş ve kişiler bu usule göre belirlenmiştir. Bu durum muhaliflerce milli iradenin yaralanması olarak görünmüştür.

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı günlerde mecliste yapışan ateşli görüşmelerde muhalifler Misak-ı milliden taviz verildiği noktasında görüş serdetmekteydiler.

Ali Şükrü Bey konu ile ilgili söz alarak, "Mehmetçiğın süngüsü ile kazanılan muazzam zaferin Lozan'da heba edildiği" iddia etmiştir.

Konu ile ilgili mecliste yapılan görüşmelerin ateşi her geçen gün daha da artmaktadır. Mustafa Kemal'in söz alıp konunun halli için yaptığı yatıştırıcı sözler aksi tesir yapmıştır. Mustafa Kemal'e mukabil söz alan Ali Şükrü Bey konunun izah edildiği gibi olmadığından bahisle:

"Paşa Hazretleri inkıta yoktur diyor. Vardır. Bugün müzakereyi fiilen açabilmek için evveleminde Musul'u muvakkaten talik, Karaağacı terk etmek lazımdır. Aksi taktirde müzakereyi açmaya imkan yoktur. Ortada bir proje ve bir hakikat vardır ki, murahhas hey'eti veçhesini Meclis'den alan hükümetin talimatından hariç bir vazifede bulunmuştur. Çünkü Heyet'i Vekile Reisi son almış olduğu telgraf münasebetiyle bir

¹⁹Ali Şükrü Bey, **Kadir Mısıroğlu: Şehid-i Muazzez**, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1978,s.137

beyanname ile inkita kelimesi telaffuz etmeden avdet etmeleri emrini burada söyledi. Müzakerenin tarz-ı cereyanı itibariyle Gazi Paşanın vermiş olduğu cevap şeklinde değildir.”

Yapılan konuşmalara Mustafa Kemal cevap verirken bundan en çok Ali Şükrü Bey’in tenkitleri nasibini almıştır. Bunu üzerine Ali Şükrü Bey söz almak istediğinde Mustafa Kemal “*Bir haftadır söylüyorsunuz, memleketi zarardide ediyorsunuz*” diyerek sınırlı bir şekilde kürsüden inmiştir. Ali Şükrü Bey’in “*Kimseyi ithama hakkınız yoktur*” diye karşılık vermesi üzerine meclis bir anda görülmedik şekilde karışmıştır. Oturumu yöneten Ali Fuat Cebesoy insiyaki bir şekilde elindeki kampanyayı birbirlerine girmiş olan vekillerin ortalarına atarak bir anda olayı durdurmuş ve meclisi tatil etmiştir. Yaşanan debdebeyi durdurmak için emniyet güçlerini çağırmaı düşünen lakin hafi celse olmasıyla bunu gerçekleştiremeyen Cebesoy bir anlık hareketiyle duruma hakim olmuştur.

Görüldüğü üzere milli egemenliği egemenliğin diplomatik düzeyde tehdit edildiği algısı Meclis içerisinde görülmemiş tartışmaları tetiklemiştir. Bunun baş rolünde ise Ali Şükrü Bey vardır. Lakin bu olaylardan 20 gün sonra Ali Şükrü Bey katledilecektir.²⁰

3.8. BOLŞEVİZM VE KEMALİZM

Yürütme ile yasama arasında vuku bulan çeşitli teknik konular özü itibariyle iktidar mücadelesinin bir yansımasıdır. Bir yanda Düvel-ü Muazzamaya karşı verilmekte olan mücadele diğer tarafta süren iç isyanlar Meclisin zihnini meşgul eden asıl soruya yanıt bulamamaktadır. Kafaları karıştıran soru savaş koşullarının son bulmasından sonra nasıl bir siyasal düzenin olacağıdır. Ömür Sezgin’in *siyasal rejim sorunu*, bizlerin ise *iktidar mücadelesi* olarak tanımladığımız problematik tüm gerçekliği ile I. Meclisin karşısında durmaktadır. Harp düzeni kısmen bu sorunu geriye itse de uzunca süre ötelenecek bir durum değildir.

İktidar mücadelesinin en derin yaşandığı tartışmalardan birisinin korporatizm olduğunu yukarıdaki satırlarda gördük. Bu basit bir tesadüften öte iktidar mücadelesinin içermiş olduğu siyasal boyutu gözler önüne sermektedir. Korporatizmin “sol” tartışmaları içerisindeki yumuşak boyutu hesaba katıldığında “Bolşevizm” ve “İttihatçılık” erken

---

²⁰ Ahmet Kekeç, **Ali Şükrü Bey Cinayeti**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1994

cumhuriyet döneminin fikri hayatının ön sıralarındaki yerini tüm gölgelemelere rağmen almıştır.

1920 Yılıının ikinci yarısı ile 1922 yılının ilk yarısı canlı bir sol tartışmalarına sahne olmuştur.²¹ Türk solunun çok da fazla bilinmeyen bu tarafı Bolşevizm-İttihatçılık ilişkisi kadar bunların Kemalizm ile olan rabıtasını da gölgelemiştir. Bu çalışmanın dış politika olan sınırına rağmen Bolşevizm ile olan stratejik politika devrim sonrası Rusya ile I. Meclisin münasebetleri “sol” bağlamında değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919 yılında Samsuna ayak basmasından Lozan Barış görüşmelerinin başladığı sürece kadar Sovyet-Türk münasebetleri yüksek düzeyde seyretmiştir. İki tarafın da birinci düzeyde diplomatik anlamda sahip olmak istediği ortak avantajlar bu ilişkiye yön vermiştir. İdeolojik yakınlaşmalar ise dönemsel açıklamalara feda edilmiştir. Ne yazık ki genel eğilim sol düşüncüyü diplomatik bir ilişkinin gereği olarak görme ve bunu bu şekil çözümlene yönündedir. Örneğin İhsan Güneş, “Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı” adlı çalışmasında sosyalizmi, “uluslararası ilişkilerin getirdiği düşünce akımı” olarak açıklayarak fikri tarafı göz ardı etmiştir.

3.9. MECLİS VE “SOL”

Anadolu milliyetçileri ile Sovyet yöneticileri arasında iyi niyet dilekleri 1919 başlarında belirmeye başlamıştır.

Korporatizm tartışmaları sırasında bu düşüncenin her iki grup içerisinde de olduğunu belirtmiştik. Korporatizm düşüncesini “sol” olarak genişlettiğimizde aynı tablo ile karşılaşmaktayız. Bunun iki sebebi görünmektedir. İlki, iki grup arasındaki düşüncelerin sanıldığı gibi aşılamayacak düzeyde olmayıp insan kaynağı ve geçmiş tecrübeler bakımından oldukça yüksek olan ortaklığıdır. Diğeri ise meclis içerisinde sol düşüncenin başlı başına doktriner olamayacak kadarki telifçiliğidir. Doğal olarak sol düşünce kendisini diğer düşünce akımları gibi başka fikirlere eklemeyerek ya da onlara katkı vererek ayakta tutabilmiştir.

TBMM'nin açılmasından önce, Meclis-i Mebusan'ın basılması ve aynı dönemde Kongrelerdeki Sovyet ittifakı söylemi bu düşüncenin fiiliyata dökülmesi noktasında

---

²¹ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1967, s.65

Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir'i hareketlendirmiştir. Bakü'ye gönderilmiş olan temsilcilerin kurmuş olduğu *Türk Komünist Fırkası* ile daha sıcak temas kurulması için bu ilişkileri düzenleyecek talimatlar Kazım Karabekir tarafından bizatihi kaleme alınmış ve Ankara'ya gönderilmiştir. Meclisin açılması hengamesinde metinle ilgili olarak kendisine dönülmemesi üzerine Kazım Karabekir iki defa daha Mustafa Kemal'e telgraf çekmiştir. Karabekir'in hedefi Bakü ile olan ilişkileri hızlandırarak Kızıl Ordu'dan önce davranmaktır. Mustafa Kemal'in yanıtı 26 Nisan'da Karabekir'e ulaşır. "Bakü'ye gönderilecek heyet-i askeriye verecek talimat" adını taşıyan metin Karabekir tarafından başına "TBMM'nin Moskova Sovyet Hükümetine Birinci Teklifnamesi" olarak gönderilir. Sol çevrelerde efsane haline gelmiş Mustafa Kemal'in Lenin'e telgrafı direkt olarak Lenin'e yazılmaktan öte Karabekir'in iç talimatnameyi diplomatik bir kisve haline getirmesinden ibarettir.²²

Metnin içeriğine bakıldığında açık bir anti-emperyalist söylem mevcut iken Bolşevik-Türk ittifakı konusunda öneri sunulmaktadır:²³

Emperyalist hükümeti aleyhinde harekatı ve bunların taht-ı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istindaf Bolşeviklerle tevhid-i mesai ve harekatı kabul ediyoruz.(md.1)

Rusya Federatif Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Dış İşleri Komiseri Çiçerin verdiği cevapla diplomatik ilişkileri başlatmakla beraber ittifak teklifini nezaketle atlatmıştır. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler Sovyetlerin doğu illerinde Ermenilere toprak talebi sebebiyle oldukça gerilmiştir. Bu talebin ülke içerisindeki Sovyet imajını düzelmek adına siyaset yapımcılar oldukça sol bir retorik geliştirmeye başladılar. Nihayetinde Türkiye'nin Ermenistan'ın yenip toprak talebinin ortadan kalkması Sovyet-Türk ilişkilerinin seyrini oldukça farklı bir kanala taşımıştır.

3.9.1. Yeşil Ordu

Yeşil ordu Cemiyeti Mayıs 1920'de kurulmuştur. Kurucusu liderinin kim olduğu noktasında büyük bir ihtilaf olmakla beraber kurucu üyelerinin hepsi TBMM üyesidir. Hakkı Behiç, Şeyh Servet Efendi, Nazım Bey, Eyüp Sabri, Muhittin Baha gibi

²² Konuyla ilgili bkz. Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İstanbul: İletişim, 2013, s.47-50

²³ Akal, *a.g.e.*, s.47

“solculuğu” meşhur isimler olduğu gibi Mustafa Kemal’e yakın kişiler de mevcuttu: Refik (Koraltan),Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt).

İsmet İnönü ise hatıralarında durumu şu sırette açıklamıştır:²⁴

Yeşil Ordu gizli bir cemiyet olarak kurulmuş. Bizim haberimiz yok. Mustafa Kemal Paşa'nın da haberi yok... Mustafa Kemal Paşa Yeşilordu'nun teşekkül ettiğini haber aldığı zaman bunu behemahal kaldırmak için uğraşmıştır.

Mustafa Kemal ise İnönü'nün aksine Nutukta²⁵ “pek yakın ve malum arkadaşların” kurduğunu ifade ederek İnönü'nün ifadesinin hilafına beyanda bulunmuştur. Anlaşılan Yeşil Ordu Cemiyeti bir ittifak sonucu kurulmuştur. İnsan kaynağı ve ideolojisi bakımından oldukça çoğulcu bir kimliğe sahiptir: samimi Kemalistler, gizli TKP'ye katılacak olanlar, Halk Zümresi adlı sol gruba girecekler ve Atatürk'ün kurduracağı Resmî TKP'ye dahil olacaklar.

Mustafa Kemal tarafından açıktan açığa karşı çıkılmayan, ulusal çıkarlar açısından korunan Yeşil Ordu cemiyeti²⁶ Çerkez Ethem'in eline geçmesi sonucunda risk taşımaya başlamıştır. Aradan geçen altı ay zarfında artık cemiyet kurucu kadroların değil silahlı Çerkez Ethem'in güdümündedir. Mustafa Kemal'in direktifyle kurucularının bir kısmının Halk İştirakiyun Fırkasına bir kısmı ise Resmî TKF dahil olmasıyla Yeşil Ordu cemiyeti son bulmuştur.

3.9.2. Resmi Türkiye Komünist Fırkası

Mustafa Kemal, Ekim 1920 tarihinde Ankara'da Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdurtmuştur. Fırkanın ileri gelenlerine bakıldığında, Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi, Hakkı Behiç, Refik Koraltan, Eyüp Sabri gibi Mustafa Kemal'in yakın çevresinden kişilerdir. İsimlerin bir başka özelliği Çerkez Ethem'in dahili olmasıyla işlevini yitiren Yeşil Ordu Cemiyetinin eski üyesi olmalarıdır.²⁷

Mete Tunçay'ın yerinde tespitiyle, bu partiyi “muvazaalı” olarak tanımlayıp, Ankara'nın Sovyetleri basitçe kandırdığını ve diplomatik bir alan devşirdiğini

²⁴ İsmet İnönü, **İsmet İnönü'nün hatıraları**, Ed: Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınları, 2006, s.215

²⁵ Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara: TTK, Ed.Bedi Yazıcı, 1995, s.458

²⁶ Güneş, a.g.e., s.166

²⁷ Hamit Erdem, **1920 yılı ve sol muhalefet : Yeşil Ordu Cemiyeti, Hafi -gizli- Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (resmi) Türkiye Komünist Fırkası**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2010

söylemek, basit bir çözümleme olarak durmaktadır. Ankara'nın resmi gazetesi hakimiyeti Milliye'de TKF ile ilgili çıkan şu düşünceler sola bakışın diplomatik pragmatizmden öte bir mahiyete kaydığını göstermektedir:²⁸

Anadolu'da Rusya'daki tarzda haşin ve kanlı bir proleterya diktatörlüğü tesisine lüzum kalmaksızın komünizm tahakkuk edecek... Türkiye'yi komünizmin halk kütelleri için muhakkak surette hayırkar olan atisine götürmek isteyenler, Bolşevizm derecesinde sarı ve ateşli bir inkılap için ne Rusya'daki tarzda bir doğuş ve hazırlanış ne de elde böyle kuvvetli bir silah görmüyorlar. Aynı zamaanda esasen yukarı tabakadan idare edilmek lazım gelen bu hareket yüksekten gelen bir iradei mutlakanın Rusya'da bulunduğunu gibi şiddetli ve anıt bir mukavemetine tesadüf etmiyor. Binaenaleyh, Rusya'da Bolşevizm'in kullandığı inkılapçılıktan haberdar olmayı tasavvur edilemez. Bolşevizm inkılabı, bütün komünizm hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden istifade etmeyi, onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek onun usullerini şekil itibariyle aynen taklit etmekten de o derece hazer ederiz. Her şeyde körü körüne taklitçilik fenadır; bilhassa inkılapçılıkta”

Yazının başlığı dahi açıkça Sovyet tarzı bir “sol” rejim ile sistemsel farkı ortaya koyma çabasıdır. Partinin varlığı sol fikirlere koyulan mesafe açısından oldukça önem taşımaktadır. Resmî TKF ile şu ifade edilmektedir; “Bundan sonra hiç kimse bu partiye üye olmadığı sürece komünizm propagandası yapamaz. Komünizmin legal alanın bizim açtığımız alanın sınırlarıdır.”

Mustafa Kemal'in Ali Fuat Cebesoy'a çekmiş olduğu telgraf konunun anlaşılması bakımından oldukça açık bir metindir.²⁹

...Dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimizin dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükunun muhil ahvalin hudusu da dairei imkanda görülmüştü. En makul ve tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan hükümetin malumatı tahtında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde memlekette bu fikre müteallik cereyanları bir muhassalaya irca etmek mümkün olabilir... arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat, Kazım Paşalarla Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını muvafık gördüm.

²⁸ Rus Bolşevizmi Türk Komünizmi, Hakimiyeti Milliye, No:65, 16 Ekim 1920

²⁹ Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Anıları, İstanbul: Temel Yayınları, 2000, s.509

Politik arenada ömrü üç ay gibi kısa sürmüş olan Resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın iç siyasetin kontrolü adına kurgulanmış olduğu çok açıktır. Bunun yanında diplomatik ve askeri olarak da yaşanılabilir olumsuz durumlar karşısında Sovyet rejimine yaklaşım adına yedekte tutulmuş bir siyasi aktör olduğu da hesaba katılması gerekmektedir.³⁰

3.9.3. Gizli Türkiye Komünist Fırkası

Erken dönem Türkiye cumhuriyetinde üç temel sol akım vardır. İlk ikisi yukarıda bahsetmiş olduğumuz Yeşil Ordu ile Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu Resmî Komünist Partisidir. Üçüncüsü ise Mustafa Suphi'nin Eylül 1920 tarihinde Bakü'de kurmuş olduğu Türkiye Komünist Partisi'nin Anadolu'daki şubesi sayılabilir. Kuruluşunda Sovyet yönetiminin ilk resmi temsilcisi olan Şerif Manatof'un ön ayak olduğu anlaşılmaktadır.³¹

Hafî (gizli) Türkiye Komünist Fırkasına ait tek resmi belge kuruluşun 25 maddelik "Umumi Nizamnamesidir". Nizamname incelendiği zaman, öncelikli olarak keskin bir kapitalizm muhalifliği gelmektedir;

Kapitalizm ve emperyalizm tagallübünden bütün mazlum milletlerin ve sınıfların kurtulması için bütün kuvvetiyle mücadele edecek.(md.1)

Komünizm, tüm politik yönleriyle Bolşevik sistemden Türkiye'ye uyarlanması gereken bir model olarak sunulmaktadır. Türk siyaset geleneğine kıyasla oldukça ütöpik olan öngörülerini "resmi" TKP'nin kuruluşunda çizilen sınırlar dahilinde bizatihi Mustafa Kemal tarafından imkansızlığa mahkum edilmişti. Siyasî çizgilerin sertliği parti nizamnamesine bakıldığında da kolayca anlaşılabilir.³²

Türkiye Bolşevikleri Rusya Şura teşkilatlarının esaslarını yalnız usulü idare meselesinde değil genel siyaset planında da aynen kabul etmişlerdir: Türkiye Bolşevikleri köy, nahiye,kaza,sancak ve merkez şuraları vasıtasıyla cemiyet hayatında hakiki bir halk hükümeti cumhuriyesini vücuda getirecek ve sosyalizmi yerleştirenceye kadar fıkaraı kasibeden müteşekkil olan şuraların diktatörlüğünü vaz eder (md.4)

³⁰ İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de komünist Hareketleri (1910-1970)**, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1973, s.99

³¹ Tunçay, **a.g.e.**, s.349

³² Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**,C:1,İletişim: İstanbul, 2009, s.467-469

Şahsi mülkiyet kaldırılıp(md.9) servet ve sanayi millileşecektir(m.10). Gereğinden fazla eşyaya el konulacak, gelir vergisi müterakki alınacaktır ve doğrudan vergiler kaldırılacaktır.(md.11).

Radikal reformlar yapılmasını isteyen TKP laikliğe taraftardır.

Türkiye Bolşevikleri her memleketteki komünist teşkilatlarla sıkı bağlantılıdır, TKP III. Enternasyonele bağlıdır.(md.6)

1-8 Eylül tarihinde Bakü’de gerçekleştirilen, “Doğu Halkları Kurultayı”na İstanbul ve Ankara’dan giden birçok kişi hafi TKP adına bu kurultaya katılmıştır. Parti eylemlerini genişletmesi sebebiyle Ankara’nın siyaset yapıcılarını tarafından sıkı takibe alınmıştır. Hatta, Sovyetler tarafından gönderilen Şerif Manatov zararlı bulunduğu gerekçesiyle sınır dışı edilmiştir. Artık “sol” adına siyaset yapma sahnesi “Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasına” bırakılacaktır.

3.9.4. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Resmî TKP girmeyen Halk Zümresi mensupları ile gizli TKP uzlaşması sonucu 7 Aralık 1920 tarihinde kurulmuştur. İçişleri Bakanlığı’nın “Resmî TKF” haricinde siyasî parti kurulamayacağı yönündeki genelgesine karşın THİF’in kuruluşunu engellememiştir.

Şeyh Servet Efendini’nin ısrarı ile İslami kaygılar programa girmiştir: “*fırka asr-ı saadetin samîyet-i müşterekesini ihya etmek üzere çalışacak*”, “*hukuk-u aile vesaire ahkamına şerait dairesinde riayet edilmesi.*”

Parti kısa sürede Anadolu’da ki faaliyetlerini arttırırken hükümet bu faaliyet karşısında aksiyon almada gecikmemiştir. İçişleri Bakanlığı illerdeki eğitim müdürlüklerine genelge göndererek maarif müdürlüklerindeki kilerin firkaya üye olmamasını istemiştir.³³

Baskıların artması sonucu ülkedeki “*fikir cereyanlarını ilmi bir mecrada yürütmek ve her hususta halkı aydınlatmak üzere*” kurulduğu halde “*bu sırada memleketin pek çok muhtaç olduğu vahdet-i âmal-i efkârı muhafaza maksadıyla*” 1 Şubat 1921 tarihinden itibaren “*terk-i faaliyet*” eylediklerini bildirerek siyaset sahnesinden çekilmişlerdir.

---

³³ Güneş, a.g.e., s.170

3.9.5. Sol Portreler

Biri Meclis içerisinde diğeri meclis dışından olmak üzere iki isim “sol” siyaset açısından önem taşımaktadır. Birisi Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi diğeri ise Mustafa Suphi’dir.

Nakşibendi Dergahı Şeyhi olan Servet Efendi, Aksaray Darütedris Medresesi’nde din ve Arapça dersi aldıktan sonra Bursa’da icazetini almıştır. Mütareke dönemi sonrasında milli mücadele yanlısı vaazlarda bulundu ve bu sebeple açığa alındı. Birinci meclise mebus seçilen Servet Efendi ilerleyen zamanlarda Diyarbakır İstiklal Mahkemesine görev aldı.

Servet Efendi, Yeşil Ordu Cemiyeti, Halk Zümresi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi “sol” partilerde bulundu. Ama onu öne çıkartan, solculuk faaliyetleri sebebiyle dokunulmazlığının kaldırılması ve İstiklal Mahkemelerinde yargılanmaları olmuştur. Şeyh Servet Efendi’de İslami unsurları ile sol unsurları hep at başı gitmiştir. Mecliste yapmış olduğu bu konuşma konuyu açıklar niteliktedir:

İslamlar, unumi birden müttehiden İslam mevcudiyetini kurtarmayı ilk vazife görüyorlar. Görmeleri farz-ı aynıdır. Bunun tariki de şarktır. Şark tarikleri birbirine yardım edebilirler. Birbirleriyle birleşirler. Mevcudiyet-i İslamiye’yi böyle kurtarabilirler... Şark’ta bir mevcudiyet, yeni bir mevcudiyet doğmuştur. Ona Bolşevik mevcudiyeti diyorlar... Bizim onlarla adamakıllı temas etmek, uyuşmak, onlarla, bizim Müslümanlarla birleşmemize mani olmayacak derecede akd-i vifak etmek ıstırar-ı siyasidir ve bu ıstırar-ı Şer-idir...³⁴

Diyarbakır İstiklal mahkemesine seçildikten sonra Diyarbakır’a giderken yol boyu elinde Kuran’la komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle görevden alınmış ve mebusluktan ihracı istenmiştir.

22 Ocak 1921 tarihinde Mecliste “Şeyh Servet Efendi’nin komünizm propagandası yaptığına dair” gizli bir celse yapılmıştır. Tokat Mebusu Mustafa Bey, Şeyh Servet Efendi ve Mehmet Şükrü Bey için komünizm propagandası karşılığında para aldıklarını iddia etmiştir.

---

³⁴ Uygur Kocabaşoğlu, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinden Sol Portreler**, Birinci Meclis, Ed: Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi Yayınları: İstanbul, s.175

Şeyh Servet Efendi hakkında açılan gizli oturum üzerinden sadece ona değil ideolojik olarak “sol” a kayma da eleştirilmektedir. Buna karşın Ankara’nın siyaset yapıcılarını için de sol ötekileştirilmeye başlanan bir aktördür. Şeyh Servet Efendi için açılan gizli celseden bir hafta sonra solun en önemli figürü olan Mustafa Suphi’nin Karadeniz’de boğdurulması hesaba katılırsa ülke içerisinde tasfiye hareketi başlamış demektir.

Şeyh Servet Efendi’den başka Nazım Bey ve Hakkı Behiç de meclis içerisindeki önemli sol portrelerdendir. Özellikle Nazım Bey bu üç isimle birlikte İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış ve tek hüküm almış kişidir. Hatta Dahiliye Vekili seçilecek kadar önemli bir politik aktördür.³⁵

Hakkı Behiç ise yukarıda sayılan Yeşil Ordu, Resmî TKP gibi birçok politik tüzel kişiliğin temsilcisi ve kurucusu olmasıyla öne çıkmıştır.

Fakat Şeyh Servet Efendiyi diğerlerinden ayıran İslami unsurları samimiyetle Bolşevik değerlerle ilişkili göstermeyi çabalaması ve kısmen başarmasıdır. Bu durum, onu, Kemalist liderliğin stratejik ve diplomatik suniliğinin ötesine geçirmesini sağlamıştır.

3.10. SOLUN BASTIRILMASI

1921 Yılı “sol siyaset” için kara yıl oluyor. İlk tutuklamalardan birisi, Yeni Dünya gazetesi sahibi ve başyazarı Arif Oruç olurken onu aynı gazetesi yazarlarından Nizamettin Nazif takip etmiştir. Mustafa Kemal, Nurettin Paşanın Yeşil Ordu ve Halk İştirakiyun Fırkası hakkındaki ihbar yazısını İstiklal mahkemesine göndermesinden sonra Halk İştirakiyun Fırkası da çalışmalarını durdurduğunu bildirmiştir. Resmî TKP de Çerkez Ethem’in partiye dahil olması ve daha sonra ayaklanmaların bastırılması ile faaliyetleri son bulmuştur.³⁶

Mustafa Kemal’in ülke içerisindeki “sosyalist” siyasete karşı giriştiği sindirici politikalarda Bolşevik Rusya’nın Türkiye’ye karşı göstermiş olduğu “güven vermeyen” üslubun payı büyüktür. İttifak amaçlı gönderilen diplomatik heyetin ciddiye alınmaması buna karşın eski İttihatçılara karşı gösterilen teveccüh Ankara’da Bolşeviklere karşı ikircikli bir siyaset doğurmuştur. Buna ilaveten Ermenistan için doğudan toprak talep edilmesi Bolşeviklere karşı güven bunalımı oluşturmuştur.

³⁵ Çerkez Elhem, **Çerkez Ethem’in Hatıraları**, İstanbul: Dünya Yayınları, 1962, s. 104-105

³⁶ Akyol, **a.g.e.**, s.287-288

İngilizlerle ilişkilerdeki nispi yumuşama Sovyet rejimine karşı alınan olumsuz tavırda önemli rol oynamıştır. 21 Şubat'ta Londra'da toplanacak Barış Konferansına Osmanlı heyeti ile birlikte Ankara temsilcileri de müştereken katılıyor. Böylece, itilaf devletleri nezdinde ilk tanınma TBMM adına gerçekleşiyor. Durum batı açısından da gözden kaçırılacak kadar basit değildir. Churchill, “*Türkleri Bolşeviklerin kucağına mı atmak istiyorsunuz?*” diyerek İngiliz Lloyd George’u eleştirmiştir. İstanbul’daki İngiliz yetkililer Londra’ya da Mustafa Kemal’in stratejik sebeplerle Rusya’ya yanaştığını artık İngiltere’ye kaydığını rapor etmişlerdir. II. İnönü Savaşı sonrasında İngiltere Yunanistan’a Türk-Yunan Savaşının tarafsız olduğunu bildirmiştir.³⁷

Mustafa Kemal Hükümeti, artık Bolşevik Rusya ile tüm köprüleri atmıştır. Yurt içinde de komünistlere göz yumma dönemi son bulmuştur. İsmet Paşa, Şark Cephesi kumandanlığına gönderdiği talimatta “ordu içinde tahrikata mani olunması” lüzumundan bahsetmiştir.³⁸ Mustafa Kemal ise Ali Fuat Paşaya gönderdiği mektupta Rusları emellerini “inkılab-ı içtimai vücuda getirmek olduğunu” “dahili sademat(iç çatışma) ile memleketimizi ellerine geçirmek istediklerini” “dahildeki komünist hareketlerin tamamı ile aleyhte oldukları, tevkif (tutuklama) ve teb’id’e (uzaklaştırma) mecbur” olduklarını belirtmiştir.³⁹

Stefanos Yerasimos, Fevzi Çakmak ve Kazım İnanç’ın Batı yanlısı, Ali Fuat Paşa ile İsmet Paşanın anti-komünist olduğunu belirtirken Bolşevizm ile yaşmada Mustafa Kemal’in 1921 yılına kadar tek destekçisinin Kazım Karabekir olduğunu belirtmiştir⁴⁰. Emel Akal, buna eski İttihatçı liderlerden Enver-Cemal-Talat Paşaları da eklemektedir. Tüm bunlarla karşın Moskova’dan uzaklaşma, batıya yaşma ya da Sovyetlerin ikircikli tavrından çok dahilde azımsanmayacak Sovyet etkisi Mustafa Kemal’in yol haritasını belirlemiştir. “Sol siyasetin” bastırılmasına karşın Sovyetlerin bu durumdan fazla rahatsız olmaması diplomatik stratejilerin iç ideolojik dengelerden sanıldığı kadar etkilenmediğini de göstermektedir.

Nihai olarak, hem gelenekçi kesimde hem de Mustafa Kemal’e yakın kişilerde sol düşüncenin iç bünyeyi tahrir edebileceği kanaatini oldukça yaygındı. Bu noktada Birinci ve İkinci Grup için sola bakış öz itibarıyla örtüşmekteydi. Buna karşın

---

³⁷ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara: İmaj Yayınları, 2006, s.150-153

³⁸ Kazım Karabekir, **İstiklal, Harbimiz**, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s.967

³⁹ Akal, **a.g.e.**, s.196

⁴⁰ Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden “Milli Mücadeleye”**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979, s.177

ideolojik/entelektüel fakirliğin yaşandığı Birinci TBMM döneminde meclis içi ve dışında kayda değer en önemli düşünce hareketliliğinin de yine sol düşüncede yaşandığını belirtmemiz gerekmektedir. Bunda Sovyet rejiminin etkisi yadsınmaz. Hemen yanı başımızda yaşanan 1917 devrimi diplomatik ve dahili siyasette kendisini aksettirmekteydi. Birçok asker, mebus, din adamı, siyasal parti, meclis grubu samimi bir şekilde sol düşünceden beslenmekte, siyasal rezervlerini bununla telif etmeye çalışmaktaydı. Sosyalizan düşüncelere karşı duyulan bu yakınlaşma Mustafa Kemal için pragmatizmden öteye gitmemiştir. Savaş koşullarının geçmesi, batı ile olan yakınlaşmalar yeniden bir batı idealini öne çıkartmaktaydı. Cumhuriyetin ilan edilmesi sonrası bu ideali Fransız gazeteciye şöyle anlatmaktaydı.⁴¹

Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü, Batı'ya karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok mağrur olarak kendisini Avrupa milletlerine bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi, bunu tekrar etmeyeceğiz. Biz daima şarktan garba doğru yürüdük...

Mustafa Kemal artık, “kapitalizm, emperyalizm, burjuvazi” gibi sol retorik üzerinden kendisini ifade etmeyecek, batılı argümanlar üzerinden bir siyaset geliştirecektir. Bu süreç doğal olarak dini söyleminde zayıflayacağı bir dönemi başlatacaktır. Cumhuriyetin ilan edilmesinden hemen sonra ise “aşırı batılılaşmanın” getireceği jakoben/otoriteryen politikalar kısmen örtük kısmen ise açıktan kendisini gösterecek, Türk siyasî modernleşmesi farklı bir mecraya sürüklenecektir.

3.11. İKİ GRUBUN AYRIŞMASINA DAİR SONUÇ DEĞERLENDİRİLMESİ

Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî mirası; Tanzimat'tan Yeni Osmanlılara, Genç Türklerden Cumhuriyet'in ilanına varana kadar Türkiye'nin modern dünyaya eklemlenme mücadelesinde, merkezdeki iktidar seçkinlerini tekeline tutarak çevredeki topluma yol gösterme misyonunu üstlenmesi ve siyasî iktidarı onunla bölüşmeme refleksi üzerine kurulmasıdır.⁴²

⁴¹ Atatürk'ün Söylev Demeçleri, C:2, s.91

⁴² Cenk Reyhan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetine Bıraktığı Siyasi Kültür Mirası**, Türkiye Günlüğü, 1996, S.39, s.84

Yenileşme hareketlerinden sonra başta Yeni Osmanlı ve daha sonra Jön Türk düşüncesi iktidar alınının bir köşesinden doğrudan ya da dolaylı olarak tutma niyetindeydiler. Bu düşüncelerine hakim olan felsefe ise anayasacılık hareketleri olmuştur.

Osmanlı anayasacılık hareketleri modernleşme düşüncesiyle başa baş gitmiş modern dilin siyasal alana taşınmasında temel katalizör olmuştur. Osmanlı anayasacılığı devlet iktidarının sınırlanması yolunda ciddi bir başarı gösterememiş ve anayasal düzenin sürekliliğini sağlayamamıştır.⁴³ Buna karşın, cumhuriyet dönemindeki “parlamento”, “temsil” ve “milli irade” “halk egemenliği” gibi temel kavramların gelişmesinde önemli bir zemin oluşturmuştur. I. TBMM’deki yerel güçleri, kuvveden fiile çıkartan Osmanlı yenileşme hareketlerinin bırakmış olduğu mirasın kendisidir. Fakat Bu miras kendi içerisinde çelişkilerde barındırmaktadır. Bu çelişkili durum kendisini I. Meclis’in siyasal konjonktüründe gizlese cumhuriyetin ilanının hemen akabinde ortaya çıkaracaktır.

Osmanlı modernleşmesinden cumhuriyet modernleşmesine intikal eden problematik, merkeziyetçi reflekslerin bırakılmayarak egemenliğin bürokratik merkezlerle paylaşma eğiliminin baş göstermesidir. Seçkincilikle birleşen bu eğilimin “militarist” güçler tarafından kullanılması sistem açısından kronikleşen bir marazı doğururken demokratik alan açık bir hedef halini alacaktır.

Tüm çelişkilerine rağmen I. ve II. Meşrutiyet birikiminin en iyi yansıdığı yer I. TBMM’dir. Bir yanda cephelede kurtuluş savaşı verilirken diğer tarafta cephenin tüm sıcaklığını yanı başlarında hisseden mebuslar en hassas, en ateşli konuları yılların vermiş olduğu bastırılmış duygusunu bir tarafa bırakarak tüm şeffaflığıyla tartışmaktaydılar. Sanılanın aksine iki grubu ayıran sert ideolojik bloklar mevcut değildi. Toplumsal olarak benzer demografilerden gelmekle beraber grupların anayasal düzeyde sahip olmuş oldukları hassasiyetler tarih sayfalarına olduğundan çok daha farklı yansımıştır. Halbuki farklı okuma biçimleri grupların demografik ve siyasal düzeyde iç içe geçebildiğini göstermektedir.

İstiklal Savaşı’na ait ilgili metinlerde maksadın padişahın ve hilafetin kurtarılması olarak zikredilmekteyse de merkezden kopuk, merkezin varlığına sırt çeviren ve merkez kaç kuvvetleri harekete geçiren yerel kongreler tarihsel bir farklılaşmayı ortaya koymaktaydı. Merkezin egemenliği yerine yereli ve bölgeseli öne çıkartan, hiyerarşik

---

⁴³Mustafa Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara: Liberte Yayınları, 2003, s.36

yapılar yerine paralel örgütlenmeye giden, dışa dönük ve güç ilişkilerine dayalı, parçalı bir yapı vaz edilmektedir

I.TBMM ruhuna yansıyan yerellik düşüncesini kendisinden sonra oluşacak meclislerle kıyasladığımızda ifade etmek istediğimiz husus daha iyi anlaşılabilir⁴⁴. Doğum yer-temsil ilişkisine baktığımızda bu iki parametrenin çakışma oranı I. Mecliste %62 oranındayken 1946 yılına gelindiğinde ortalama % 41 indiği görülmektedir. Buldukları yörenin temsilcisi olma ve oraya ait problemlerin siyasal alana aktarılmasında I. Meclisten daha fazla yerelliği sahip parlamento(tek-parti dönemi için) bulunmamaktadır. Merkez karşısında farklı bir alandan ortaya çıkma bakımından yukarıdaki veri çok önemli bir göstergedir.

İkinci husus meclisteki mesleki dağılımdır. I. Mecliste yer alan çiftçi-tüccar oranı %22 ile ilk sıradayken tek parti döneminde ortalama %17 inecektir.⁴⁵ Bürokratik görevdekilerin temsil mekanizmalarındaki etkinliği ile ters çalışan bu rakam tüm gerilemesine rağmen önemini korumuştur. II. Meclis içerisinde I. Meclisteki ikinci gruptan hiçbir mebusun katılmamış olmasına karşın tek-parti döneminde dahi çiftçi-tüccar oranının hatırı sayılır bir düzeyde olması merkez kaç kuvvetlerin varlığının önemini ortaya koymaktadır. I. ve II grupta bulunan mebuslar tüm düşünsel farklılıklarına rağmen aynı sosyal sınıfı temsil etmektedirler.

Din adamlarına bakıldığında I. Meclis ile diğer parlamentoların ortalaması arasında ciddi bir fark olduğu görülecektir. I.TBMM din adamları % 11,3 iken diğer parlamentoların ortalaması % 1,4 inmiştir. Bunda liderlik pozisyonunun filtre mekanizmasının payı büyük önem taşımaktadır. Din unsuru kuruluş açısından fonksiyonel bir işleve sahip olmakla beraber uzun süreli ve yapısal bir argüman olmaktan çok uzaktır.

Yukarıdaki satırlarda bahsetmiş olduğumuz hususları iki grup için yaptığımız kıyas ile birlikte düşündüğümüzde I.TBMM içerisinde birbirlerine benzeyen iki grup çıkarken tek-parti dönemi meclislerinden çok farklı bir mozaik Türk parlamento tarihinde yerini aldığı gözlemlenmektedir.

Burada açıklanması gereken husus tüm yerelliğine karşın “siyaset” yapma noktasında bu sınıfsal yapının tek başına kudretinin olmadığı ya da zayıf olduğudur. Bu sınıfsallık

---

⁴⁴ Mehmet Turhan, **Siyasal Elitler**, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1991, s.108

⁴⁵ Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri**, İletişim Yayınları: İstanbul, 2010, s.170

ancak aydın-ordu ittifakı ile tamamlandıktan sonra tarihsel bir blok olarak karşımıza çıkacaktır. Bloğun militer anlamdaki insan kaynağı ise hiç şüphesiz ve kaçınılmaz olarak İttihat ve Terakki unsurlarıdır.

I. ve II. Meşrutiyet birikimlerinden farklılaşan husus blok içerisindeki aydın-ordu ittifakı değildir. Bu denenmiş ve öğrenilmiş bir husustur. Farklı olan halk unsurunun siyasal sisteme entegre edilmesidir. Ne var ki yerel temsil mekanizmalarının kafalarındaki ile öncü elitlerin hedefleri örtüşmekten çok uzak durmaktadırlar. İki grubu ayıran da bu husustur. Kurtuluş mücadelesinin vermiş olduğu cephe sıcaklığı düşüncelerin gerçekleşmesine izin vermezken keskin kopuşun 1920-23 içerisinde gerçekleşmesi uzak görülmekteydi.

İki grup arasında vuku bulacak ayrışma siyasal sistemi yerinden oynatacak nitelikte değilse, devrim niteliğindeki uygulamalar için uygun ortam bekleniliyorsa, siyasal tepkinin, muhalefetin niteliği ve kökeni ortaya konulmalıdır.

Yukarıda ayrıntısıyla belirttiğimiz gibi Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasından önce meclis içerisinde beliren ilk gruplar “sol” düşünceden mühlemdiler. Bunlar resmi/gayri resmi komünist fırkalar ya da hilafetle sol düşüncüyü sentezlemeye çalışan oluşumlardı. Bu oluşumların reel siyaset açısından bir karşılığı bulunmazken Mustafa Kemal’in kurduğu ARMH-C’den beklenen tüm karşı retoriğe rağmen “parti disiplini ve örgütü” içerisinde teşkilatlanmaktadır. Bu gelecekte konsolide edilecek tek-parti disiplinini öncülüğü niteliğindedir. Buna karşın II. Grup iktidara “talip” olmaktan çok yanlış buldukları düşünceleri ifade etmekle memur hisseden bir parti oluşumuydu.⁴⁶

II. Grubun muhalif olduğu konular ve hangi noktalardan karşı çıktığını ayrıntısıyla anlattık. Farklılaşma iki parametre üzerine kurulmuştur; siyasal sisteminin hukuk nezdindeki uzantıları(kuvvetler arası ilişkiler, vekillerin yetkileri, seçilmesi vb...) ve Mustafa Kemal’in kişisel otoritesi. Tartışmalara dair meclis zabıtları ve etrafında gelişen kısıtlı matbuat hayatı incelendiğinde muhalefetin sınırlılığı⁴⁷ anlaşılacaktır. Savaş koşulları içerisinde yapılan eleştirilerin “milli mücadeleye” karşı yapıyor algısı ve I. TBMM’nin son Osmanlı meclisi olması ilk meclise karşı algıları olumsuzlaştırmış

⁴⁶ Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet 1919-1926**, İstanbul: Dilmen Yayınevi, 1984, s.60

⁴⁷ Sınırlılıktan kasıt, eleştirel oldukları konuların belirliliğidir. Aksi bir şekilde bu muhalefetin nitelik bakımından yeterli olup-olmadığı değildir.

ve kafa karışıklığına arttırmıştır.⁴⁸ I.TBMM, Mahmut Goloğlu'nun III. Meşrutiyet⁴⁹ tanımlamasını ifade edecek şekilde evrimci modernleşmesinin son halkasıdır ve bu tarihten itibaren hukuk ve siyaset elitlerin inhisarı altında çok farklı bir alana kayacaktır. Kitlelerin ve doğal olarak yerel güçlerin ittifakı ile milli mücadeleyi gerçekleştiren iktidar bir anda Mustafa Kemal kişisel hegemonyasına girecek ve “karizmanın siyasallaşması üzerinden” tarihsel bir düzen inşa edilecektir.

Bu noktada cumhuriyet modernleşmesi ile ilgili “muhafazakarlık” bağlamında düşünülmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır. Bu hususlardan birisi, Osmanlı modernleşmesinden miras kalan evrimciliğin bıçakla kesilmiş bir şekilde inkıtaya uğramadığı bunun modern Türkiye'ye tahvil edildiğidir. Osmanlı modernleşmesinden Cumhuriyet modernleşmesine geçişte I. TBMM'nin varlığı da bizatihi bu tarihsel virajda anahtar rolünü oynamaktadır. Ne var ki resmi söylenin kurgusal tarih yazıcılığı I. TBMM'nin bu mahiyetini örterken gerçekliği yanlış zıtlıklar etrafında örmektedir.

Cumhuriyet ile tesis edilen rejim, Meşrutiyet deneyiminden birikerek gelen yaklaşık yüz yıllık bir geleneğin devamı olmasına karşın gerçekleştirilen Kemalist devrim bütün savaşlar ve devrimler gibi demokrasi projesi değil bir güç seferber etme ve kullanma projesiydi.⁵⁰ Buna karşın tarihi olarak çarpıcı olan, bu güç kullanma projesinin aktörlerinin, meşrutiyet meselesini işin en başından itibaren şaşılacak bir ağırlıkla önemsemiş olmalarıdır. İşgale karşı direnişin, bir kumanda merkezi değil, bir Millet Meclisi'nin zemininde örgütlenmesi ve yönetilmesi, Kongrelerle, bu meclise dönüşecek bir toplumsal meşrutiyet ve temsil zemininin hazırlanması, ancak, Türkiye'nin bu dönemden önceki siyasi kültür tarihinin yol açtığı birikim dikkate alınır anlaşılabilir olmaktadır.

Bu birikimin içerisine I. Meclisteki her iki grubun katkısının olduğunu söyleyebilir. Buradan hareketle acaba II. TBMM dönemi ve sonrasında ortaya çıkan iktidar bölüşümü çabasında I. Meclis'in birikimi nereye tekabül etmektedir? Buna verilecek yanıt I.TBMM dönemine kadar oluşan evrimin nereye kanalize olduğu açıklarken I.TBMM için ifade etmiş olduğumuz tezlerimizi teyit eder mahiyette olacaktır.⁵¹

---

⁴⁸ Kurtuluş Kayalı, **Milli Mücadele Sırasında ki Muhalefet ve ikinci Grup**, TCTA, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985,C:4,s.1182

⁴⁹ Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet: 1920**, Başnur Matbaası,1970

⁵⁰ Yahya Sezai Tezel, **Devamlılıklar, Değişmeler ve Kırılmalar, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Muhazafazaklık**, Ed: Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004,s.35

⁵¹ 1923 Sonrasının konumuzun sınırlarını aştığını tekrar etmekte beis görmüyoruz. Burada yapılacak retrospektif açıklamanın bizatihi amacı I. Meclis'in çözümlemesidir.

Kıta Avrupası ya da Anglo-Amerikan tarzda teorize edilmiş bir muhafazakarlık⁵² Osmanlı siyasal düşüncesinde bulunmamıştır. Klasik bir eylem-düşünce olarak muhafazakarlık da ancak eklektizm üzerinden Osmanlı-Türk düşüncesinde kendisine yer bulabilmiştir. Bu düşüncenin mebdai Tanzimat reformistlerinin muhafazakar kanadını temsil eden Ahmet Cevdet Paşa iken halefi Yeni Osmanlı düşünürü Namık Kemal'dir.⁵³ Bir diğer karşı devrimci ise, aristokratik ve Katolik muhafazakarlıktan esinlenen Le Play'ci Prens Sabahattin'dir.⁵⁴

İttihat ve Terakki geleneğinin Fransız Devrimi konusundaki düşüncelerine rağmen yukarıda ayrıntısıyla anlattığımız gelenekçi rezervler Kemalist rejime adı konulmamış dip dalga olarak var olan siyasî muhafazakarlığı hediye etmiştir. Burada kastedilen teorize edilmiş bir muhafazakarlık değildir. Ne ittihatçıların ne de Kemalistlerin gelenekle ya da dinle meşrulaştırdıkları organik bir toplum anlayışları mevcuttur. Tam aksine İttihatçılar ve Kemalistler toplumsal mühendisliği (işî etnik temizliğe kadar götürmüşlerdir) ve ideal topluma dayalı ütopyacı siyaseti önemsemişlerdir. Muhafazakar siyaset ile kastedilen belli bir zaman dilime yayılan tedrici adımlardır.⁵⁵ I. Meclis'in açılması öncesinde izlenilen kongreler iktidarından başlayarak saltanatın, hilafetten ayrılarak kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve daha sonra halifeliğin kaldırılması oldukça tedrici ve ittifak halinde(en azından gürültüsüz) yürütülen projelerdir. Reel anlamda iktidar gücünü yitirmiş olsa da hilafetin ve saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin inşası salt sembolik anlamdan öte bir mahiyet ihtiva etmektedir.

Nihai olarak, tarihsel perspektifte I. Meclis'in hangi gelenekten geldiği tespit etmek adına yapmış olduğumuz tarihsel okuma ve bu birikimin cumhuriyet sonrası iletilmiş olduğu siyasa⁵⁶, Birinci Meclisi oluşturan grupların sahip olduğu temel parametreleri

---

⁵² Konuyla ilgili bkz: Philippe Beneton, **Muhafazakarlık**, İstanbul: İletişim Yayınları,1991, Bekir Berat Özipek, **Muhafazakarlık**, Ankara: Liberte, 2004, Robert A. Nispert, **Muhafazakarlık**, Çev: Fatih Serenli, Kudret Bülbül, Ankara: Kadim, 2007

⁵³ Bedri Gencer, **Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011

⁵⁴ Aykut Kansu, **Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı-Muhafazakar Düşüncenin İthali, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Ed: Mehmet Alkan, İstanbul: İletişim, 2004, s.156-165

⁵⁵ Kemalist rejimin tek parti dönemi içerisinde, devrimi yaptıktan sonra geri çekilmesi ve muhafazakarlaşması tezi hakkında bkz. Hamit Emrah Beriş, **Kemalist Devrimden Muhafazakar Kemalizme**, Liberal Düşünce, s.9, 2004,s.49-58

⁵⁶ Bu noktada ismi muhafazakarlıkla anılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TpCF) nereye oturmaktadır? Kemalist rejimin karşısında konumlanmış karşı bir iktidar odağı mıdır? Yoksa tasfiye edilen 2. Grubun II. TBMM'deki temsilcileri midir? TpCF'nin açık ve derinlemesine tartışılmış siyasal bir beyannameesi mevcuttur. Her şeyden önce kuvvetler ayrılığı ve çok partili sistem savunulmaktadır. Bu klasik bir liberal demokrasi söylemidir. Programın 6. Maddesinde "**Fırka efkar ve itikadati diniyeye hürmetkardır**" diyerek İslam ile olan rabitasını ortaya koymaktadır. Bir başka önemli husus adem-i merkezîyetçi düşüncenin partinin temel değerlerinden birisi olduğudur. TpCF'nin kurucu isimlerinden

ileriye dönük bir çözümlenme de karşımıza çıkarmaktadır: Mustafa Kemal'in şahsi otoritesine karşı koyma ve yasamayı daha fazla ve reel olarak öne çıkarma. Bunun haricinde 1925 yılına kadar şahsi çıkışları bir tarafa koyduğumuzda sistemsiz olarak kayda değer ve bütünlüklü olarak grupları birbirlerinden ayıracak bir nitelik karşımıza çıkmamaktadır. İktidar odaklarına sahip güçlerin kafalarındaki projeleri gerçekleştirmek adına yapmış oldukları hücumlar muhalefet kültürünü ve bunun üreteceği potansiyel demokrasiyi tüketirken resmi tarih yazıcılığına da oldukça fazla malzeme hediye etmişlerdir.

Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy birkaç önemli ortak noktası bulunmaktadır; hepsi İttihatçı gelenekten gelen asker kökenli ve Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşlarıdır. Bir başka husus bu isimlerin I. TBMM'de Birinci grup içerisinde yer alan Kuvay-ı Milliye'ci komutanlar olduğudur. I. TBMM'nin Birinci Grubu kendisi içerisinde evrimci, demokrasi yanlısı kuvvetler ayrılığı düşüncesine sahip bir siyasal oluşum çıkarmıştır. Böylece muhalefetin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı II. TBMM döneminden İkinci Grubun ruhunu Birinci Grubun içerisinde doğan muhalifler doldurmaktadır. Bu husus Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki farklılığın ne kadar ince bir çizgi üzerinde yürüdüğünü göstermektedir. Bu durumda İkinci Grubun ve TpCF'nin köken itibarıyla çevreyi temsil ettiği tezini zorlaştırmaktadır. TpCF, tarihsel olarak merkezde, iktidarın göbeğinde bulunmuş asker kökenli, daha demokratik temeller üstüne gelişen bir siyasal örgütlenme ve modeldir. TpCF hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eric Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası**, İstanbul: İletişim, 20013

3.12. SALTANATIN KALDIRILMASI

Mudanya Mütarekesi imzalandıktan sonra, barış görüşmeleri için İngiliz'lerin İstanbul ile Ankara'yı birlikte çağırması ve Sadrazam Tevfik Paşa'nın konuyla ilgili Mustafa Kemal'e yazmış olduğu işbirliği çağrısı başta Mustafa Kemal olmak üzere Ankara'da büyük bir infiale sebep olmuştur. Sadece Birinci Gruptan değil her iki grup da konuyla ilgili ciddi tepki göstermiştir.

Hüseyin Avni Bey, "*padişah ve hükümetinin düşmanın yanında yer aldığı... Tevfik Paşa'nın mektubuna cevap dahi vermeye değmeyeceğinden*" bahsetmiştir.¹

Birinci Grup'tan Rıza Nur konuyla ilgili mecliste görüşmeler devam ederken bir önerge vermiştir. Osmanlı Devleti'nin sona erdiğini ve saltanatın kaldırıldığını tespit eden bu önerge geniş bir destek bulmuştur. Önerge şu hususları ihtiva etmektedir:²

1. Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sitemiyle beraber munkariz olmuştur.
2. Türkiye Devleti namıyla genç, milli halk hükümeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.
3. Yeni Türkiye Hükümeti munkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hudut-u milli dairesinde yegane varisidir.
4. Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla hukuk-u hükümrani milletin nefesine verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık madum ve tarihe müntekıldır.
5. İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Binaenaleyh oraların umur-u idaresi de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmelidir.
6. Türkiye Hükümeti hakk-ı meşru olan Makam-ı Hilafeti esir bulunduğu ecnebler elinden kurtaracaktır.

Konuyla ilgili olarak Hüseyin Avni Ulaş bir eleştiride bulunmaktadır. Değişikliğin önemli ve anayasal düzeyde olduğu kanaatindedir. Bu usulü bir itirazdır lakin ciddiye alınmamıştır.

30 Ekim tarihinde yapılan ilk oylama toplantı yeter sayısına ulaşmamışken 1 Kasım 1922 tarihinde toplantı yeter sayısı sağlanmış ve oybirliği ile kabul edilmiştir. Bu karar ile iki husus vuku bulmuştur: birincisi, saltanat, geçmişe şümül bir şekilde 16 Mart 1920

¹ Taha Akyol, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s.205

² Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.484

tarihinden itibaren ortadan kalkmıştır. İkincisi, hilafet Osmanlı hanedanına ait olduğu kabul ediliyor, ancak hilafetin Türk Devletine dayalı olduğunu ve Meclis'in halife olarak “*Osmanlı hanedanından bilgi ve ahlak olarak en layık ve uygun olanın*” seçileceğini belirtiyordu.³

Saltanatın seyri mülkiyetindeki malların seyriyle at başı gitmiştir. Kaybolan sadece bir iktidar değil aynı zamanda o iktidarın sahip olduğu aristokratik gelenektir. Çıkartılmış 46 sayılı kanun ile hanedanın mallarına el konulmuş ve Osmanlı iktidarının son temsilcilerinin ülke ile olan rabitası kopartılmaya çalışılmıştır.

VI. Mehmed Vahdettin de 17 Kasım 1922 günü saraydan sessiz sedasız çıkararak İngiliz gemisiyle Malta'ya yerleşmiştir.

Saltanatu kaldıran TBMM için bir diğer adım Hilafetin yeni konumudur. Rıza Nur ve arkadaşları 54 imzalı bir önerge vererek Hilafeti TBMM'nin koruması altına almaktaydılar. Aynı şekilde Hüseyin Avni Ulaş ve arkadaşları da 26 imzalı bir önerge ile saltanatu kaldıran ama halifeliği koruyan bir önerge vermişlerdir. Diplomatik açıdan Halifeliğin önemini koruduğu bir konjonktürde bu konuda karşı bir aksiyon almak TBMM adına stratejik hata olarak görülmüş ve onu kaldıran değil kollayan bir pozisyon alınmıştır. İç politikada da halifeliğe cephe alınması erken bir aksiyon görülmüş ve Halifelik TBMM'ye bağımlı hale getirilerek sembolik bir yere konumlandırılmıştır.

Görüldüğü üzere tarihsel bir iktidar fiili olarak yıkılmışlığın getirdiği kolaylıkla kağıt üzerinde sonlandırılmıştır. Tüm bunlar cereyan ederken meclis tabii bir ittifak içerisine girmiştir. Yaşanılmış olan sıkıntı anları ise Mustafa Kemal'in şahsi iktidarıyla bertaraf edilmiş ve su yüzüne çıkmadan siyaseten hal yoluna konulmuştur.⁴

---

³Bernard Lewis, **Modern Türkiye'ni Doğusu**, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2011,s.349

⁴ Lewis, **a.g.e.**,s.348

3.13. SEÇİM KARARININ ALINMASI

Ali Şükrü Beyin öldürülmesi, Mondros Mütarekesi ve Lozan görüşmeleri ile ısınan hava meclis için yeni seçimleri elzem kılmaktaydı. Birinci Grup mebuslar arasında yaygın olan görüş meclisin üç sene boyunca aralıksız çalıştığı, yorgun düştüğü ve yıpranan meclisin seçim ile kan tazelenmesi gerektiği.⁵ Mustafa Kemal, Mudanya Mütarekesinden sonra düşman işgalinden kurtarılmış bölgelerde yurt gezisine çıkmış siyasal dönüşüm noktasında kamuoyunun nabzını ölçmüştür. Seçim konusunda kendisine yöneltilen sorulara şu şekil cevap vermiştir:⁶

“Şüphesiz Meclis şayan-ı kabul göreceği üzere sulh şeraitini tasdik ettiği gün hikmeti-i mevcudiyeti olan vezâifeyi milliyeyi ikmal etmiş olacaktır ve Teşkilat-ı Esasiye kanununda musarrah olduğu üzere iki sene devam etmek üzere intahabat icra olunacaktır”

Adana Çiftçilerine yaptığı konuşmada⁷

Yeni intihabı çok mühim bir vatan meselesi olarak telakki ediniz. Çünkü bundan sonra içtima edecek meclisin memlekete, millete yapmağa mecbur olduğu çok güç çok mühimdir. İçinizde memleketi ve milleti en çok seven, aklına ferasetine, vicdanına en çok güvendiğimiz insanları intihap ediniz. Ancak bu sayede Meclis sizin arzularınızı ifaya, layık olduğunuz refah, temin kudretine malik olacaktır.

Buradan anlaşılan, yeni seçim barış görüşmelerinden önce yapılması planlanmıştır ve de gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Birinci Grup içerisinde seçim kararı alınmış daha sonra İcra Vekillerinde somutlaşmıştır. Sadece İkinci Gruptan İcra Vekilleri Heyeti içerisinde yer alan Saruhan Mebusu Reşad Bey Ali Şükrü Bey cinayetinin aydınlatılmadan seçime gidilmemesi yönünde itiraz etmiştir. İkinci Gruptan Adliye Vekili Rifat Bey ise seçim kararını tasdik etmiştir.

1 Nisan 1923 tarihinde Birinci Gruba ait 120 imza ile seçim kararı için kanun teklifi verilmiştir. Bu teklif meclisin gayesine ulaşınca kadar açık olacağına dair Teşkilat-ı Esasiye kanununun ek maddesinin kaldırılmasını ihtiva etmekteydi.

⁵ Mevlüde Çebi Bayraktar, **Birinci Türkiye Büyük millet Meclisinin Dağılıma Süreci**, Ondokuzmayıs Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim dalı Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, 2004,s.110

⁶ Mustafa Kemal, Söylev ve Demeçler, **1906-1938**, der. Nimet Arsan, Nimet Unan, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1959, C:3, s.87

⁷ Söylev ve Demeçler, C:2, s.128

Ali Şükrü Bey, seçim kararının, Teşkilat-ı Esasiye'nin ilgili maddesinin değiştirilmesi şeklinde değil meclis kararıyla uygulanmasını söylese⁸ de meclis içinde baskın gelen Birinci Grup mebusları değişikli oy çokluğuyla yasalaştırmışlardır.

---

⁸ TBMM ZC, C:28 s.290

SONUÇ

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en önemli icraatı 1 Kasım 1922 günü oybirliği ile saltanatı kaldırmasıdır. Meclisin ittifak ile almış olduğu bu karar iki bakımdan tarihi öneme haizdir. Birincisi, saltanatın, hilafet ile olan bağının koparılması ve halifenin siyasal güçten mahrum bırakılarak sembolik bir güce indirgenmesidir. İkincisi, cumhuriyetin ilanı, saltanatın kaldırılması ve akabinde yaşanacak hukukî düzenlemelerin önünün açılmasıdır. Tüm bunların başlangıç noktasının Birinci TBMM'de ve oybirliğiyle alınmış olması tarih yazımının İkinci grup hakkında yapmış olduğu hilafetçi, saltanatçı tanımlamasını geçersiz kılma bakımında mühim bir yere oturmaktadır.

Meclisin almış olduğu saltanatın ilgası kararına karşın mevcut meclis kompozisyonu başta Mustafa Kemal olmak üzere Birinci Grup açısından sürdürülebilir durmamaktaydı. Bu düşünce I. TBMM'nin sonunu getirirken Kemalist Türkiye'nin yönünü benzer fakat otorite bakımından farklı sıklığa dönüştürülmekteydi.

Bağımsızlığı sağlayıp halifeliği kaldıran Meclis 1 Nisan 1923 tarihinde seçim kararı almış ve 16 Nisan 1923 tarihinde son celsesini yaparak dağılmıştır. Yeni meclisinin mebuslarının belirlenmesi süreci, başlayacak olan tek-parti döneminin habercisi niteliğinde olmuştur. Bu seçimlere İkinci Grup'a ait mebuslar katılmazken Birinci Grubun belirlenmesinde tek söz Mustafa Kemal'e ait olmuştur. Mustafa Kemal'in yakın çalışma arkadaşlarından daha sonra ona muhalefet edecek Kazım Karabekir ve Ruf Orbay bu duruma karşı çıkmışlardır. Yaşanan ihtilaf, iki grup arasında vuku bulan daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olarak Cumhuriyet Halk Fırkası karşısında muhalefete sebep olan ayrışmanın merkezini teşkil etmektedir: Mustafa Kemal'in şahsi otoritesi. Milli mücadelenin en yoğun günlerinde bağımsızlık mücadelesinin kadar milli egemenliği de hakim kılma fikri doğal bir muhalefeti doğururken hilafet ve saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilan edilmesi sonrasında sistemin Kemalist düşünce lehine konsolide edilmesini, geçici olmayan bir vesayet rejiminin tesis etmiştir. Halbuki tek-parti yönetimini geçici olarak tanımlayanlar, kanıt olarak TpCF ve SF deneyimlerini gösterirken henüz demokratik kültürün "kemale" ermediğini bunun ancak II. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olduğunu ortaya atmaktadırlar. Tanzim edilen sistem, doğal mecrası içerisinde çoğulcu bir demokratik rejime evirilmekten çok, muhalefet düşüncesine izin vermeyen, İttihat ve Terakki

geleneği ile uyumlu, liberal parlamenterizmi bastırıcı bir niteliğe haizdir. Ancak, uluslararası koşullarının değişmesi sonucunda, iktidar alanı, tek-parti sisteminden çoğulcu bir yapıya evirilmiştir.

Bu noktada kurulmuş olan tek-parti düzeni İkinci Grubun varlık sebebini de açıklar niteliktedir. Bağımsızlık mücadelesine tam destek veren İkinci Grup üyeleri olağanüstü dönemin getirmiş olduğu risklere karşın bağımsızlık noktasında hiçbir zaafa yol açmayarak bağımsızlık-özgürlük dengesini layıkıyla sürdürmüşlerdir. Bağımsızlığın sağlanması noktasında İkinci grup üyeleri de en az birinci grup üyeleri kadar saltanat düzeni karşıtı, bağımsızlık yanlısı ve halkçıdır. 1921 Anayasasına egemenliğin millete ait olduğunu belirterek zımnen cumhuriyeti ilan etmişlerdir. Lakin değiştirilecek düzenin evrileceği yerin İttihat ve Terakki geleneğinde olduğu gibi otoriter bir mahiyete dönüşmesi, kişi hak ve özgürlükleri, hukuk devleti ve kuvvetler birliği bahisleri İkinci Grubu diğer mebuslardan ayırmaktadır. Ne yazık ki yaşanan tecrübeler de bu kaygıların farazi olmadığını açıklar niteliktedir.

Osmanlı modernleşmesinden mülhem tarihsel blok olarak ordu ve askerler cumhuriyet dönemi içerisinde de bu niteliklerini devam ettirmişlerdir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Mustafa Kemal'in vaz ettiği düşünce ordu içerisinde siyasal unsurların bulunmaması, siyaset ile iştilal edeceklerin aktif politika içerisinde bunu sürdürmeleri idi. Mustafa Kemal ve İsmet İnönü de Cumhuriyet dönemi içerisinde ülkeyi sivil olarak yönetmişlerdir. Militer alanın politik kavgalara kurban edilmemesi düşüncesi, muhalefet odaklarının bizatihi siyaset alanında tutularak hapsedilmesi tersten de ordu içerisinden siyasete müdahalenin önünün kesilmesini hedeflemektedir. Peki bu amaç başarılı mıdır? Öncelikle Mustafa Kemal'in çevresinde yer alan silah arkadaşlığı yapmış olan ve Birinci Grubu temsil askerler de artık aktif siyasetin içerisine girmişlerdir. Mustafa Kemal'in şahsi otoritesinin artmasına karşı çıkanlar da Birinci grup üyeleridir ve İkinci grup ile temel düzeyde benzer eleştirileri sıralamaktadırlar. Ne var ki İkinci Grup için vuku bulan siyasal mukadderat muhalif Birinci Grup üyeleri için de aynıyla gerçekleşmiş, iktidar mücadelesinden uzaklaştırılmışlardır.

Birinci TBMM'de Birinci ve İkinci Grubun taviz vermeden uzlaştıkları milli egemenlik I. TBMM'nin son bulmasından sonra sorgulanır hale gelmiştir. İzmit Mebusu Yunus Nadi 26 Kasım 1922'de Yenigün Gazetesinde "*Yeni Bir Cidal Devri*" başlıklı yazısında gelecek günlerde yaşanacak olaylara ışık tutmaktadır. Nadi, yaşanacak zorlukları aşmada adres olarak "orduyu" göstermekteydi. Mustafa Kemal de benzer bir durumu

açıklamak için “belki bir takım kafalar kesilecektir” diyerek orduyu işaret etmektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu “Atatürk” adlı kitabında, “O zamana göre denilebilir ki, Mustafa kemal Paşa ordudaki nüfuzuna dayanmasa, ne Meclis’e sözünü geçirmek, ne de Ankara’da yaşamak imkanı bulurdu” diyerek konunun önemini vurgulamıştır. Mustafa Kemal, orduyu, muhalefet potansiyeli olan komutanlardan arındırarak kurmuş olduğu iktidar düzeninin de kontrol etmiştir. Böylece, çok partili düzen, Kemalist düzenden sapmalar gösterdikçe ordunun sistematik müdahalesiyle karşılaşmış, vesayet rejimi de kendisini sistemin üzerine konumlandırmıştır.

Buna karşın I.TBMM’nin çoğulcu, eleştirel ve özgürlükçü yapısı Türk demokrasi kültüründe ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Her ne kadar entelektüel düzey bakımından vasatı aşamasa da cephe sıcaklığının hissedildiği bir ortamda temel hak ve hürriyetlerin korunması, hukuk devletinin tesis edilmeye çalışılması kayda değer düzeyde önemlidir. İkinci grup üyeleri iç politikada tesis edilmeye çalışılan baskıcı yapıyı engellemek adına canları pahasına fikirlerini serdetmişlerdir. Yaptıkları mücadele kendi dönemleri kadar gelecek siyasal mücadelenin de ilham kaynağı olmuştur. Başkumandanlık kanunu, İstiklal Mahkemeleri, İcra vekillerinin seçilmesi, İcra Heyetinin başı ile Meclis başkanlığının ayrılması gibi daha birçok konuda istediklerini almışlardır. Her ne kadar savaş koşulları meclis hükümetini elzem kılrsa da kuvvetler birliği içerisinde yürütmenin hegemonik gücüne ket vurmuşlardır. En azından Osmanlıdan devraldıkları parlamenter tecrübeyi demokratik bir düzene devretmek için gösterdikleri gayret mühim bir yere oturmaktadır.

I. TBMM’nin en önemli tarihsel misyonu, cumhuriyetçi paradigmanın, tarihi kopuş felsefesinden okuyan, otoriteryen modernleşmesine karşın Osmanlı’dan tevarüs eden, gelenek içerisinde modernleşmeye yer açan tecrübenin son halkasını temsil edebiliyor olmasıdır. Bu noktada sadece İkinci Grup değil Birinci Grup üyeleri de bu tecrübenin aktarılması hususunda önemli bir rol oynamışlardır. Ne yazık ki II. TBMM ile bu düzen ağır bir dönüşüme uğrayıp sistem Kemalist iktidarın tekçi egemenliğine girmiştir.

Sonuç olarak, özgürlükleri pahasına canlarını feda etmekten çekinmeyen mebusların varlığı I. Meclisi için söylenen “en demokratik meclis” unvanını fazlasıyla hak ettiğini göstermektedir. Türk demokrasisi, idealleri uğruna bedel ödeyen bir mirasa sahip olmanın haklı gururunu her daim yaşmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adadağ, Özgür, **Jön Türklerde Devrim Algısı, Barışçıl Devrim**, Toplumsal Tarih, 2008, s.48-53
- Ağaoğlu, Samet, **Kuvayı Milliye Ruhu**, İstanbul: Baha Matbaası, 1973
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği**, Ankara: İmge, 2006
- Ahmad, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006
- Akal, Emel **İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, İstanbul: İletişim, 2013
- Akın, Rıdvan, **Kemalist Devrim ve Devlet tartışmasına Katkı**, Toplum Bilim, 2000, S.11,s.173-187
- Akın, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003
- Akşin, Sina, **İkinci Meşrutiyet Üzerine bir inceleme: Aykut Kansu, The Revolution of 1908 in Turkey(Leiden:Brill,1997)**, ODTÜ Gelişim Dergisi, 2000, s.207-212
- Akşin, Sina, **Siyasal Tarih 1908-1923,Yakınçağ Türkiye Tarihi,1908-1980**, İstanbul: Milliyet Kitaplığı, Tarihsiz
- Aktar, Cengiz, **Türkiye'nin Batılılaştırılması**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları,1985
- Akyol, Taha, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, İstanbul: Doğan Kitap, 2012
- Aldıkaçtı, Orhan, **Anayasa Hukukunun Gelişimi ve 1961 Anayasası**, İstanbul: Fakülteler Matbaası,1982
- Alkan, Ahmet Turan, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, Ağaç Yayınları,1993
- Alkan, Ahmet Turan, **Birinci Meclisten Bugüne Türk Siyasi Hayatında Meclis ve Temsil Fikrinin Dönüşümü**, Türkiye Günlüğü, 2000, S.60
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara: TTK, 2012, C:2
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara: TTK, Ed. Bedi Yazıcı, 1995
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Söylev ve Demeçler**, 1906-1938, der. Nimet Arsan, Nimet Unan, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1959, C:3
- Atatürk'ün Bütün Eserleri**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003 C:15
- Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi, Türk Tarih kurumu, 1989, C:1
- Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul: Milliyet Yayınları,1997

- Ceylan Ayhan, **Meşrutiyete Bir Dayanak Olarak Meşveret Düşüncesi**”, Marmara Üniversitesi 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu 22-24 Ekim 2008, İstanbul: 2009, 49-66.
- Balta, Tahsin Bekir, **Türkiye’de Yasama-Yürütme Münasebeti**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1960
- Bayraktar, Mevlüde Çebi, **Birinci Türkiye Büyük millet Meclisinin Dağılma Süreci**, Ondokuzmayıs Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim dalı, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi
- Belge, Murat, **Militarist Modernleşme**, İletişim: İstanbul, 2012
- Beneton, Philippe, **Muhafazakarlık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991
- Beriş, Hamit Emrah, **Kemalist Devrimden Muhafazakar Kemalizme**, Liberal Düşünce, S.9, 2004, s.49-58
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yayınları: İstanbul, 1978
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Birinci TBMM’nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri**, Belleten XXIV, 1960, s. 637-663
- Calinescu, Matei, **Modernliğin Beş Yüzü**, çev. Nermin Tenekeci, İstanbul: Küre Yayınları, 2010
- Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Anıları**, İstanbul: Temel Yayınları, 2000
- Cenk Reyhan, **Türk Siyasal Düşüncesinde Yol Ayrımı; Aykırı Bir Aydın Prens Sabahaddin ve Düşüncesi**, Türkiye Günlüğü, 1993, S.22, s.121-126
- Çavdar, Tevfik, **İttihat ve Terakki**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991
- Çiğdem, Ahmet, **Toplum: Kavram ve Gerçeklik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006
- Darendelioğlu, İlhan, **Türkiye’de komünist Hareketleri (1910-1970)**, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1973
- Demiray, Tahsin, **Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları: 1948-1950 Makaleleri**, İstanbul: Türkiye Yayınları, 1956
- Demirel Meral, **Abdülkadir Kemali Bey**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006
- Demirel, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011
- Demirel, Ahmet, **Government and opposition in the first Turkish Grand National Assembly : The first and Second Groups**, Boğaziçi Üniversitesi, SBE, 1993
- Demirel, Ahmet, **İlk Meclisin Vekilleri**, İletişim Yayınları: İstanbul, 2010
- Demirhan, Erdem, **Korporatizm ve Tek-Parti Yönetimi 1930-1945**, Ankara Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi

- Deringil, Selim, **Simgeden Millete**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.275
- Dikici, Ali, **Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı**, Karadeniz Araştırmaları, 2010
- Doğan, Atila, **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006
- Duymaz, Recep, **Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2004
- Emrence, Cem, **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: İletişim
- Erdoğan, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010
- Erdoğan, Mustafa, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara: Liberte Yayınları, 2003
- Erkul, Emin, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vakit, 3 Mart 1954, s.1
- Eroğlu, Hamza, **Milli Birlik ve Beraberlik, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C:3
- Eroğlu, Hamza, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara: AITIA Yayınları, 1982
- Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982
- Eroğul, Cem, **1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri, 100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Ed: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010
- Feyzioğlu, Ayfer, **Kuvvet Doğuran Fikir Milli "Egemenlik"**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, C:1, s.263-267
- Frederick W. Frey, **The Turkish Political Elite**, Cambridge: MIT, 1965
- Gencer, Bedri, **Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011
- Georgeon, François, **Bir de Adalet; Jön Türkler ve Fransız Devrimi**, Ankara: Muhafazakar Düşünce, S.11
- Goloğlu, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010
- Goloğlu, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet: 1920**, Başnur Matbaası, 1970
- Gökalp, Ziya, **Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı**, Yeni Mecmua, 2 Nisan (Rebiülahir) 1918
- Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 1970
- Göle, Nilüfer, **Mühendisler ve İdeoloji**, İstanbul: Metis Yayınları, 2004
- Göze, Ayferi, **Siyasi Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Beta Yayınları, 2000
- Gözler, Kemal, **Kurucu İktidar**, Bursa :Ekin Kitabevi Yayınları, 1998
- Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2010, s.20

- Göztepe, Özay, **Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Söylemi: Halkçılık, Batıcılık, Milliyetçilik (1919-1938)**, Akdeniz Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi Anabilim dalı yayımlanmamış yüksek lisans tezi
- Gözübüyük, A. Şeref, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramaları**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2004
- Güneş, İhsan, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler 1908-1923**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2012
- Hakimiyeti Milliye**, No:65, 16 Ekim 1920
- Hanioğlu, M. Şükrü, **Bir Asır Sonra İnkılabı Azim**, Türkiye Günlüğü, 2008
- Hanioğlu, M. Şükrü, **Bir Siyasal örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, Cilt 1:1889-1902, İstanbul: İletişim, 1985
- Hanioğlu, M. Şükrü, **Osmanlıcılık**, TCTA, İstanbul: İletişim Yayınları, C:5
- Heper, Metin, **Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Çevre, Toplum ve Bilim**, 1980, S.9-10
- Heywood, Andrew, **Siyaset**, Ankara: Liberte Yayınları, 2006
- İbret**, 2 Recep (Temmuz) 1872
- İnan, Afet , **İstiklal Savaşımızda Manevi Kuvvetin Rolü, Atatürk Hakkında Konferanslar**, AÜDTCF Yayınları: Ankara, 1946
- İnan, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982
- İnönü, İsmet, **İsmet İnönü'nün hatıraları**, Ed: Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınları, 2006
- Kabakcı, Enes, Adadağ Özgür, **İslahtan Devrime: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı-Türk Siyasî Düşüncesinde Değişim Algısı**, Divan, 2009, S.29
- Kabakcı, Enes, **Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi**, TALİD, 2011, S.11, s.41-60
- Kahraman, Hasan Bülent, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I**, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008
- Kahraman, Hasan Bülent, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II (1920-1960)**, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010
- Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995
- Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul: Emre Yayınları, 1993
- Karpat, Kemal, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Temmuz 1909 Ayrım Noktası Ve Cumhuriyet'e Mirası**, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2008

Kayalı, Kurtuluş, **Milli Mücadele Sırasında ki Muhalefet ve İkinci Grup**, TCTA, İstanbul: İletişim Yayınları: ,1985,C:4

Kekeç, Ahmet, **Ali Şükrü Bey Cinayeti**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1994

Kemal, Namık, **Hubbul Vatan, Hürriyet**, 28 Haziran (Cemaziyelahir) 1868

Kendirici, Hasan , **Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne - Kopuş ve Süreklilikler**, İstanbul: Kitap Yayınları, 2009

Keyder, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim,1993

Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002

Kocabaşoğlu, Uygur, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinden Sol Portreler, Birinci Meclis**, Ed: Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi Yayınları: İstanbul

Kongar, Emre, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981

Koselleck, Reinhart, **Kavramlar Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar**, İletişim: İstanbul, 2009

Kubalı, Hüseyin Nail, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Siyasî Rejimler**, İstanbul, 1964

Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002

Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara: İmaj Yayınları, 2006

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’ni Doğuşu**, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2011

Loewenstein, Karl, **Political Power and the Governmental Process**, The University of Chicago Press, 1965

Mardin Şerif , **Türkiye, İslam ve Sekülerizm**, İstanbul:İletişim Yayınları, 2011

Mardin, Şerif, **Jön Türkler’in Siyasi Fikirleri 1895-1903**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983

Mardin, Şerif, **Siyasal ve Sosyal Bilimler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997

Mardin, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan,İrfan Erdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008

Mazıcı, Nurşen, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet 1919-1926**, İstanbul: Dilmen Yayınevi, 1984

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi,Devre:4, İçtima Senesi1, C:2

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1,İçtima Senesi:1, C:3

Meşveret, 15 Nisan (Rebiülahir) 1898

Meşveret,12 Ocak(Muharrem) 1313

- Mısıroğlu, Kadir, **Trabzon Mebusu Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey**, İstanbul: Sebül Yayınları, 1978
- Mizan**, 8 Zilhicce (Aralık) 1313
- Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, **Kemalizm**, Ed: Ahmet İnel, İstanbul: İletişim,C:2, 2004
- Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, **Muhazafazaklık**, Ed: Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim,C:5
- Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, **Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed: Mehmet Alkan, İstanbul: İletişim,C:1
- Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, **Modernleşme ve Batıcılık**, Ed: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, C:3
- Mumcu, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996
- Okandan, Recai G., **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977, s.250-251
- Okandan, Recai G., **Amme hukukumuzun anahatları : (Türkiye’nin Siyasî Gelişmesi)**, İstanbul: İÜHFY, 1977
- Osman Okyar, **Fransız Devrimcileri ve İttihatçılar**, De La Revolution Française Ala Turk Turquie Da Atatürk: La Modernisation politique et sociale, les letters,les sciences et les arts.,Paris,1990,s.184-185, aktaran, Cenk Reyhan, Jön Türk Hareketi: Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme ,Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2008, S.45, s.116
- Özalp, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, Ankara: TTK, 1998
- Özbudun, Ergun “**Established Revolution Versus Unified Revolution: Contrasting Patterns of Democratization in Mexico and Turkey**” Der: **Huntington ve Moore****Authoritarian Politics in Modern Society:Dynamics of Establish one-party Systems**, New York: Basic Books,1970
- Özbudun, Ergun, Kazancıgil, Ali, **Atatürk: Founder of a Modern State**, London: Hurst, 1981
- Özbudun, Ergun,**1921 Anayasası**, Ankara: ATAM, 2008
- Özden, Mehmet, **İttihat ve Terakki’den CHP’ye Türkiye’de Halkçılığın Jakoben Yönleri**, Türkiye Günlüğü, S.94
- Özer, Kamil, **Tanzimat Sonrası İslam Düşüncesi ve Namık Kemal**, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim dalı Yayınlanmamış doktora tezi

- Özer, Yusuf Ziya, **Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri**, Ankara: Recep Ulusoglu Basimevi, 1939, s.489
- Özipek, Bekir Berat, **Muhafazakarlık**, Ankara: Liberte, 2004
- Özkan,Cemal Tanzimat'tan Cumhuriyete Savaşlar ve Antlaşmalar, TCTA, İstanbul: İletişim, C:4, s.1374-1380
- Parla, Taha, **Cumhuriyet Anayasalarında Yasama-Yürütme-Yargı İlişkileri**, Toplum ve Bilim,1982, s.15-16
- Parla, Taha, **Türkiye'de Anayasalar**, İstanbul: İletişim,1993
- Parla, Taha, **Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İstanbul, İletişim, 2001
- Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul: Bilgi Yayınevi,1974
- Ramsaur, Ernest E., **Jöntürkler, 1908 İhtilalinin Doğuşu**, Ankara: Pınar Yayınları, çev. Muhsin Mengüşoğlu, 2011
- Reyhan, Cenk, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetine Bıraktığı Siyasi Kültür Mirası**, Türkiye Günlüğü, 1996, S.39, s.80-94
- Rousseau, Jean Jacques, **Toplum Sözleşmesi, Çev. Vedat Günyol**, İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2012
- Sezgin Ömür, Şaylan, Gencay, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, CDTA, İstanbul: İletişim Yayınları,1983, C:8, s.2051
- Sezgin, Ömür, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara: İmge Yayınları, 2005
- Skocpol, Theda, **Devletler ve Toplumsal Devrimler,Fransa,Rusya ve Çin'in karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, İmge Yayınevi: İstanbul, çev. Erdem Türközü,2004
- Söğütlü, İlyas, **Jön Türk Düşüncesinde Modernlik ve Modernleşme**, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2010, S.54, s. 219-242.
- Sönmez,Naim, **I.Meclis'te Gruplar İlişkisine Bir Örnek, İcra Vekillerinin Seçimine dair Kanun Görüşmeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2000
- Sungu, İhsan, **Tanzimat ve Yeni Osmanlılar**, Tanzimat I: 100'ncü Yıldönümü Münasebetiyle, Haz. Türk Tarih Kurumu, Maarif Matbaası, 1940, s.777-857
- Şapolyo,Enver Behnan, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İç Alemi**, İstanbul: İnkılap ve Aka, 1967, s.100
- Şapoyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınları, 1958, s.

- Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Ankara: Türk Tarih Kurumu: Cilt:1, 1992
- Tanör, Bülent, **Anayasal Gelişme Tezleri**, YKY: İstanbul, 2008
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: YKY, 2004
- TBMM GCZ, C:1
- TBMM GZC, C:2,
- TBMM GZC, C:3
- TBMM GZC, C:4
- TBMM ZC C: 6
- TBMM ZC C:7
- TBMM ZC, C: 8
- TBMM ZC, C:10
- TBMM ZC, C:14
- TBMM, CZ, C:28
- Tekeli, İlhan, Şaylan Gencay, **Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi**, Toplum ve Bilim, İstanbul: Birikim, 1976, S.5-6, S.44-110
- Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Yayınları:,1991
- The New Lexicon Webster’s Encyclopedic Dictionary**, Lexicon Publications, New York,1998
- Topçu, Nurettin, **Hüseyin Avni, Birinci Meclisin Dağılmasına Kadar**, haz: Muammer Çelik, İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1996
- Toprak, Zafer, **Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu**, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları,1977, s.13-31
- Toprak, Zafer, **II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık**, Toplum ve Bilim,1977, S.1, s.92-123
- Toprak, Zafer, **İttihat Terakki ve Devletçilik, Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları,1995
- Toprak, Zafer, **Osmanlı Devleti’nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm**, TCTA, İstanbul: İletişim Yayınları,1985
- Tunaya, Tarık Zafer, **Anayasalar**, TCTA, İstanbul: İletişim, C:1
- Tunaya, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007
- Tunaya, Tarık Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul: İÜHF Yayınları, 1980

- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler(1876-1938)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, C:II, Mütareke Dönemi**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları,1986
- Tunçay, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1967
- Tunçay, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1967
- Tunçay, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar**, C:1,İletişim: İstanbul, 2009
- Tunçay, Mete, **TC’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992
- Turan, İlter, **Cumhuriyet Tarihimiz**, İstanbul: Çağlayan Kitabevi,1969, s. 52
- Turfan, M. Naim, **Jön Türklerin Yükselişi**, İstanbul: Alkım, 2005
- Turhan, Mehmet, **Meclis Hükümeti, Prof. Dr. Muammer Aksoy’a Armağan**, AÜSBF Yayınları: Ankara, 1991, s.455-463
- Turhan, Mehmet, **Siyasal Elitler**, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1991
- Türköne, Mümtaz’er, **Türk Modernleşmesi**, Ankara: Lotus Yayınları, 2003
- Türköne, Mümtaz'er, **İslamcılığın Doğusu**, İstanbul: İletişim yayınları, 1991
- Uçar, Önder, **The Historiography of Young Turk Revolution, The Problem of Bourgeois Revolutions**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, SBE, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış yüksek lisans tezi
- Uçman, Abdullah , **Mizancı Murat**, TDA, C:20 s.214-216
- Unat, Fahri, **TBMM’nin I. Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubunun Kuruluşuna ve Çalışmasına ait bazı Vesikalar**, Tarih Vesikaları,1944
- Unat, Nermin Abadan, **Patterns of Political Modernization and Turkish Democracy**, Turkish Year Book of Internationa, AÜSBFY,1979, s.1-26
- Üçüncü, Sonay, **Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in TBMM’nin Birinci Dönemindeki Faaliyetleri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi
- Ünver, İsmail , **Ahmet Rıza**, TDA, C:2 s. 125-127
- Yalçın, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976
- Yerasimos, Stefanos, **Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden “Milli Mücadeleye”**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979
- Yücekök, Ahmet, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlatonun Evrimi**, Ankara: AÜSBF Yayınları,1983

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen,
İstanbul: İletişim Yayınları, 2005